

KÉSŐ RÉZKORI TEMETKEZÉSEK RÉGÉSZETI ÉS BIOARCHEOLÓGIAI ELEMZÉSE

ARCHAEOLOGICAL AND BIOARCHAEOLOGICAL STUDIES
ON LATE COPPER AGE BURIALS

késő rézkori
temetkezési rítusok
genetika, antropoló
természettudomá
archeozoológia,
C14-es korhatá
késő rézkori te

Késő rézkori temetkezések
régészeti és bioarcheológiai elemzése

Archaeological and Bioarchaeological Studies
on Late Copper Age Burials

Késő rézkori temetkezések régészeti és bioarcheológiai elemzése

Archaeological and Bioarchaeological Studies on Late Copper Age Burials

Szerkesztő:
Bondár Mária

Közreműködő szerzők:

Bondár Mária, Demény Attila, Farkas Csaba, Gál Erika, Gerber Dániel,
Gugora Ariana, Hegyi István, Horváth Anikó, Jakucs János, Köhler Kitti,
Marton Tibor, Oross Krisztián, Palcsu László, Rácz Piroska,
Somogyi Krisztina, Somogyvári-Lajtár Enikő

HUN-REN
Magyar Kutatási Hálózat

HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Régészeti Intézet
MTA Kiváló Kutatóhely

Budapest 2023

A kötet megjelenését támogatta:

A Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal K-128413,
A Kárpát-medence késő rézkori temetkezéseinek komplex elemzése és a
MEC K_140620, *Késő rézkori temetkezések a Kárpát-medencében –*
Régészeti és bioarchaeológiai elemzések új eredményei című pályázata

Borító:

Fent: mintavétel a HUN-REN BTK AGI-ban; réz karperec (Balatonlelle-Rádpusztza 415. sír);
kettős temetkezés (Balatonszentgyörgy-Faluvégi-dűlő 2. lh. 774. sír)

Lent: DNS spirál (<https://www.dreamstime.com/royalty-free-stock-image-dna-molecules-beautiful-background-image34490806>); gagát gyöngy (Balatonlelle-Rádpusztza 415. sír);
a gyöngy mikroszkópos felvétele; gyöngysor (Budakalász-Luppa-csárda 128. sír);
gyermeksír részlete (Balatonlelle-Rádpusztza 415. sír).

Technikai szerkesztő: Vajda Olga
Angol fordítás: Seleanu Magdaléna

ISBN 978-615-5766-64-0

© HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Régészeti Intézet, 2023

© Archaeolingua Alapítvány, 2023

© Szerzők, 2023

© Grafikusok, fotósok, számítógépes grafika és 3D rekonstrukció készítői, 2023

© Seleanu Magdaléna, 2023

Minden jog fenntartva. Jelen könyvet, illetve annak részeit tilos reprodukálni, adatrögzítő rendszerben tárolni,
bármilyen formában vagy eszközzel – elektronikus úton vagy más módon – közölni a kiadó engedélye nélkül.

2023

ARCHAEOLINGUA

ARCHAEOLINGUA ALAPÍTVÁNY

H-1067 Budapest, Teréz krt. 13.

www.archaeolingua.hu

Felelős kiadó: Jerem Erzsébet

Borítóterv: Kaszta Móni

Tipográfia és nyomdai előkészítés: Kovács Rita

Nyomda: Prime Rate Kft. Budapest

Tartalomjegyzék / Contents

BONDÁR MÁRIA	
Előszó	7
<i>Introduction</i>	10
BONDÁR MÁRIA	
Kutatástörténet – másképp. A reformkortól a bioarcheológiáig	15
<i>Research history with a different perspective. From the Age of Reform to bioarchaeology</i>	44
BONDÁR MÁRIA	
A temetkezések katalógusa	49
<i>Catalogue of burial sites</i>	262
1. Győr-Moson-Sopron vármegye	53
2. Vas vármegye	58
3. Veszprém vármegye	62
4. Zala vármegye	71
5. Komárom-Esztergom vármegye	83
6. Fejér vármegye	99
7. Tolna vármegye	100
8. Baranya vármegye	107
9. Pest vármegye	119
10. Budapest	135
11. Bács-Kiskun vármegye	143
12. Csongrád-Csanád vármegye	148
13. Békés vármegye	156
14. Jász-Nagykun-Szolnok vármegye	157
15. Heves vármegye	158
16. Nógrád vármegye	161
17. Borsod-Abaúj-Zemplén vármegye	162
18. Szabolcs-Szatmár-Bereg vármegye	174
19. Hajdú-Bihar vármegye	179
BONDÁR MÁRIA – SOMOGYI KRISZTINA	
20. Somogy vármegye	181
BONDÁR MÁRIA	
Irodalom / References	269
BONDÁR MÁRIA	
A temetkezési kategóriák és a temetési rítusok látható elemei	303
<i>Burial categories and the archaeologically visible elements of the mortuary rites</i>	330
RÁCZ PIROSKA	
Dunántúli késő rézkori temetkezések embertani vizsgálatának főbb eredményei	339
<i>The main results of the osteoarchaeological study of the Late Copper Age burials of Transdanubia</i>	412

GÁL ERIKA

Dunántúli késő rézkori temetkezésekben talált állatcsontleletek vizsgálatának főbb eredményei	423
<i>Main results of the analyses of animal bones from Late Copper Age burials in Transdanubia</i>	452

MARTON TIBOR

Pattintott kőeszközök késő rézkori temetkezésekben	455
<i>The chipped stones from the Late Copper Age burials</i>	478

JAKUCS JÁNOS

Az alkalmazott mintavételi stratégia elméleti megfontolásai és gyakorlati kivitelezése	481
<i>Theoretical and practical considerations of the employed sampling strategy</i>	490

OROSS KRISZTIÁN – JAKUCS JÁNOS – SOMOGYI KRISZTINA –
RÁCZ PIROSKA – KÖHLER KITTI – BONDÁR MÁRIA

A Baden-komplexum síregyütteseinek abszolút kormeghatározása a Kárpát-medence nyugati területein	493
<i>The absolute chronological dating of the funerary contexts of the Baden complex in the western Carpathian Basin</i>	554

GERBER DÁNIEL

Az archeogenomikai vizsgálatok múltja, jelene és jövője Magyarországon	557
<i>Archaeogenomic studies in Hungary. Past, present and future</i>	589

DEMÉNY ATTILA – GUGORA ARIANA – SOMOGYVÁRI-LAJTÁR ENIKŐ –
FARKAS CSABA – HEGYI ISTVÁN – PALCSU LÁSZLÓ – HORVÁTH ANIKÓ

Rézkori temetők csontvázleleteinek stabilizotóp-geokémiai elemzése	591
<i>Stable isotope analyses of Late Copper Age burials</i>	610

BONDÁR MÁRIA

Epilógus. A késő rézkori temetkezések elemzésének fontosabb eredményei, tanulságai és jövője	613
<i>Epilogue. The most important insights drawn from the study of Late Copper Age burials and potential directions for future studies</i>	624

A kötet szerzői / List of Contributors	631
--	-----

20. Somogy vármegye

BONDÁR MÁRIA – SOMOGYI KRISZTINA

ANDOCS-Nagytoldipuszta

telep és 4 urnasír, KRRM

(Draveczky Balázs ásatása 1961–1965)

1961-ben útépités közben, 1,8 m mélységben 1 badeni urnasír került elő, benne urna, csont hegyek, bögre, edénytöredékek voltak. A sír az ásató szerint egy nagyobb kiterjedésű temető szélét jelzi.⁶³⁵ 1962-ben tervásatást kezdett Draveczky Balázs a területen található nagy kiterjedésű telep feltárására. Ekkor került elő 32-52 cm mélységben 3 urnasír, amelyekről feltételezte, hogy gyereksírok voltak. Több sírt nem találtak a későbbi (1963) ásatásokon.⁶³⁶

A lelőhelyen tehát két ásatási szezonban összesen 4 késő rézkori urnasír vált ismertté, Horváth Tünde tévesen említi 3 zsugorított sírt.⁶³⁷

A síroktól DNy-ra húzódott a szintén nagy kiterjedésű telep, amelyet a felszínen található nagy mennyiségű cserép alapján feltételezett Draveczky B., aki 1962–1965 között a bolerázi csoport és a badeni kultúra telepét tárta fel a lelőhelyen.⁶³⁸ A telep anyagát kiállításon is bemutatták, ez volt a 101. időszaki kiállítás a Rippl-Rónai Múzeumban,⁶³⁹ az urnasírokról bővebb információnk nincs.

BALATONBOGLÁR-Zrínyi u. (Kokashegy és Borkombinát néven is)

A lelőhely azonos az M7 S-25. lh. nyomvonalától K-re eső területtel.

tömegsír (14 csontváz), KRRM Ö.82.1.1–82.20.1.

(Honti Szilvia leletmentése 1980)

1980-ban a Kokashegy Ny-i lejtőjén, a Borkombinát és a falu között, a Balatonboglár–Kaposvári úttól 50 m-re húzott csatorna ásásakor egy badeni sírt vágta ketté. A gép által kiszórt földből legalább 3 halott csontvázrészlet lehetett megmenteni. A feltárható 2-3 m²-es területű sírrészen, 1 m mélységben nagy lapos kövek borították a sírt, a kövek alatt 12 halott teljes, illetve töredékes csontváza volt eltemetve. 3 esetben megfigyelhető volt enyhe zsugorítás a halottaknál, jobb oldalra fektetett pózban. Hamvasztás nyomaira utaló jeleket is megfigyelt Honti Szilvia.⁶⁴⁰

A tömegsír közlő publikációban Honti Sz. legalább 14-re becsülte a gép által megbolygatott sírba temetett halottak számát (53. kép 1). A kiszórt földből két koponya- és más csontvázrészletet a találók beszolgáltatták a múzeumba.⁶⁴¹

⁶³⁵ RégFüz Ser. I. 15 (1962) 1.

⁶³⁶ RégFüz Ser. I. 16 (1963) 5.

⁶³⁷ HORVÁTH 2004, 74, a jegyzetben azonban, helyesen, urnasírt ír RégFüz Ser. I. 15 (1962) 1 és KOREK 1983, 111. alapján.

⁶³⁸ RégFüz Ser. I. 16 (1963) 5; RégFüz Ser. I. 17 (1964) 3; RégFüz 18 Ser. I. (1965) 4; RégFüz 19 (1966) 3; DRAVECKZY 1970, 26, XII. t. 119–128, XIII. t. 129–130, 132, 134–136, XV. t. 145, XVI. t. 146, 149–150; TORMA 1969, 62. lh.

⁶³⁹ DRAVECKZY 1966, 64. A lelőhelyet említi még NEVIZÁNSKY 1985, 266–267; SACHSSE 2010, Teil 2, Kat. Nr. 6, 6–7.

⁶⁴⁰ RégFüz Ser. I. 34 (1981) 13.

⁶⁴¹ HONTI 1981, 25.

A feltáráskor az alábbiakat tudta megfigyelni az ásató: az eltemetett halottak közül egynek volt viszonylag ép a csontváza („C” jelű halott).⁶⁴² A többi halottat és a gazdag edénymellékleteket (3 tál, 2 további tál töredékei; 3 bögre; 2 korsó és egy további töredéke; 1 csésze, 1 fazék és különböző kőgyöngyök, csavart rézlemezből készült gyöngyök és egy kovaeszköz)⁶⁴³ is e csontváz köré, illetve fölé helyezték el. A halottakat A–L-ig jelölte az ásató.⁶⁴⁴ A sírba temetett egyének száma nem egyértelmű, az A és B gyerekvázak alatt ugyanis egy felnőtt váza is előkerült,⁶⁴⁵ ez a maradvány nem kapott betűjelet, így a bolygatáskor talált és a feltárt egyének száma 15-re tehető.⁶⁴⁶ Honti Szilvia szerint a halottakat egyszerre temették el, a mellékleteket közösen kapták, de a megfigyelt részleges hamvasztásnak és temetésnek rituális okai lehetnek.⁶⁴⁷ Antropológiai feldolgozást nem közölt az ásató.

A temetőt valószínűleg a Zrínyi utcában (a tömegsírától 100-200-m-re) feltárt telep lakói használták a település monográfiájában található információ szerint.⁶⁴⁸ Ez ellentmond Honti Sz. korábbi interpretációjának, mely szerint a sír közelében talált település leletanyaga fiatalabb, mint a sírmellékletek.⁶⁴⁹ A telep és temető viszonyát hitelesítő ásástól remélte Honti Szilvia, erre azonban nem került sor.

Az NKFI K-128413 projekt keretében szerettem volna a tömegsírba temetett maradványokat keltezni (¹⁴C) és megvizsgáltatni (DNS, izotópok). Sajnos, az embertani anyagot a múzeum többször költöztetett raktárában a projekt kezdete óta nem találták a kaposvári kollégák.

Az embercsontok teljesen váratlanul az MNM Daróczi úti épületében az eredeti csomagolásban kerültek elő 2022-ben, ahogyan korábban antropológiai feldolgozásra voltak átadva. Somogyi Krisztinától 2022. október 3-án kaptuk meg a tömegsír embertani anyagát.

Az antropológiai feldolgozást Rácz Piroska végezte.⁶⁵⁰ A mintavételezés is megtörtént egy későbbi vizsgálat reményében, de a jelen projektbe már nem tudtuk ezt beleilleszteni, mert 2022. nyár végére a mintavételezés már lezárult.

BALATONBOGLÁR-Berekre-dűlő

telep és 13 kostolaci urnasír, KRRM

(Honti Szilvia–Németh Péter Gergely ásátása 1994–1995, 2001)

A lelőhely a Jamai-patak mentén húzódó lejtőn található, a Lengyeltóti–Balatonboglár közötti út mindkét oldalára kiterjed. A domb és környéke régóta ismert lelőhely (felöleli a Zinger-dűlő, Berekre-dűlő, Kiskúti-dűlő, Kakashegy és Borkombinát nevű területeket), több késő rézkori telep,⁶⁵¹ az előző szócikkben leírt tömegsír,⁶⁵² és a késő rézkori kostolaci kultúra temetkezései kerültek elő e nagy területen. Az M7 autópálya nyomvonalán az S-25. lelőhellyel azonos.

1994–1995-ben az autópálya nyomvonala mellett húzódó gázvezeték biztonsági sávjában 12, illetve 19 m széles sávban végzett leletmentést Honti Szilvia, Költő László és Németh Péter Gergely a területen.

⁶⁴² HONTI 1981, 2. kép.

⁶⁴³ HONTI 1981, I–III. tábla, 4. kép.

⁶⁴⁴ HONTI 1981, 27.

⁶⁴⁵ HONTI 1981, 27.

⁶⁴⁶ G. Nevizánsky 14 sírt említ (NEVIZÁNSKY 1985, 268), Horváth T. csak 12-t irodalmi hivatkozás nélkül (HORVÁTH 2004, 74). 12 sír szerepel Sachsse katalógusában is (SACHSSE 2010, 11). Fábíán Sz. 14 sírről ír (FÁBIÁN 2006a, 84).

⁶⁴⁷ HONTI 1981, 35.

⁶⁴⁸ HONTI–KÖLTŐ–NÉMETH 1988, 13.

⁶⁴⁹ HONTI 1981, 33.

⁶⁵⁰ Eredményeit ld. a jelen kötetben Rácz Piroska tanulmányában.

⁶⁵¹ BONDÁR–HONTI–KISS 2000, 5.

⁶⁵² HONTI 1981.

120 m-es szakaszon 3600 m²-en 380 objektumot tártak fel (53. kép 2). A késő rézkorból telepödrök és kostolaci urnasírok kerültek elő. A sírokat Bondár Mária publikálta, a kalcinált csontmaradványokat Mende Balázs határozta meg.⁶⁵³

2001 tavaszán a nyomvonal megváltoztatása miatt újabb ásatásra került sor, ekkor 3500 m²-en további 184 objektum, 2001 júliusában újabb 8700 m²-en 900 régészeti objektum lett feltárva.⁶⁵⁴ Több korszak településének maradványai kerültek elő, és napvilágot látott a kostolaci kultúra néhány újabb urnasírja is,⁶⁵⁵ amelyeket Siklósi Zsuzsanna publikált.⁶⁵⁶ A hamvakat K. Zoffmann Zsuzsanna dolgozta fel.

A lelőhelyen feltárt sírszámokról eltérő információk vannak. A Régészeti Füzetekben megjelent ásatási jelentésben 4 kostolaci sírt említenek, valójában 3 volt (228, 230, 245).⁶⁵⁷ 8 újabb sírt említettek a rövid összefoglalóban az ásatók,⁶⁵⁸ valójában 10 újabb sír (652, 754, 957, 958, 959, 960, 961, 962, 1022, 1215) került elő 2001-ben.⁶⁵⁹ Összesen tehát 13 kostolaci sírt tártak fel a lelőhelyen, amelyek a gépi földmunkák során részben megsemmisültek, a sírfoltok nem voltak megfigyelhetők. A sírokat négy sírcsoporra tudta elkülöníteni Siklósi Zsuzsa.

BALATONKERESZTÚR-Réti-dűlő

telep és sírok, temetkezések telepödrökben, állattemetkezések, KRRM
(Fábián Szilvia ásatása 2003–2004)

A lelőhely Balatonkeresztúr D-i határában, a Balatonújlakra vezető műút K-i oldalán, a korábbi Tsz-major szomszédságában található, az M7 autópálya tervezett nyomvonalán az S-35. számú lelőhely.

2003–2004-ben az MTA Régészeti Intézetének munkatársai közel 50 000 m²-t tártak fel,⁶⁶⁰ több mint 2000 objektum vált ismertté, ebből 248 volt késő rézkori.⁶⁶¹ A lelőhelyen feltárt nagykiterjedésű telepet Fábián Szilvia PhD-disszertációjában a háztartási régészet szempontjai szerint dolgozta fel.⁶⁶²

Az előzetes közlésekből az alábbiakat tudhattuk a lelőhelyről:

A badeni kultúra nagy kiterjedésű telepén több, gödörbe temetett zsugorított csontvázat, állattemetkezéseket⁶⁶³ és egy többes temetkezést is feltártak.⁶⁶⁴ A lelőhelyen előkerült sírok és gödörbe zsugorítva temetett egyének közül 10 csontvázas temetkezés⁶⁶⁵ tartozik a késő rézkori telephez, közülük 4 volt melléklettel ellátva.⁶⁶⁶

A B-938. tömegsírbán keltező értékű leletek nem voltak a halottak mellett, így korhatározásuk meglehetősen bizonytalan volt. Fábián Szilvia előzetesen késő rézkorinak határozta meg a korszakban előforduló, hasonló tömegsírok alapján.⁶⁶⁷

⁶⁵³ BONDÁR 1996.

⁶⁵⁴ HONTI *et al.* 2002, 28.

⁶⁵⁵ HONTI *et al.* 2002, 30, XV. tábla 2.

⁶⁵⁶ SIKLÓSI 2004; HONTI–NÉMETH–SIKLÓSI 2007, 156–157. kép. A sírok száma Claudia Sachsse munkájában helyesen szerepel (SACHSSE 2010, 10).

⁶⁵⁷ BONDÁR 1996.

⁶⁵⁸ HONTI *et al.* 2002, 30.

⁶⁵⁹ SIKLÓSI 2004. A lelőhelyet említi még SACHSSE 2010, Teil 2, Kat. Nr. 12, 10–11, Taf. 20B, Taf. 21–22.

⁶⁶⁰ FÁBIÁN 2006a, 79.

⁶⁶¹ FÁBIÁN 2013, 613.

⁶⁶² FÁBIÁN 2014.

⁶⁶³ FÁBIÁN 2006, VIII. t. 1.

⁶⁶⁴ RKM 2004, 172.

⁶⁶⁵ Fábián Sz. a tömegsírt feldolgozó cikkében a telepen feltárt 9 csontvázas sírt említ (FÁBIÁN 2006a, 80).

⁶⁶⁶ FÁBIÁN 2006, 28.

⁶⁶⁷ FÁBIÁN 2006, 28; FÁBIÁN 2006a, 3. kép.

A B-938. objektum⁶⁶⁸ szabályos, egyenes aljú, méhkas alakú gödörben nyolc egymásra helyezett, zsugorított helyzetben eltemetett ember csontvázát rejtette. A tömegsírban három felnőtt és öt gyerek volt, köztük három csecsemő.⁶⁶⁹ Az antropológiai jellegzetességek alapján azonban inkább kora bronzkorinak bizonyultak.⁶⁷⁰ A Bécsben készült radiokarbon elemzés (VERA-4230) 3455±35 BP kort mutatott, amely a bronzkorra keltezte a tömegsírt. A kalibrált értékek szerint 1875–1690 cal BC (1 szigma) és 1885–1685 cal BC (2 szigma), azaz a korai bronzkor vége, középső bronzkor elejére, a kisapostagi kultúra/korai mészbetetes időszakra keltezhető a tömegsír.⁶⁷¹

A teljes feldolgozást, más régiók hasonló lelőhelyeivel összehasonlítva, az NKFI K-129322 pályázata keretében végzi Fábrián Szilvia és kutatócsoportja.⁶⁷²

A lelőhelyen feltárt késő rézkori temetkezésekről 2019. március 5-én az alábbi információkat kaptam Fábrián Szilviától, amelyeket ezúton is köszönök:

Őskori csontvázak lehetnek: S-9., S-30., S-31., S-32., S-42., S-43., S-44. számú temetkezések. Rézkori csontvázak voltak: S-22., S-23., S-24., S-29. számú sírok. Talán késő rézkori volt az S25., S-33., S33/A. sír.

Biztosan badeniek voltak melléklet alapján az S-34., S-39., S-40. sírok.

Az NKFI K-128413 pályázatom keretében Németh Péter Gergely helyszíni segítségével az ásatási dokumentációból kigyűjtve 2019. március 12-én felszállítottuk Budapestre a lelőhely őskori, rézkori, késő rézkori, valamint bronzkori sírjait (ez utóbbiakat Kiss Viktória Lendület-projektjéhez). Az embertani anyag többé-kevésbé hiányos, koponyát, koponyát és csontokat, vagy csak csontokat találtak a raktárban a kollégák.

Fábrián Szilvia adatai alapján kiválasztottuk azokat az önálló, mellékleteik alapján a késő rézkorra keltezhető temetkezéseket, amelyeknek csontjai mintavételre alkalmasak lehetnek (S-34, S-39, S-40. objektum). Antropológiai meghatározásukat Köhler Kitti végezte korábban Fábrián Szilvia kérésére a lelőhely készülő, teljes feldolgozásához.

Az **S-34. sír** Fábrián Szilvia leírása alapján halvány, enyhén szögletesedő sírfoltként jelentkezett a feltáráson. A 170×88 cm-es sírgödör vágta a B-1948. számú badeni gödröt.

A csontváz É–D-i tájolású, bal oldalon fekvő, zsugorított helyzetű volt. A koponya a bal oldalon feküdt, a fej tehát Ny felé nézett. Felsőteste félig hanyatt fordulva, karjai egymáson, a mellkason keresztben feküdtek. Szinte ép csontváz. Az eltemetett 40-50 éves nő nyakán körben 10 db csiszolt *Dentalium* gyöngy volt. Lábánál korsó, egy mély tál, edénytöredékek, egy orsókarika és egy csiszolt vörös bauxit darab volt. A sírból egy rézdarabka, továbbá szarvasmarha és sertés csontjai kerültek elő.

A sírban 40-50 éves nő maradványait határozta meg Köhler Kitti.

Az S-34. sírból készült radiokarbon meghatározás: VERA-4227.⁶⁷³

Az **S-39. sír**nak nem volt feltárva, a B-2189. kerek, 220-230 cm átmérőjű, méhkas alakú gödör D-i felében került elő. A koponya kissé sérült volt, a váz bolygatatlan, jó megtartású. Ny–K-i tájolású, jobb oldalán feküdt erősen felhúzott lábakkal. Arccal D felé nézett. Felsőteste a jobb oldalára fordítva, karjai

⁶⁶⁸ A nagyfelületű ásatásoknál az első észlelt jelenséget ún. stratigráfiai számmal látják el, majd a feltárást követően a dokumentáció készítésekor határozzák meg a kollégák, hogy a str. egységek (str. vagy STR) milyen objektumhoz tartoztak. Értelemszerűen több str.-ből jön össze egy sír, gödör, árok stb. Balatonkeresztúron a B=beásás jelölte az objektum észlelését. A telephez tartozó objektumok gödörként vagy objektumként szerepelnek, a sírokat viszont 1-től n-ig számozták az ásató (pl. S-34.).

⁶⁶⁹ FÁBIÁN 2004, 10; FÁBIÁN 2006a, 2–4. kép.

⁶⁷⁰ KÖHLER 2006.

⁶⁷¹ KISS *et al.* 2014, 30, 32, Fig. 9, Fig. 11.

⁶⁷² *Az anyagi kultúra változóhorizontjai: a mindennapi és szimbolikus tevékenységek színtereinek vizsgálata a késő rézkori települések leletanyagának többszintű értelmezésével* c. NKFI K-129322 pályázat, témavezető: Fábrián Szilvia.

⁶⁷³ FÁBIÁN 2013.

könyökben behajlítva a test előtt, kezei csaknem az arca előtt helyezkedtek el. Kezében kis csupor és egy füles bögre volt. Mindkét edényen égés nyomai látszóttak, a füles bögre emiatt teljesen szétesett. A csuporban lévő földből került elő néhány ujjperc. Jobb combjánál egy kovapenge, koponyájánál kova magkő volt. Gerince mögött vörös homokkötőredék, lábánál egy fazék került elő.⁶⁷⁴ A gödör földjében különböző cserepeket találtak. Köhler Kitti meghatározása szerint az elhunyt 35-45 éves nő volt, erősen hiányos fogazattal.

Az S-39. sírból az NKFI K-128413 projektben készült korhatározás: Poz-127132.

Az **S-40. sír** feltehetően késő rézkori. A domb tetején helyezkedett el, az S-33. és S-34. zsugorított csontvázas badeni sírok közelében. Ezeket az egyébként sem mélyre ásott sírokat a dombtetőn megnyilvánuló erózió miatt nagyon kevés humusz fedte, így a gépi földmunkánál az S-40. csontváz nagy része megsemmisült. A kevés megmaradt csont mellett (egy fog, néhány koponyadarab, gerinccsigolyák, törött bordák) egy badeni edénytöredék volt. A sír környékének nyesésekor további csontok (hosszúcsontok, kar, láb- és ujjpercek) kerültek elő, valamint egy kovapenge. A sírban egy 15-16 éves halott nyugodott, nemét nem lehetett meghatározni. Az S-40. sír csontanyaga mintavételre alkalmatlan volt.

Marton Tibor a pattintott kőszközők feldolgozásánál még az S-29. és S-43. sírokból talált kőszközők készítményi technikája és jellemzői alapján a sírokat késő rézkorinak tartja.⁶⁷⁵

BALATONLELLE-Országúti-dűlő és Felső-Gamász (M7 ásatások)

Balatonlelle DNy-i határában az autópálya építését megelőző feltárások érintették a Szőlőskislak felé haladó ún. „Római út” két oldalát. Ennek K-i felét a kataszteri térképeken Országúti-dűlőként (M7 S-16), Ny-i részét Felső-Gamászként (M7 S-17) nevezik.

A bolerázi–badeni időszak telepe és négy sír az Országúti-dűlőben, további 22 sír Felső-Gamászon került elő.

Az első jelentések szerint a lelőhelyen az Országúti-dűlőn feltárt település temetője volt. Az ásatás szerint először van mód arra, hogy a település és temetkezések anyagát, jelenségeit együtt lehessen értelmezni.⁶⁷⁶

Az előzetes publikációk rövid információi alapján az Országúti-dűlő és Felső-Gamász nevű hely egy patak két partján található. Az Országúti-dűlő volt a telep, ahol gödörbe temetett halottak is előkerültek. Felső-Gamászon elkülönült temető, önálló sírokból szabályos temetkezések voltak (54. kép).

A) BALATONLELLE-Országúti-dűlő

telep és 4 csontvázas temetkezés telep-gödörben, szarvasmarha-temetkezés, KRRM (Sófalvi András ásatása 2002)

A badeni telepen gödrökből összesen 4 temetkezés, két gyerek és két nő maradványai kerültek elő. Egy gödörben szarvasmarhatetem (170. str. sz. obj.)⁶⁷⁷ is volt, egy másik gödörben kutyát temettek el fiatal gazdájával (110. str. sz. obj.).⁶⁷⁸ Az egyik nő vélhetőleg szülés közben halt meg, magzatának csontjai a medencéjére tapadtak (467. str. sz. obj.).⁶⁷⁹

K. Zoffmann Zsuzsanna közölte az említett négy temetkezés antropológiai adatait.⁶⁸⁰

⁶⁷⁴ FÁBIÁN–SERLEGI 2009, Fig. 7-2. 9.

⁶⁷⁵ Ld. Marton Tibor tanulmányát a jelen kötetben.

⁶⁷⁶ SÓFALVI 2004, 20–21.

⁶⁷⁷ SÓFALVI 2004, 20, VI. t. 3; HORVÁTH 2004, 74.

⁶⁷⁸ SÓFALVI 2004, 20; SÓFALVI–NAGY–SKRIBA 2007, 154. A lelőhelyet említi SACHSSE 2010, Teil 2, Kat. Nr. 16, 13–14, Abb. 7, Abb. 39.

⁶⁷⁹ SÓFALVI 2004, 20. A rézkori település anyaga közöletlen.

⁶⁸⁰ ZOFFMANN 2011, 69–70.

A 74/110. azonosítóval jelölt sír 8-9 éves gyermek tetemét őrizte, csontjait vastag vízkőréteg borította.

A 65/139. azonosítójú temetkezés 41-58 éves nőé volt. Az alacsony termetű nő fogazata jó állapotban volt, gerincén azonban spondylosis okozta elváltozásokat figyelt meg az antropológus.

A 98/175. gödörben 10 év körüli gyermek holtteste volt, csontjai igen vízkövesek voltak.

A 467. objektumban 38-42 éves nő feküdt, kifejlett magzatával (55. kép).⁶⁸¹ A csontok itt is erősen vízkövesek voltak. A nő agykoponyája igen hosszú, keskeny volt, teste gracilis. Magzata már a szülőcsatorna irányába fordult, de nem születhetett meg, a szülés során mindketten meghaltak. A medencéről készült fotókon látszanak a magzat csontjai is.

B) BALATONLELLE-Felső-Gamász

23 csontvázas sír, KRRM

(Sófalvi András ásatása 2002)

A feltárást megelőző terepbejárások és légifotók nem túl intenzív lelőhelyre utaltak, így kezdetben csak szondázó ásatást terveztek, végül az egész nyomvonalba eső részt, 15 725 m²-t feltárták. A badeni temetkezéseket az Árpád-kori objektumok és a későbbi mélysántás is erősen megrongálták.

A badeni sírok többsége a humuszosítás során került elő, sírfoltot nagyon kevés esetben lehetett jól megfigyelni. A sírok különböző mélységben helyezkedtek el, a már feltárt területen szintsüllyesztéssel kutattak újabb sírok után. A feltárást során újrahumuszoszták a felületet, ekkor került elő a 9., 11., 15., 20. és a 23. sír.⁶⁸² A temető D-i szélé túlnyúlik az autópálya kisajátítási felületén, ezért ez a része feltáratlan maradt.

Az önálló temető teljes feldolgozását Nagy Borbála készítette el szakdolgozatában, amelyet átdolgozva és az objektumokat is átszámozva a Régészeti Intézet évkönyvében publikált.⁶⁸³

Két sírcsoportot tudott elkülöníteni: egy négy sírből álló kisebb és egy 19 sírből álló nagyobb csoportot, amelyek között mintegy 40 m távolság volt. A temető nem tekinthető teljesen feltártnak, mert az ásatást csak a kisajátított területen lehetett megvalósítani. A sírokat a későbbi korokban többször megbolygatták, ezért Nagy B. szerint a sírokban valószínűleg több lelet is lehetett, így minden következtetés nagyon óvatos lehet, és csak részben tükrözheti az egykori állapotokat.⁶⁸⁴ Az Országúti-dűlő nevű részén feltárt temetkezésekből a str. 142. számú sír⁶⁸⁵ Nagy B. temetőpublikációjában 22. sírként,⁶⁸⁶ a str. 496. számú objektum⁶⁸⁷ a 6. sírként szerepel.⁶⁸⁸

Nagy B. a leletek és a temetkezések kitűnő elemzését adja a publikációban. 5 melléklet nélküli sír volt a temetőben (1., 2., 11., 12. és 19. sír), amelyek a rítus, a többi sírhoz való közelségük, valamint antropológiai adataik alapján badeniek voltak.⁶⁸⁹ 18 sír – gazdag edénymellékleteivel – a bolerázi csoport és a badeni kultúra temetkezése. A felszín II. humuszosításakor vált világossá, hogy 3 stratigráfiai egység, amit először edénydepóként jelöltek meg, valójában egy újabb zsugorított sír, a 23. sír mellékletei voltak, így az összes feltárt sír száma 23.⁶⁹⁰

⁶⁸¹ ZOFFMANN 2011, 1. tábla.

⁶⁸² A sírszámokat Nagy Borbála publikációjából vettük át. Az eredeti ásatási dokumentáció számozását a temető közlésénél Nagy B. megváltoztatta a sírokat folyamatosan számozta (NAGY 2010).

⁶⁸³ NAGY 2010.

⁶⁸⁴ NAGY 2010, 377.

⁶⁸⁵ SÓFALVI 2004, VI. t. 1.

⁶⁸⁶ NAGY 2010, 480–487, Abb. 39.

⁶⁸⁷ SÓFALVI 2004, VI. t. 2.

⁶⁸⁸ NAGY 2010, 432–436, Abb. 7.

⁶⁸⁹ NAGY 2010, 379.

⁶⁹⁰ NAGY 2010, 487. A lelőhelyet említi még SACHSSE 2010, Teil 2, Kat. Nr. 15, 13.

Nagy B. szerint a temetőt nem egyidőben létesítették. Tipológiai elemzése alapján arra a következtetésre jutott, hogy a temetkezések hosszabb idő alatt, a Baden Ic–III között történtek.⁶⁹¹ Nagy B. a temető anyagának és jelenségeinek különböző szempontú elemzése után arra a következtetésre jutott, hogy valószínűleg több környékbeli település kiválasztott tagjait temették ebbe a temetőbe.⁶⁹²

Nagy B. a temető feldolgozásakor még nem olvashatta a 2009-ben megjelent budakalászi temető monográfiáját,⁶⁹³ amelyben mi is ugyanilyen eredményre jutottunk. *A pars pro toto*, azaz a rész az egészből elv alapján kerülhettek a kisebb közösségekből a különleges státuszú elhunytak egy-egy központi temetőbe (Budakalász, Balatonlelle-Felső-Gamász, Pilismarót-Basaharc).

Az Antaeusban megjelent tanulmányban Nagy B. azokra az elsődleges antropológiai információkra támaszkodott, amelyeket K. Zoffmann Zsuzsannától az ásatók megkaptak. Eszerint a sírokban 5 gyerek, 11 férfi és 6 nő nyugodott.⁶⁹⁴ Tanulmányában nem szerepel K. Zoffmann Zs. publikációja⁶⁹⁵ az embertani anyagról, amely a sírokat nem közli, de röviden érinti a demográfiai tényeket és részletesebben ír a patológiai elváltozásokról. A különböző kötetek szerkesztési és nyomdai átfutása miatt nem idézhette K. Zoffmann munkáját Nagy B.

A *Genomika projekt 2015* keretében a 9. sír (Poz-88231) és a 17. sír (Poz-83637) emberi maradványait keltezni tudtuk, és a Régészeti Intézet Archeogenetikai Laboratóriumában az 5., 9., 17., 23. sírból vett mintákból a DNS-izolálás után az elemzés is megtörtént (Szécsényi-Nagy Anna). Az említett négy sírba temetett ember antropológiai nemének meghatározását a DNS eredmények is megerősítették.⁶⁹⁶

Az NKFI K-128413 projektben további sírokból történt ¹⁴C mintavétel és kiértékelés: 7. sír (SUERC-1069589), 8. sír (SUERC-106959), 16. sír (SUERC-106960), 21. sír (SUERC-106961).

A temető antropológiai közlését ld. Ráczi Piroska tanulmányában, a jelen kötetben.

BALATONLELLE (67-es út)

Az M7 autópálya építéséhez kapcsolódóan végezték a somogyi kollégák a 67-es út építését előkészítő terepmunkákat Somogytúr, Látrány és Balatonlelle határában. A mintegy 12 km-es új út Somogytúrtól D-re indul és a Tetves-patak mindkét oldalát érintve épült meg a Szemesi-berekben. Az új út a szemesi szakaszon még a mocsaras területen halad, a szemesi autópálya csomóponttól a Balatonlellehez tartozó rádpusztai részen, a berek magasabb partján indulva megközelíti a berekpartot. A lellei rész lényegében egy lelőhely (*56. kép*), amelyet praktikus okokból (régészeti és technikai megfontolások) osztottak négy lelőhelyre a munkák során (67/2–67/5. lh.). Késő rézkori temetkezések a 67/4. és 67/5. elnevezésű területen kerültek elő.

A) BALATONLELLE-Rádpusztá, Temetőalja-dűlő (67/4. lelőhely)

telep és zsugorított sírok telepgödörökben, KRRM
(Honti Szilvia–Németh Péter Gergely ásatása 2005–2006)

A lelőhelyen már 1986-ban végzett ásatást Honti Szilvia és Németh Péter Gergely. 2005-ben, az M7 autópálya építéséhez kapcsolódó 67-es útkorrekció kivitelezését megelőző feltáráson 7000 m²-en 350 régészeti objektumot tártak fel. Legnagyobb számban a badeni kultúra telepopjektumai kerültek elő. Az egyik méhkas alakú verembe egy erősen zsugorított halottat temettek.⁶⁹⁷

⁶⁹¹ NAGY 2010, 380.

⁶⁹² NAGY 2010, 425.

⁶⁹³ BONDÁR–RACZKY 2009.

⁶⁹⁴ SÓFALVI 2004, 20; SÓFALVI–NAGY–SKRIBA 2007, 154–156.

⁶⁹⁵ ZOFFMANN 2006.

⁶⁹⁶ LIPSON *et al.* 2017.

⁶⁹⁷ RKM 2005, 182; HONTI–NÉMETH 2006, 49, XVI. tábla 5. kép.

Az NKFI K-128413 projekt keretében Németh Péter Gergely helyszíni segítségével az ásatási dokumentációból gyűjtve,⁶⁹⁸ kiválasztottuk azokat az objektumokat, amelyek késő rézkori szabályos temetkezések lehettek: 70., 112., 308., 472. objektum.⁶⁹⁹

A **70. objektum** az ásatáson készült objektumlapja alapján önálló temetkezés. A sírgödör kerek, teknős aljú. A halottat oldalára fektetve (nem tudjuk, melyik oldalára) tették a gödörbe, feje és gerince É–D-i tájolású volt. Lábai és karjai derékszögben hajlítva. A sírban 30-45 éves nő(?) maradványai voltak, a meghatározást Köhler Kittinek köszönöm. Melléklete nem volt.

Az előzetes ásatási jelentésben említett erősen zsugorított sír (57. kép 1–4) a **112. objektumban** került elő. Egy kerek, méhkas alakú, egyenes aljú gödör DK-i részén, kb. a gödör K-i felében bedobott csontvázat tártak fel. Honti Szilvia leírása szerint a halottat összekötözték és arccal előre dobták a gödörbe, azaz nem eltemetett, hanem gödörbe vetett halotról van szó. A gödör É–Ny-i feléből különböző hombárok és fazekak (58. kép 1–3, 5, 7; 59. kép 4–5), tálak (59. kép 1–3) és korsók maradványai (58. kép 4, 6) kerültek elő, a leletek a bolerázi időszak emlékei (A. sz. 13.9/112.1). A leletleírólap szerint egy réz csőgyöngy is volt a leletek között (A. sz. 13.9/112.3). A rendelkezésemre álló dokumentumok alapján nem dönthető el, hogy a leletek a halott „mellékletei” voltak, vagy a települési gödörbe került töredékekről van szó. Egyedül a réz csőgyöngy (60. kép 1) utal arra, hogy az a halotthoz tartozhatott. A gyöngyről Horváth Eszter készített sztereomikroszkópos felvételeket (60. kép 2–3).

Ráczi Piroska meghatározása szerint a halott 35-40 év közötti nő volt. Megmaradt csontjai mintavételre alkalmatlanok voltak.

A **308. objektumban** lévő sír erősen bolygatott volt. A Ny–K-i tájolású csontváz koponyájának felét elvitte a munkagép. Az eredetileg zsugorított vázat már korábban is érte erős bolygatás és egy állatjárás is rongálta az eredeti kontextust. A tetem mellkasi részén három kisméretű edénytöredéket és egy megmunkált kőeszközt találtak. Mintavételre alkalmatlan volt, a leletek alapján nem azonosítható a badeni kultúra.

Mintavételre alkalmas csontok csak a 70. objektumban voltak. A 70. objektumból vett mintából radiokarbon korhatározás készült (SUERC-93335).

B) BALATONLELLE-Rádpusztza, Romtemplom mellett (67/5. lelőhely)

2 zsugorított sír és további koponyák, koponyatöredékek (2005), egy újabb sír (2022), KRRM (Molnár István ásatása 2005, 2021)

A lelőhelyről előzetes jelentésében Molnár István és Sipos Carmen számolt be röviden.

A feltárt terület a 67-es út nyomvonalának Balatonlelle és Rádpusztza közötti szakaszán, Rádpusztától és az Árpád-kori romtemplomtól Ny-ra, a Tetves-pataktól K-re található.

2005. június 27 – november 16. között 9837 m²-en 650 objektumot tártak fel a régészek. A lelőhelytől Ny-ra ma is mocsaras terület van. A terület jelentős részén sötétbarna-fekete mocsári talajba ásták az objektumokat a különböző korokban itt megtelepedő közösségek, amely réteg helyenként 3 m mély is lehetett, s több esetben fedte is a régészeti jelenségeket.⁷⁰⁰

A nyomvonalon a feltárássra kijelölt terület É-i, középső részén négy zsugorított sírt is kibontottak Molnár István vezetésével, ezekből kettő késő rézkori, a badeni kultúrába keltezhető, a másik két melléklet nélküli sír bizonytalan korú.⁷⁰¹

⁶⁹⁸ Az ásatási dokumentációból elküldött objektum- és leletleírólapokat Németh Péter Gergelynek köszönöm.

⁶⁹⁹ A 472. obj. embertani anyagát nem találták meg a kollégák a raktárban, a többi csontmaradványt a Régészeti Intézetbe szállítottuk.

⁷⁰⁰ MOLNÁR–SIPOS 2006.

⁷⁰¹ MOLNÁR–SIPOS 2006, 52, XVIII. t. 1.

2022. március 5-én Molnár István egy újabb temetkezésről értesített, amely ugyancsak Rádpusztán került elő a korábbi 67/5. lelőhelyen, a 67-es út szélesítésénél 2021. év végén. Ez a szelvény a korábban feltárthoz K felől csatkozott. A nagy kiterjedésű 44999 számon nyilvántartott lelőhelyen belül a 367. és 415. síroktól (az egész területet átfogó összesítő térképen ED-24 mezőben) 345 m-re ÉÉK-re található az új 870. str. számú késő rézkori sír (az egész területet átfogó összesítő térképen az FA-17 mezőben).⁷⁰²

Ezúton is köszönöm Molnár Istvánnak a három késő rézkori sír feldolgozási jogát és a rendelkezésemre bocsátott ásatási dokumentációt. A leleteket 2016-ban szállítottuk a Régészeti Intézetbe, egy akkor beadott NKFI pályázat sikerének reményében.

A pályázatomban azonban csak 2018-ban nyert, ekkor kezdettem meg a komplex feldolgozást az NKFI K-128413 projekt keretében. A 367. és 415. különleges sírokat több publikációban is közzeltük.⁷⁰³

Mindkét teljes testű halottból készült radiokarbon korhatározás: 367. sír SUERC-93337. A 415. sírból a teljes csontvázból (SUERC-93338) és a 415. sír 2. sz. koponyájából (SUERC-93339) van még keltező adatunk. A DNS-izolálást a BTK Régészeti Intézetének Archeogenetikai Laboratóriumában végezték kollégáim. A genetikai elemzést Szécsényi-Nagy Annának köszönöm. Az izotóp elemzéseket a Csillagászati és Földtudományi Kutatóközpont Földtudományi és Geokémiai Intézetének munkatársai végezték. A 415. sír rézkarperecét XRF-fel vigáltattuk, a halott nyakán talált szerves anyagú fekete gyöngyöt több elemzésnek is alávetették a kollégák, míg végül sikerült meghatározni az anyagát.

Az alábbiakban a 367. és 415. sírt mutatom be röviden és a legfontosabb eredményeket összegzem:

A két késő rézkori sír nagyjából párhuzamosan, egymástól körülbelül 4 m-re helyezkedett el. Mindkét esetben zsugorítva, jobb oldalukra fektetve, nagyjából É–D-i tájolással temették el az elhunytakat. Mindkét sírban a halotthoz tartozó fejen kívül további emberi koponyarészek voltak.⁷⁰⁴

A **367. sír** a szelvény É-i részén került elő, a 346., 362., 338. urnától kb. 8-10 m-re D-re, az 502. urnától 5 m-re ÉK-re, párhuzamosan az attól 3,5-4 m-re lévő 415. sírral (*61. kép 1*).⁷⁰⁵

A sír kb. É–D-i tájolású, lekerekített téglalap alakú (kb. 2,2 m hosszú), a D-i végén kiszélesedő sírgödörben volt, kb. 20-25 cm-re a mai felszíntől. A váz a gödör közepén feküdt, lábától és fejétől 50 cm-re végződött a sírgödör.⁷⁰⁶ A csontváz É–D-i tájolású, zsugorított helyzetű temetkezés volt. A testet gondosan elrendezték a sírgödörben. A koponya jobbra fordítva, Ny-ra nézett. A két kéz szorosan egymás mellett, az állhoz közel, felhúzva feküdt, az ásató szerint összekötözhatték. A halott lábait is felhúzták, a gerincoszlop és a felső lábszár derékszöveget zárt be. Az alsó lábszár kb. 45°-ban kapcsolódott a felső lábszárhoz. A váz erősen sérült, a medence és a bordák hiányoztak. Az egyik felső és az egyik alsó lábszára is töredezett volt (*61. kép 2–5*). Az alsó lábszártól K-re kb. 6 db átfúrt állatfog feküdt, egyéb mellékletet nem találtak a sírban. De a csontok mosásakor további átfúrt állatfogak kerültek elő, amelyeket Gál Erika határozott meg.⁷⁰⁷

A 367. sírban eltemetett halott koponyája alatt egy betört koponya is feküdt.⁷⁰⁸ Köhler Kitti a 367. sírba temetett halottat adultus-maturus korú (35–45 éves) nőként azonosította. A koponyája alatt fekvő összetört koponyatöredék infans I korú (1–7 éves) gyereké volt.

⁷⁰² Ezúton is köszönöm Molnár Istvánnak, hogy az adatokat, fotókat elküldte nekem. A leletanyagot Somogyi Krisztina juttatta el az intézetbe.

⁷⁰³ BONDÁR 2019a; BONDÁR 2020; KÖHLER 2020; BONDÁR–SZÉCSÉNYI-NAGY 2020.

⁷⁰⁴ Az antropológiai feldolgozást Köhler Kittinek köszönöm (KÖHLER 2019).

⁷⁰⁵ BONDÁR 2020, 2. kép.

⁷⁰⁶ BONDÁR 2020, 3. kép 1–3.

⁷⁰⁷ GÁL–BONDÁR 2022; GÁL–BONDÁR 2022a.

⁷⁰⁸ BONDÁR 2020, 3. kép 4.

A 415. sír a szelvény É-i részében, a 367. sírtól 3,5-4 m-re K-re feküdt (61. kép 1). Metszette a 332. római gödör. A 333. objektumba ásták, betöltése nehezen, de elkülöníthető volt.⁷⁰⁹ A sírgödör betöltése barna homokos volt. A téglalap alakú, kb. É–D-i tájolású sírgödörben a felszíntől 60 cm-re feküdt a zsugorított helyzetű tetem maradványa. Az elhunytat itt is gondosan elrendezték a sírban. Arccal Ny felé nézett, jobb oldalán feküdt, kissé ferdén ÉK–DNy-i irányú gerincoszloppal. A két karja derékszögben behajlítva egymáson nyugodott, két lábát felhúzták, a gerinc és a felsőlábszár kb. derékszöget zárt be, az alsólábszár kb. 45°-ban hajlott. A medencéje hiányzott, bolygatva volt.⁷¹⁰

A 415. sírban a vázhoz tartozó koponyától É-ra még négy koponya feküdt és az alkar alatt is találtak egy koponyatöredéket (62. kép 1–1a).⁷¹¹ A halott fejétől 5 cm-re Ny–K-i irányban 3 fejet tettek még a sírba (2–4. sz. a sírfotón). A 2. sz. koponyától É-ra 35 cm-re egy újabb koponyamaradvány feküdt (1. sz. a sírfotón).⁷¹²

Az eltemetett halott infans II korú (8–9 éves) nőies vonású gyerek volt. A sírba tett koponyamaradványok különböző életkorú gyerekektől származnak. A sírfotón 1. számmal jelölt koponya infans I korú (1–7 éves), a 2. sz. fej maradványai infans I (1–3 éves), a 4. sz. töredékek infans I–II korú (5–10 éves) gyerekek maradványai, míg a 3. sz. koponyacsontok egy adultus korú (20–25 éves) egyéné voltak. Az alkar alatt előkerült töredékes koponyacsontok infans I korú (3–5 éves) gyerekekhez tartoztak.

Az elhunyt fiú koponyája mellett, attól D-re, az állkapocstól 4 cm-re Ny-ra kis fémgyöngy maradványa (1. melléklet, 63. kép 1)⁷¹³ az álla alatt, 2 cm hosszú, hengeres, fekete színű, átfürt, fekete gyöngy feküdt (2. melléklet, 62. kép 1b; 63. kép 2).⁷¹⁴ A bal csuklón kb. 2 cm széles fémkarperec találtak a feltárás során (3. melléklet, 62. kép 1c; 63. kép 3).⁷¹⁵ Az 1. sz. koponya mellett, attól K-re, vele egy sort alkotva három edény feküdt.⁷¹⁶ A 4. sz. melléklet egy álló helyzetben sírba tett, gömbös testű, füles korsó (63. kép 4). Az 5. számú csésze ettől Ny-ra állt (63. kép 5). A 6. sz. korsó (63. kép 6) a 4. számútól Ny-ra helyezkedett el, az oldalán feküdt. Az edények a badeni kultúra korai időszakának jellegzetes típusait képviselik.

A 415. sír leletei közül a kalapált rézből készült pántkarperec és gyöngy anyagvizsgálatát 2018-ban végezte Gresits Iván (Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem).⁷¹⁷ A karperecről és a sírban talált fekete gyöngyről Mihácz-Pálfi Anett (BTK Régészeti Intézet) készített sztereomikroszkópos felvételeket.⁷¹⁸ A fekete gyöngy anyagának pontos meghatározásához többfajta roncsolásmentes anyagvizsgálattal is próbálkoztunk (XRF és Raman vizsgálat: Fintor Krisztián, SzTE Természettudományi és Informatikai Kar). A CsFK Földtani és Geokémiai Intézetében Demény Attila és munkatársai FT IR Fourier Transzformációs Infravörös módszerrel és egy új megközelítéssel is vizsgálták a különleges gyöngy anyagát. Demény Attila különböző területekről közölt hasonló összetételű ékszerek és általa vett vagy beszerezett minták összehasonlító elemzése alapján 2021-ben megállapította, hogy anyaga gagát/jet. Jelenleg ez a legkorábbi gagát lelet a Kárpát-medencéből.⁷¹⁹

A Balatonlellén feltárt két badeni sír több szempontból is a korszak különleges temetkezései közé tartozik.

⁷⁰⁹ BONDÁR 2020, 2. kép.

⁷¹⁰ BONDÁR 2020, 4. kép 1–3.

⁷¹¹ A sírról újabb információk a jelen kötetben, Rácz Piroska tanulmányában.

⁷¹² BONDÁR 2020, 5. kép 1–1a. A koponyákat a sírfotókon zöld számokkal, a mellékleteket fehér háromszögekbe írt számokkal jelölte az ásató.

⁷¹³ BONDÁR 2020, 5. kép 1b, 6. kép 1.

⁷¹⁴ BONDÁR 2020, 5. kép 1b, 6. kép 2.

⁷¹⁵ BONDÁR 2020, 5. kép 1c, 6. kép 3.

⁷¹⁶ BONDÁR 2020, 5. kép 1a, jobb felső sarokban: 4–6. melléklet, BONDÁR 2020, 6. kép 4–6.

⁷¹⁷ GRESITS 2019.

⁷¹⁸ MIHÁCZI-PÁLFI 2019.

⁷¹⁹ BONDÁR *et al.* 2021.

A sírok helyének kiválasztása tudatos lehetett: távol van a mindennapi élet színtereitől. Az ásatók megjegyzik ugyan, hogy a sírok kapcsolatban állhatnak a lelőhelytől É-ra lévő 67/2–3–4. lelőhelyen feltárt késő rézkori teleppel.⁷²⁰ A kapcsolat valószínűleg csak annyi, hogy ott éltek a késő rézkori közösségek. Azt, hogy a sírokban talált halottak is ott éltek-e, nem tudjuk.

A két temetkezés újabb megnyilvánulása a Kr. e. 4. évezred második felében is létező koponyakultusznak. E rítus során a szabályosan eltemetett elhunytak mellé további emberi fejeket vagy azok töredékeit helyezték a sírokba.

A 367. sírban a 35-45 éves nő feje alatt egy betört gyerekkoponyát találtak még a sír bontása során. A csontok helyzetéből egyértelmű, hogy előbb a kisgyermek fejét helyezték a sírba. Azt nem tudjuk, hogy gyermek és a felnőtt nő eltemetése egyidejű volt-e, vagy hosszabb idő telt el a két elhantolás között. Ebben a sírban melléklet nem volt, csak a már említett, átfúrt állatfogak. Gál Erika meghatározása szerint 13 kutyafogból valamilyen ruhadíszítés készülhetett.⁷²¹ A ritka díszek az állatok szemfogából készültek, ehhez a kutyákat el kellett pusztítani. Az egyedi díszítés és a leölt kutyák száma is jelzi az egykoron élt nő különleges helyzetét a közösségen belül.

A 415. sírba az ékszerekkel és edényekkel eltemetett 8-9 éves gyermek mellett még 5 koponya maradványát találta meg az ásató. A részleges fejek kisgyermekké és egy 20-25 éves felnőtté volt.

A 367. és 415. sírba tett koponya maradványokon az antropológus nem talált vágásnyomokat, tehát nem véres esemény (kivégzés, lefejezés, skalpolás) eredményeként kerültek a sírba. A fejek sírba helyezése valószínűbb az a magyarázat, hogy hitviláguk szokásai szerint kihantoltak korábbi sírokat és innen gyűjtötték be a már lágyrészek nélküli csontokat, gondosan szelektálva, jellemző módon az állkapocs nélküli fejcsontokat kiválasztva. Azt nem tudjuk, hogy e kihantolások után egyszerre gyűjtötték be és temették el a koponyamaradványokat, vagy több egymást követő rituális esemény részeként kerültek a testi valójában eltemetett gyermek mellé a különböző fejrészek. Azt azonban tudjuk, hogy a két sírba temetett halottak és a melléjük tett koponyatöredékek között rokonsági kapcsolat volt.

Az archeogenetikai vizsgálatok eredményeit Szécsényi-Nagy Anna foglalta össze:⁷²²

A 367. sírból kettő, a 415. objektumból 6 egyént vontunk DNS vizsgálat alá. Három koponyából maradt meg a DNS vizsgálatok szempontjából legértékesebb sziklacsont (*pars petrosa ossis temporalis*), a többi minta koponyatetőből származott (*fragm. calvariae, parietalis*).

A 367. objektumban fekvő nő feje alatt talált gyermekkoponya annyira rossz megtartású volt, hogy nem sikerült kapcsolatát a nővel igazolni vagy cáfolni. A felnőtt nő ebből az objektumból jó DNS megtartással teljes mitokondriális genom szekvenálásra alkalmasnak bizonyult. Ő nem mutatott szoros anyai ági kapcsolatot a közelében lévő, 415. sírba temetett gyermekekkel.

A 415. sírban fekvő gyermekek között több kapcsolatot is sikerült kimutatni az anyai ágon öröklődő mitokondriális genomok elemzésével. Teljes mitogenom egyezés szoros anyai ági kapcsolatra utal a 8-9 éves gyermek, az 1. számú koponya és egy 3-5 éves gyermek „kéz alatt” talált koponyatöredéke között. A gyermekek mind a mitokondriális K1a4a1 csoportba tartoztak, amely inkább a bronzkorban vált gyakorivá Európában, de előfordult már a Starčevo-kultúrában is.

A 415. sírban további rokonságban álló párost képeznek a 2. és a 4. számú koponyák, azaz egy 3-4 és egy 5-10 éves gyermek. Ők az U5b3 csoportba tartoznak, amely szintén inkább a bronzkorban vált gyakorivá, de megtalálható már az Ibériai-félsziget újkőkorában is.

Sajnos a koponyatetőben a sejtmagi DNS megtartása gyenge volt (15% endogén DNS arány alatti), így további teljes genom vizsgálatra csak a 415. sír 8-9 éves gyermeke bizonyult (60% sejtmagi endogén DNS tartalommal). Az ő esetében a genetikai nem férfinak bizonyult, amely eredményt az Y- és

⁷²⁰ MOLNÁR–SIPOS 2006, 52.

⁷²¹ GÁL–BONDÁR 2022; GÁL–BONDÁR 2022a.

⁷²² BONDÁR–SZÉCSÉNYI-NAGY 2020.

X-kromoszómákra kitapadt, shotgun szekvenálással elállított readek számának a meghatározásával és viszonyításával kaptunk.

A genetikai kutatások eredményeként tehát megállapítható, hogy a 415. sírban kimutatható anyai ági rokonság alapján két anyától származó gyerekek maradványait helyezték el a sírba.

A Balatonlelle-Rádpusztán feltárt 415. sír a mellékletek szempontjából különleges temetkezés. A 415. sír ékszermellékletei (az analógia nélküli pántkarperec, a csillogó felületű, szerves anyagú fekete gyöngy és a gyereksírokban gyakran előforduló hengeres rézgyöngy), valamint a halott sírjába tett, a rokonaitól származó koponyamaradványok egyedülálló kontextust alkotnak a korszakban. Jelzik az eltemetett fiú különleges státuszát is.

870. sír

A 2021-ben az intézetbe szállított 870. str. sz. sírt most mutatom be röviden:

Molnár I. leírása szerint a szelvény É-i részén volt a kerek, mély, nagy méretű gödör. Fala kifelé tart, méhkas alakú, alja kissé ívelt. A Ny-i részén vízszintes padka húzódott a felszínhez közel. Az aljától kb. 25-30 cm-rel feljebb egy koponya, egy állati állkapocs és egy nagy kő helyezkedett el. A koponyától É-ra volt az állatállkapocs és Ny-ra a kő. Ezek sem a gödör legalján, hanem kissé feljebb kerültek elő (64. kép).

Leletanyaga: rézkori kerámia, állatsont és embercsont is (a koponya mellett más csontok is), egy megmunkált kő. A gödör jellegzetesebb leletei egy csaknem ép bögre (65. kép 1) és egysoros, ujjbenyomkodásos bordával díszített fazéktöredékek voltak (65. kép 2–3; 66. kép 1–3).

Az antropológiai meghatározást Rácz Piroskának köszönöm. Eszerint az Intézetbe szállított két külön elcsomagolt embercsontanyagban egy kb. 10 éves gyermek részleges maradványai voltak.

A gödörből egy szarvasmarha majdnem teljes állkapcsa került elő, amelyet eszközként („szíjnyújtó”) lehetett azonosítani. A jellegzetes használati nyomokat mutató darab bővebb leírását Gál Erikától olvashatjuk.⁷²³

A 870. sír koponyájából radiokarbon korhatározás készült (SUERC-106966).

BALATONÓSZÖD-Temetői-dűlő

telep, csontvázas temetkezések telepgödörben, „szarvasmarha-temetkezések”, KRRM (Belényesy Károly és Horváth Tünde ásatása 2001–2002)

A Régészeti Intézet munkatársai által végzett feltáráson, a nagy kiterjedésű, többkorszakos lelőhelyen⁷²⁴ a késő rézkori település maradványai jelentették a legnagyobb hányadot. A feltárt települési jelenségek között számos emberi maradvány is előkerült különböző típusú objektumokból. A lelőhely késő rézkori településéről számos részpublikáció is született, ezek felsorolása a temetkezések szempontjából itt nem lényeges. Magyar nyelvű feldolgozása 2012-ben készült el pályázati támogatásból e-bookként.⁷²⁵ Ez volt az alapja a 2014-ben angolul megjelent monográfiának, amelyhez két, a digitális dokumentációt tartalmazó DVD is tartozik.⁷²⁶

A késő rézkori települési objektumokból előkerült embertani anyagról való tudnivalókat Köhler Kitti foglalta össze érthetően, lényegre törően,⁷²⁷ az alábbiakban ebből idézem a legfontosabb információkat:

„...2001–2002-ben a Balatonőszöd-Temetői dűlő lelőhelyen folytatott feltárások során a késő rézkori Boleráz/Baden kultúrák nagy kiterjedésű települését tárták fel. A megkutatott 100 000 m² -es ásatási

⁷²³ Ld. a jelen kötetben Gál Erika tanulmányában.

⁷²⁴ RKM 2001, 138; HONTI *et al.* 2002, 4; HONTI *et al.* 2004, 23–24; BELÉNYESY–HORVÁTH 2007. A lelőhelyet említi SACHSSE 2010, Teil 2, Kat. Nr. 18, 14–15, Taf. 28–32.

⁷²⁵ HORVÁTH *et al.* 2012.

⁷²⁶ HORVÁTH 2014.

⁷²⁷ KÖHLER 2012.

felületen mintegy 2800 objektum került elő, amelyből közel 1000 sorolható az említett korszakhoz. Ezek közül 87 objektumból kerültek elő emberi és/vagy állati maradványok, amelyek a települési gödrök között elszórtan, néha kisebb-nagyobb góccokat képezve helyezkedtek el. Ezeknek az objektumoknak a közelében legtöbbször más, a szakrális étellel kapcsolatba hozható jelenségek is megfigyelhetők voltak, amely alapján feltételezhető, hogy a település (illetve annak bizonyos részei) a késő rézkor folyamán egyfajta kultikus helynek számított. A feltárt késő rézkori telep északi részén az idősebbnek vélt Boleráz, a déli részen pedig a fiatalabbnak tekintett, klasszikus Baden fázisokba sorolható településrész található (a kettő között üres sáv terült el). A tipológiai és a radiokarbon vizsgálatok alapján azonban sikerült kimutatni, hogy a Boleráz és Baden objektumok nem teljesen egymást követő periódusokból származnak, hanem részben egyidősek egymással. Ebből következően az itt feltárt temetkezési jelenségek nem kizárólagosan egy már elhagyott településrész későbbi (pl. temetkezés céljából történő) „újrahasznosításával”, hanem a két kultúra egy időszámban, egy helyen történő együttélésével is magyarázhatók. [...]

A balatonöszödi lelőhely embertani anyagának tekintélyes részét K. Zoffmann Zsuzsanna dolgozta fel.⁷²⁸ Ennek során 27 objektumból összesen 45 egyén embertani leleteinek vizsgálatát végezte el. Tanulmányában a sorozattöredék számos demográfiai rendellenességére mutatott rá. Mindemellett, mivel több olyan objektum is előkerült, amelyekben több egyén embertani maradványai voltak, elemezte és csoportosította ezek nemi és elhalálozási életkor szerinti megoszlását. Továbbá, a lelőhelyen megfigyelt jelenségek rituális jellegére tekintettel, mindenre kiterjedő részletességgel vizsgálta a csontokon fellelhető, halál előtti erőszakos vagy a halál után történt kultikus beavatkozásra (pl. csonkításra, égetésre) utaló nyomokat. [...]

K. Zoffmann Zs. munkájának megjelenését követően a lelőhelyről származó leletek folyamatos feldolgozása és kiértékelése során a már publikált eredményekhez és összesítéshez képest számos újabb szempont merült fel. Így a korábban a középső rézkori Balaton–Lasinja–kultúrába sorolt, kútba dobott temetkezésekről (B-1099-1. kút) a természettudományos (radiokarbon) vizsgálatok kiderítették, hogy azok szintén a késő rézkor időszakára datálhatók [...]. A B-1099-1. kútba – talán áldozati céllal vagy egyéb erőszakos cselekmény (pl. kivégzés, gyilkosság?) nyomán – tíz egyént dobtak be, amelyek egymástól elkülönítve, több rétegben kerültek elő (a 10 csontvázból sajnos csak 8 egyént lehetett a feltárás során megmenteni és így vizsgálni). A tetemek bedobott helyzete, továbbá az objektum szinte teljes leletmentessége, sőt, a kútobjektum maga, a benne lévő emberi csontvázakkal nem tekinthető hétköznapiinak. Párhuzamai, amelyek egyértelműen rituális jellegű többes temetkezésként értékelhetők, a középső rézkori Ludanice csoport Bajč/Bajcs-Ragona⁷²⁹ és Füzesabony,⁷³⁰ valamint a Baden kultúra Nitrianský Hrádok/Kisvárad-Zameček,⁷³¹ Svodín/Szőgyén,⁷³² Balatonboglár⁷³³ és Bronocice⁷³⁴ lelőhelyéről ismertek. A későbbiekben, főként a lelőhely állatcsontanyagának feldolgozása során újabb és újabb települési objektumokból kerültek elő emberi csontmaradványok (általában egy-egy koponya vagy hosszúcsont töredéke). Ezekkel kapcsolatban felmerült annak a lehetősége, hogy esetleg egykori teljes temetkezésből származhatnak, amelyekből akár egy elsődleges temetést követő, korabeli bolygatás során bizonyos csontvázelemek egy másik objektumba kerültek (egyes testrészekkel történő eltérő rituális bánásmód, csonkolás, kétszeri/többszöri eltemetés). Ennek kiderítésére az ilyen, régészetiileg post mortem manipulációként értékelt csontmaradványokat igyekeztünk a közvetlen közelükben található gödrökből feltárt teljes csontvázakat tartalmazó embertani leletekkel együtt vizsgálni, azonban nem

⁷²⁸ ZOFFMANN 2004.

⁷²⁹ TOČÍK 1991.

⁷³⁰ SZ. KÁLLAY 1988.

⁷³¹ TOČÍK 1981.

⁷³² NĚMEJCOVÁ-PAVÚKOVÁ 1982; NEVIZÁNSKY 1985.

⁷³³ HONTI 1981.

⁷³⁴ KRUK–MILISAUSKAS 1982.

találtunk egyetlen olyan esetet sem, amelyben egy izoláltan előkerült hosszúcsont vagy koponyatöredék hozzátartozott volna egy környező beásásból származó, viszonylag jó megtartású, teljes vagy teljesebb csontvázhoz. A lelőhelyről származó késő rézkori embertani leletek számának gyarapodása, korszakba és kultúrába sorolásának változása, több lépcsőben és több szerző által történt feldolgozása és publikálása szükségessé tette az eddigi eredmények újbóli áttekintését és azoknak immáron egy tanulmányban történő közlését. Mindemellett lehetőségünk nyílt a kóros elváltozások és az öröklődő nem-metrikus jellegek ismételt, az antropológiában néhány éve elterjedt statisztikai módszer segítségével történő kiértékelésére, amelynek eredményeit a korábbi vizsgálatok már közölt megállapításaival együttesen ismertetjük.”⁷³⁵

A lelőhelyről összesen 46 objektumból 76 egyénhez tartozó, továbbá egy – a leletanyag kezelése, mosása, raktározása során összekeveredett – nem beazonosítható objektumból származó egyén csontmaradványai kerültek elő. Az összesen feltárt 77 egyén csontmaradványai közül 71 embertani vizsgálatára nyílt lehetőségünk (6 esetben az embertani maradványok nem álltak rendelkezésünkre). Az egyéni alapadatokat táblázatban közöljük, amelyben a temetkezéseket az objektumok száma szerint rendeztük emelkedő sorrendbe, annak érdekében, hogy a többes temetkezése demográfiai adatai jobban áttekinthetőek legyenek.⁷³⁶

Köhler Kitti összefoglalásából világos, hogy a különböző publikációkban olvasható eltérő számadatok a feldolgozás előre haladásával változtak, az adatokat idéző további publikációkban ezert vannak egymásnak látszólag ellentmondó vagy eltérő adatok.

Radiokarbon mérés Debrecenben készült 6 temetkezésből: Deb-13277, Deb-13379, Deb-13286, Deb-13292, Deb-13245, Deb-13389.⁷³⁷

A lelőhelyet a jelen kutatási programba nem vettük be, mert döntően a telepektől elkülönült, szabályos temetkezések összegyűjtésére törekedtünk. A balatonöszödi lelőhelyről publikált eredményeket azonban a temetkezések értékelésénél figyelembe vettük.

BALATONSZEMES-Szemesi-berek (M7 S-13. lelőhely)

telep és többes temetkezések telepgödörben (5 csontváz), KRRM (Honti Szilvia–Németh Péter Gergely ásatása 1999–2000)⁷³⁸

A lelőhely a Tetves-patak K-i partja mentén húzódó enyhe lejtőn található. A hatvanas évektől rendszeres mélyszántásokat végeztek itt. Az M7 autópálya nyomvonalán kijelölt lelőhelyen 1999–2000-ben összesen 42 000 m²-en 749 objektumot tártak fel, köztük a badeni kultúra telepmaradványait és temetkezéseit is.

A badeni kultúra településéről, különleges leleteiről (talpas serleg, agyagkanál, egy kebles edény kisméretű töredéke, idolk) és különleges edényégető gödréről (a gödörben égetés régészeti nyomairól) bővebben az M7 ásatásokat bemutató kötetben olvashatunk.⁷³⁹

A késő rézkori sírok az előzetes jelentések szerint a település sekély gödreiben kerültek elő. Valószínűleg a badeni kultúrához tartozik az a különleges többes temetkezés, amelyben legalább 5 egyén égett maradványai voltak (372. objektum). Az elhunytakat sekély gödörbe fektették, a gödör egy részén, a sírok felett erősen átégett agyagréteget találtak az ásatók. A földdel már befedett sírhelyen nagy tüzet gyújtottak, ennek következtében a halottak is megégték.⁷⁴⁰

⁷³⁵ KÖHLER 2012.

⁷³⁶ KÖHLER 2012, 241–243, 1. táblázat.

⁷³⁷ HORVÁTH–SVINGOR–MOLNÁR 2006; HORVÁTH *et al.* 2012; HORVÁTH–SVINGOR 2015; HORVÁTH 2018.

⁷³⁸ Az ásatáson részt vett Bondár Mária is, a badeni telep közlési jogát is megkapta.

⁷³⁹ BONDÁR *et al.* 2007, 124–126; az idolkokról: BONDÁR 2007.

⁷⁴⁰ RKM 2000, 94; BONDÁR–HONTI–KISS 2000, 97.

A badeni telepen különálló kerek gödrökbe vagy nagyobb gödrök betöltésébe több esetben ástak sírokat. Ezek közül kettő többes temetkezést tartalmazott, a 372. objektumban legalább 5 egyén holttestét földelték el.⁷⁴¹ Az embertani anyagot K. Zoffmann Zsuzsanna dolgozta fel, eredményei közöletlenek,⁷⁴² mindössze két badeni temetkezés adatait publikálta (704. és 708. sír).⁷⁴³

Az NKFI K-128413 projekt keretében Németh Péter Gergely segítségével az ásatási dokumentációból kigyűjtöttem az objektumnaplóban bizonytalan korú vagy badeninek meghatározott sírokat, amelyek közül mintavételre is alkalmasak lehetnek: **372., 434., 441., 656., 704.** objektumok. Az embertani anyagot 2019 márciusában a Régészeti Intézetbe szállítottuk. Az antropológiai meghatározásokat Köhler Kittinek köszönöm.

A szűkszavú digitális dokumentációból az alábbi információk tudhatók:

372. objektum: 122×120 cm átmérőjű, nagyjából kerek, sekély gödör. Fala ívelt, alja csaknem egyenes. A sírrajz alapján készült leírás szerint több zsugorított csontváz⁷⁴⁴ volt benne. A gödör felszínén és a csontok egy részén égés nyomai látszottak. Az átégett foltot főként a gödör ÉK-i részén lehetett megfigyelni. 2019 márciusában – a jelentésekben említett több csontvázzal szemben – csak két vázat vizsgálhattunk. A gödörben két férfi (20-40 év és 30-40 év) maradványai voltak (67. kép 6).

Radiokarbon adatunk van a 372. sír 1. vázból (SUERC-93326) és a 372. sír 2. vázból (SUERC-93327).

434. objektum: 140×124 cm átmérőjű, kör alakú sírfolt, benne É–D-i tájolású, jobb oldalára fektetett felnőtt halott, ráfektetve egy K–Ny-i tájolású, háton fekvő gyerek. Mindkettő zsugorított temetkezés.⁷⁴⁵ A gödörben néhány edénytöredék volt.

Az antropológus meghatározása szerint két gyerek (11-13 és 10-12 éves) csontmaradványai voltak a gödörben (67. kép 5).

Mindkét gyerekből van keltező adatunk: 434. sír 1. váz (SUERC-93328) és 434. sír 2. váz (SUERC-93329).

441. objektum:⁷⁴⁶ 140×124 cm átmérőjű gödör, kerek, méhkas alakú, közepén egy koponya feküdt. A gödörben néhány vékonyfalú edénytöredék, kőbaltafurat és állatcsontok voltak.

A humán csontmaradványokból a nem és az életkor nem volt meghatározható.

A koponyából van radiokarbon adatunk (SUERC-93334).

656. objektum: 106×90 cm átmérőjű, kerek gödör. Jobb oldalára fektetett, zsugorított, melléklet nélküli csontváz. 10-12 éves gyerek maradványa.

A sírből radiokarbon eredmény van (SUERC-93330).

704. objektum: Ovális alaprajzú, 150×138 cm átmérőjű gödör K-i felében, a gödör betöltésében volt a jobb oldalára fektetett, erősen előre hajló zsugorított csontváz. Valószínűleg a félig feltöltött gödörbe fektették a halottat (67. kép 1). A gödör Ny-i feléből 2-3 kerámiatöredék került elő (67. kép 2–4). K. Zoffmann Zs. közlése szerint a gödörben 36-45 éves férfi teteme feküdt. Agykoponyája igen hosszú volt, szájában kóros elváltozás, fején egykori ütés miatt kialakult horpadás figyelhető meg. K. Zoffmann szerint a lelet töredékes, az arckoponya csak részben rekonstruálható, a vázcsontok ugyancsak igen töredékesek.⁷⁴⁷

A csontmaradványok mintavételre nem alkalmasak.

⁷⁴¹ HONTI *et al.* 2002, 6, I. tábla 3; HONTI–NÉMETH 2002, 6–9; HORVÁTH 2004, 74; FÁBIÁN 2006a 84; BONDÁR *et al.* 2007, 126, 112. kép; SACHSSE 2010, Teil 2, Kat. Nr. 20, 15.

⁷⁴² ZOFFMANN 2004, 128.

⁷⁴³ ZOFFMANN 2011, 70.

⁷⁴⁴ Az ásatási fotón (HONTI *et al.* 2002, 6, I. tábla 3) nehezen kivehető, hogy 5 egyén lett volna.

⁷⁴⁵ HONTI *et al.* 2002, I. tábla 4.

⁷⁴⁶ A szöveges dokumentáció alapján az emberi koponya a badeni kultúrába tartozik.

⁷⁴⁷ ZOFFMANN 2011, 70.

K. Zoffmann a **708. gödörben** talált hiányos, töredékes csontokból egy 10-11 éves gyermeket tudott meghatározni.⁷⁴⁸ A dokumentáció szerint ez egy badeni gödör volt. A hiányos, töredékes csontok mintavételre nem alkalmasak.

A lelőhely embertani anyagával Rác Piroska is foglalkozott.⁷⁴⁹

BALATONSZENTGYÖRGY-Kenderföldek

telepen egy tömegsír, KRRM

(Schilling László és Czifra Szabolcs ásatása 2017–2018)

A 76-os út Somogy megyét érintő nyomvonala az M7 autópálya holládi lehajtójától indulva Balatonszentgyörgy-Battyánpusztát K-ről kerüli el. Ez a vidék a Kis-Balaton K-i partján húzódó első átkelőhely, amely minden időben járható és lakott hely volt. Emiatt a régészeti lelőhelyek 3 km hosszan sorakoznak. A 76. főút Balatonszentgyörgyöt elkerülő szakaszának építése előtt 2017-ben folytak a megelőző feltárások ezeken a lelőhelyeken. A legészakibb lelőhelyet az MNM tárta fel a Kenderföldek nevű határreszen, a többi a Rippl-Rónai Múzeum ásatása volt. Az ásatási jelentés közöletlen.

A lelőhelyen feltárt tömegsírról az értesítést Fábán Szilviának köszönjük. Köszönjük az ásatásvezetőknek az adatok felhasználási jogát. A lelőhely ismertetése Somogyi Krisztina munkája az ásatási dokumentáció alapján.⁷⁵⁰

A terület a község DK-i belterületi része és az egykori berek között húzódik, a berekbe torkolló Kigyós-árokotól K-re. A topográfiai térképen Kocsmaházi-dűlő néven szereplő két szabad szemmel is jól látható, természetes magaslaton, illetve a köztük húzódó kb. 430×320 m nagyságú területen van a lelőhely. Az ásatási felület összképét alapvetően a rendkívül nagy méretű, előzetesen a réz- és a bronzkorra keltezhető, 11 db agyaggyerő gödör határozta meg. Legnagyobb számban réz- és bronzkori vermek, gödrök és cölöphelyek kerültek elő, valamint egy teljes és egy részleges rézkori alapárkos házat dokumentáltak. Kis számban vaskori és/vagy római kori kelta, valamint római kori gödrök váltak ismertté. Az őskor után a legtöbb jelenség a késő népvándorlás korból származik. 5 db kút erre a két periódusra keltezhető.

121 badeni jelenség szerepel a korszaklistában, ebből 4 gödörkomplexum.

Az 1095. str. számú gödörben 13 emberi maradvány mellett egy állatvázat is kibontottak. A jelentés csak valószínűsíti a tömegsír késő rézkori keltezését. A sírt Fábán Szilvia antropológusokkal együtt publikálta 2021-ben.⁷⁵¹ A cikkben közölt radiokarbon keltezés alapján a sír protobolerázi korú.⁷⁵² A lelőhelyről 323. sírből is közöltek radiokarbon adatot, de ezt az ugyancsak késő rézkori temetkezést ebben a munkában nem publikálták.

BALATONSZENTGYÖRGY-Kocsmaházi-dűlő IV.

telepen gödörbe temetett egyén, egy másik gödörben rendellenes testhelyzetű egyén szarvasmarha koponyával és csontokkal, további gödörben emberi koponya és állkapocs töredékei, KRRM

(Fűköh Dániel ásatása 2017)

A Kocsmaházi-dűlő IV (85621 számú KÖH lh.) nevű lelőhely a Kenderföldek és a Faluvégi-dűlő 2. lelőhely között helyezkedik el. A 76-os elkerülő út megelőző feltárásán az objektumok jelentős része a rézkor különböző korszakaiból származik: bolerázi és badeni település is létezett itt, más-más területen koncentrálnodva. A badeni kultúrát nagy méretű, homogén betöltésű gödrök és egy gödörbe temetett

⁷⁴⁸ ZOFFMANN 2011, 70

⁷⁴⁹ Ld. Rác Piroska tanulmányát a jelen kötetben.

⁷⁵⁰ KRRM Régészeti adattári szám 10013.

⁷⁵¹ LASZLO-MATEOVICS *et al.* 2021.

⁷⁵² LASZLO-MATEOVICS *et al.* 2021, Fig. 6. 3. (A Debrecenben készült elemzés azonosítóját nem közlik a cikkben.)

emberi váz jellemzi. Utóbbinak melléklete ugyan nem volt, de a váz felett 30 cm-rel vastag kerámiaréteget találtak, ami halotti tor vagy áldozat maradványa lehetett az ásató szerint. A badeni kultúrához köthető gödörben rendellenesen temetett emberi váz volt, melynek mellékleteként értelmezhető a mellé helyezett szarvasmarha koponya és egyéb csontok. Egy másik gödörből emberi koponya és állkapocs töredékei kerültek elő, további vázrészek nélkül.⁷⁵³

BALATONSZENTGYÖRGY-Faluvégi-dűlő, 2. lh.

teleptől elkülönült, telep közelében lévő birtuális temető, KRRM

(Molnár István–Somogyi Krisztina ásátása 2017)

A lelőhely a battyánpusztai bekötőúttól a téglagyárhoz vezető, 75101. számú aszfaltút két oldalán, a Kígyós-árok K-i partján található. A 76-os út elkerülő szakaszán 2017-ben végzett megelőző feltáráson 45 599 m² nagyságú többkorszakos lelőhely volt objektumokkal fedett. A Lengyel-, Balaton–Lasinja-, a Baden- és a Somogyvár–Vinkovci-kultúra településmaradványai a megyében az itt előkerült egyik legnagyobb kisapostagi telephez képest kisebb arányt képviseltek. A római kori telepen 19 épület került elő. A területen még a kora Árpád-kortól kezdve a késő középkorig is megtelepedtek. A lelőhely É felől összeért a fentebb bemutatott kocsmaházi-dűlői ásátási felülettel, és összességében a teljes nyomvonal közel harmadát tette ki (68. kép).

A lelőhely É-i részén a badeni kultúra 76 síros birtuális temetőjét tárták fel,⁷⁵⁴ feldolgozását külön kötetben közöltük.⁷⁵⁵

Somogyi Krisztina végezte a lelőhely részletes elemzését.⁷⁵⁶ A temető 1250 m² alapterületen helyezkedett el, a nyomvonalban lehatárolható É-i és D-i szélékkel. A feltárt 73 jelenségből 32 csontvázas rítusú sír, további 3 kettős, 1 hármas temetkezés volt. Egy gödörtemetkezéssel együtt 37 sírban 42 személy teljes vagy részleges csontvázát tárták fel az ásátáson. Hamvasztásos rítussal 31 embert temettek el, 29 sírba. Ebből szórt hamvas 10 jelenség és 14 urnás: egy-egy kettős sírral. A többi esetben a rítust nem lehetett megállapítani. Hét bolygatott objektumban nem került elő embercsont. Viszont érdekes módon két sírban keveredett az emberi és az állati kalcinátum, két esetben pedig csak állati kalcinátum maradt meg.

A temetőben 39 gyermek (53%), 30 felnőtt (41%) és 4 ismeretlen korú és nemű egyén (6%) adja ki a 73 eltemetett személyt. Az életkor, a biológiai nem, illetve a halottak tájolása és a temetőn belüli térbeli (vertikális vagy horizontális) elhelyezkedésük között nem mutatható ki összefüggés.

Figyelemre méltó viszont a gyermekhalandóság, a feltárt sírok több mint felébe különböző korú gyerekeket temettek el. A másik elgondolkodtató megfigyelés a férfisírok kis száma, aránya.

Somogy vármegyében elsőként ezen a lelőhelyen dokumentálták komplex módon a kőpakolást, összesen 15 esetben.⁷⁵⁷ A badeni temetők közül ez az első lelőhely, ahol a kisebb kövekből néhányat eltettek az ásátáson és ezeket Miklós Dóra Georgina geológus is megvizsgálta.⁷⁵⁸ A temetőn belül valódi kőkupacot a 780. számú sírnál találtak, amelynél egyedülálló jelenség az is, hogy a kőkupac külső oldalához állítottak egy kis edényt. Temetési szokásra utal, hogy az erősen zsugorítva fektetett holttestet egyetlen nagy (és néhány kisebb) kővel igyekeztek teljesen beborítani. A hamvasztásos sírok eleve a felszínhez közelebb helyezkedtek el, ezekből csak két esetben maradt meg kőpakolás nyoma, a többi csontvázas rítusú sír volt. A legtöbb kőpakolás gyerekekhez köthető. Sem a tájolás, sem a mellékletadás

⁷⁵³ FÜKÖH 2018, 216, VII. t. 6.

⁷⁵⁴ MOLNÁR–SOMOGYI 2018.

⁷⁵⁵ BONDÁR–SOMOGYI 2022. A MEC_K 140620. sz. projekt tette lehetővé a kötet kiadását.

⁷⁵⁶ SOMOGYI 2022.

⁷⁵⁷ Fonyód-Fehérbézsénypuszta „A”, Czár István telkén feltárt síroknál említettek kővel való lefedést. Kövek fedték a balatonboglári tömegsírt is (Zrínyi utca). Ld. a lelőhelyeknél.

⁷⁵⁸ MIKLÓS 2022.

nem állt összefüggésben a kőpakolással. Keltezésük Bondár Mária elemzése alapján a Baden IIB–III időszak.

A szórt hamvasztásos temetési módot – a temető legkorábbi és néhány legkésőbbi sírját kivéve – a temető teljes használati ideje alatt alkalmazták (főleg Baden IIB–III). Az urnás temetési mód a temető legkorábbi sírjától kezdődően figyelhető meg, de a legkésőbbi időszakból nem maradt meg urnasír. A keltezhető sírok alapján úgy tűnik, a hamvak és edények elhelyezésének módja nem változott az idők folyamán. A csontvázas rítus a legkorábbi periódus kivételével végig jelen volt. A temetőben az D–É-i irányú fektetés az általános (fele a síroknak), bal oldali zsugorítással. Az atipikus tájolás nincs összefüggésben a biológiai nemmel, életkorral, mellékletadással, sőt az eltemetés keltezésével sem.

Az edénykészlet összetétele egységes képet mutat, kisszámú variációt figyeltünk meg. A darabszám általában 1-3 db az összes rítusban. A korsó, illetve a bögre a közös elem. Egyetlen darab bögre az infans I korú gyerekeknek járt. A hamvasztásos rítusokban előforduló 5-6 db-os edénymelléklet különlegesnek számít. Az orsógomb és az apró kovaeszköz ritka sírba tétele egészíti ki a rítusbeli jellemzőket.⁷⁵⁹

A viseletből a gyöngyök maradtak meg, amelyek túlnyomórészt mészkőből, csigából készültek és a fej környékén kerültek elő, szinte csak gyermeksírokban. Ki kell emelnünk egy női sírban talált rézlemez töredéket (779. sír),⁷⁶⁰ amelyet egy vörös kődarab,⁷⁶¹ egy orsógomb⁷⁶² és két különböző korsó egészített ki.⁷⁶³ Egy 8-10 éves gyerek sírjában vékony rézhuzalt (1171.) találtak,⁷⁶⁴ gyöngysorában távoli területen gyűjtött, *Columbella rustica* tengeri csigák is voltak mészkő- és agyaggyöngyök mellett.⁷⁶⁵ Az 1162. sírban egy 2-4 éves gyermek hamvai között *Unio crassus* kagyló héjából csiszolt, hosszú oldalán bepontozott díszű lemezek apró töredékei kerültek elő.⁷⁶⁶ Az 1221. számú, 2-4 éves gyerek sírjába hat átlukasztott, *Lithoglyphus naticoides* folyami csiga gyöngy is volt.⁷⁶⁷

A sírok keltezését Bondár Mária a hagyományos tipokronológiai módszerrel határozta meg, a kollégák által leggyakrabban használt, Viera Němejcová-Pavúková által kidolgozott rendszert alkalmazta. Eszerint Baden IIA? IIB? (1. idősáv), Baden IIB (2. idősáv) a boleráz utáni, korai klasszikus időszak. A Baden IIB–III (3. idősáv), Baden III (4. idősáv), Baden III vége (5. idősáv) a klasszikus badeni időszak, míg a Baden III vége? IV eleje (6. idősáv) és a Baden IV? (7. idősáv) a késői klasszikus időszak a temető használati ideje.

A balatonszentgyörgyi temetőben idősávokba sorolt leletanyag tehát a bolerázi időszak utánra, döntően a klasszikus badeni kultúra idejére keltezi a temető sírjainak döntő többségét. A későbbi időszakot mindössze néhány sír jelzi. A temető használati idejét – a budakalászi és pilismaróti temetőhöz hasonlóan – 150-200 év közötti időtartamra becsülhetjük.⁷⁶⁸

A temető elemzésekből levonható társadalmi következtetések legfontosabb eredményeit Bondár Mária foglalta össze. A temetőben minden időszakban megfigyelhető, hogy bizonyos edények csak egy-egy példányban találhatók meg egy-egy sírban. Az egyedileg készített edényeken kívül a fent említett leletek (kagylólemez, ékszercsiga, fémtárgy, átlagnál több edény) is utalhatnak egy-egy halott kiemelt helyzetére. Ez jellemzően a Baden III időszakban adatolt mindegyik temetkezési rítusban a lelőhelyen.

⁷⁵⁹ BONDÁR 2022.

⁷⁶⁰ BONDÁR–SOMOGYI 2022a, 13. tábla 6.

⁷⁶¹ BONDÁR–SOMOGYI 2022a, 12. tábla 4.

⁷⁶² BONDÁR–SOMOGYI 2022a, 12. tábla 5.

⁷⁶³ BONDÁR–SOMOGYI 2022a, 12. tábla 3, 13. tábla 1.

⁷⁶⁴ BONDÁR–SOMOGYI 2022a, 52. tábla 3.

⁷⁶⁵ BONDÁR–SOMOGYI 2022a, 52. tábla 4–24.

⁷⁶⁶ BONDÁR–SOMOGYI 2022a, 39. tábla 7–13.

⁷⁶⁷ BONDÁR–SOMOGYI 2022a, 85. tábla 8; SÜMEGI 2022.

⁷⁶⁸ BONDÁR 2022a.

A már publikált temetőekben (Budakalász-Luppa-csárda, Balatonlelle-Felső-Gamász, Pilismarót-Basaharc) is ki lehetett mutatni az eltemetettek megkülönböztetésének szándékát.

A balatonszentgyörgyi temetőben is jól megfigyelhető a sírok helyének előre történő meghatározása. Egyazon korszakon belül is megfigyelhető, hogy egymástól távol nyitottak újabb sírokat, akkor is, ha volt elég hely az újabb temetéshez a közelben (69. kép). Ebből az is következik, hogy a sírok jól látszottak a felszínen vagy azért, mert két temetés között nem telt el hosszú idő, vagy azért, mert a sírokat megjelölték. A sírok tudatosnak tekinthető helyválasztása lehetett a rendezővel a temetőben.⁷⁶⁹

A temetőből nagyszámú korhatározás készült Glasgow-ban, Poznańban és egy mérés genetikához Debrecenben:

774. sír 1. sz. halott (SUERC-98430), 774. sír 2. sz. halott (Poz-141913), 783. sír 2. sz. halott (Poz-142131), 779. sír (Poz-142129), 780. sír 1. sz. halott (SUERC-98431), 781. sír (SUERC-98440), 785. sír (Poz-142127), 787. sír (SUERC-98441), 794. sír (SUERC-98432), 800. sír (Poz-141914), 803. sír (Poz-142128), 807. sír (SUERC-98443), 1171. sír (SUERC-98433), 1196. sír (SUERC-98437), 1201. sír (DeA-41479), 1211. sír (SUERC-98438), 1218. sír (Poz-141915), 1219. sír (SUERC-98442), 1221. sír (Poz-141917), 1223. sír (SUERC-98439).

A radiokarbon modellhez a matematikai-statisztikai feldolgozás folyamatban van, külön cikkben, a nemzetközi kutatás számára is hozzáférhetően, angolul fogjuk publikálni az eredményeket.

FONYÓD

Fonyódon több helyen is kerültek elő temetkezések a harmincas évektől az M7 autópálya építésének idejéig. Erről egy összefoglaló térképet Márkus Gábor készített Gallina Zsolt megbízásából (70. kép).⁷⁷⁰

FONYÓD-Fehérbézsénypuszta „A”, Czár István telke; „B”: Vince-féle telek

telep és hamvasztásos temető (11 urnasír), MNM 49/1939.1–35, 49/1939.40–46, 59–64, 67–68, 72, 73a, 53/1939.2–3. és KBM
(Bacsák György 1935)

Fehérbézsénypusztán, a Fehérbézsénybe vezető második dűlőút végén Czár István szőlő aláforgatásba kezdett 1935. január 3-án. Ennek eredményeként folyamatosan kerültek elő régészeti leletek, amelyeket Dr. Bacsák György helyi polihisztor⁷⁷¹ folyamatosan gyűjtött és küldött a Nemzeti Múzeumba. Levelekben és helyszíni jelentésekben értesítette a múzeumot, amelyekből Banner János később elkészítette a temető leírását.⁷⁷²

A jelentések, az MNM ősrégészeti gyűjtemény leltári naplói és a leletanyagról 1940-ben készített és 1948-ban revíziózott anyagfelvételei alapján számol be Banner János. A helyszínrajz is Bacsák Gy. munkája (71. kép).⁷⁷³ A leletek egy része az MNM-ben, egy része letétként a keszthelyi Balaton

⁷⁶⁹ BONDÁR 2022b.

⁷⁷⁰ A térkép kivágat Márkus Gábor munkája. Ezúton köszönöm Gallina Zsolt engedélyét, és köszönöm Somogyi Krisztinának, hogy ezt a képet a fonyódi lelőhelyek egymáshoz való viszonyának szemléltetése céljából felhasználásra elküldte nekem.

⁷⁷¹ Bacsák György (1870–1970) jogász, festőművész. Élete első felét jószágigazgatóként élte le. Élete második felében a tudomány különböző területeivel foglalkozott: régészeti, csillagászati, matematikai, geográfiai ismereteket szerzett autodidakta módon. 70 éves korában kezdett publikálni. Kandidátusi disszertációját 1954-ben védte meg, amellyel megkapta a földtudományok doktora fokozatot és 85 évesen akadémikussá is választották. Elsősorban a pleisztocén idősakkal foglalkozott, a Milanković–Bacsák-elmélet – amely a jégkori folyamatok magyarázatát adja – egyik megalkotója. 1920-ban költözött Fonyódra, ahol több ásatást végzett, amelyekről feljegyzéseket és rajzokat is készített. A leleteket az MNM régészeihez juttatta el.

⁷⁷² MNM Irattár 19/1938.

⁷⁷³ BANNER 1956, Abb. 6.

Múzeumban van, egy részük a háború alatt megsemmisült. A lelőhelyen bronzkori (kisapostagi) sírok is előkerültek. Az MNM-be 21 sír anyaga került, ezek közül az 1–7., 9., 18–19., 21. volt késő rézkori urnasír.

Banner J. rövid összefoglalója szerint az 1–6., 21–22.⁷⁷⁴ sír fölött egy-egy lapos homokkő feküdt, amely a talajfelszín alatt 55–70 cm mélyen helyezkedett el. A 7., 18–19. síron vagy semmi nem volt, vagy a ráborított törött edényfenék fedte a sírt. Minden nagyobb urnában egy vagy két kisebb bögre és kevés égett csont került elő. Egy kőbaltát és orsókarikát kivéve egyéb melléklet nem volt ezekben a sírokban.⁷⁷⁵ A lelőhelyen egy 144×120 cm méretű, ovális tapasztott és kiégetett agyaglapot találtak,⁷⁷⁶ amelynek értelmezése máig nem megoldott. Banner ugyanis nem értett egyet azzal a feltételezéssel, hogy halotthamvasztó agyaglap lett volna.⁷⁷⁷

Nagy valószínűséggel ugyanehhez a temetőhöz tartoznak a Czár-féle telektől D-re fekvő Vince-féle telken (Fehérbézsénypuszta B lelőhely) 1936-ban földfordítási munkák során előkerült sírok és telepmaradványok is. Bacsák György megállapítása szerint egyetlen ép edényt nem lehetett összerakni az itteni anyagból, de ugyanaz a badeni kultúra (sic!) mint tavaly [értsd Czár-féle telek].⁷⁷⁸

FONYÓD-Római sánc

1 urnasír, MNM 23/1937.4.

(Bacsák György ajándéka 1937)

Oláh János telkén 1-1,5 m mélyen urnasírt találtak, sok hamuval. Az urna annyira töredékes volt, hogy az MNM-be került 10 cserépből semmit nem lehetett összeállítani. Két edény, egy orsógomb és egy közepén kidudorodó lapos korong volt a melléklet. Azt sem figyelték meg, hogy az edények az urnában voltak-e vagy mellette.⁷⁷⁹

FONYÓD-Vasúti-dűlő 2 – Mérnöki telep (M7 S-34. lh.)

telep és 1 csontvázas sír telep gödörben, KRRM

(Gallina Zsolt ásatása 2004, 2006)

A Vasúti-dűlő 2 – Mérnöki telep nevű lelőhely Fonyód és Feketebézsény között, a Fonyód-Kaposvár közötti műút, illetve vasútvonal által határolt területen, a Vasúti-dűlőben, Fehérbézsénytől Ny-ra, az ún. bézsényi földnyelv Ny-i részén helyezkedik el (70. kép).

Az M7 autópálya nyomvonalán lévő lelőhelyen (M7 S-34) 2004-ben próbafeltárást végzett Gallina Zsolt és Somogyi Krisztina. 8414 m²-en 260 objektumot tártak fel több korszakból, köztük a badeni kultúra telepmaradványait is. A badeni telep a feltárt terület egészén nyomon követhető volt, de az objektumok az É-i részen sűrűsödtek.

Az egyik késő rézkori gödörben emberi csontvázat találtak,⁷⁸⁰ egy Ny–K-i tájolású, bolygatott, hiányos tetemet. A halottat eredetileg a hátára fektették, lábait felhúzták és bal oldalára hajlították. A gödör betöltésében kevés kerámiatöredék és egy orsógomb töredéke volt még.⁷⁸¹ Az objektum leírását Somogyi Krisztinától kaptam meg, abból idézem az alábbi leírást:⁷⁸²

⁷⁷⁴ A 22 valószínűleg elírás, mert a sírok leírásakor is csak 21 sírt ismertetett Banner.

⁷⁷⁵ BANNER 1956, 37. lh, 28–32, Taf. XI–XII. A lelőhelyet említi még: NEVIZÁNSKY 1985, 267; SACHSSE 2010, Teil 2, Kat. Nr. 51, 40–41, Taf. 61C, Taf. 62–63, Taf. 64A–C.

⁷⁷⁶ BANNER 1956, 32, Abb. 5.

⁷⁷⁷ BANNER 1956, 32. Hasonló jelenséget találtak a Komárom-Esztergom vármegyei Únyban (ld. a Katalógusban).

⁷⁷⁸ BANNER 1956, 37. lh, 32.

⁷⁷⁹ BANNER 1956, 41. lh, Taf. XLVII. 20–24. A lelőhelyet említi: SACHSSE 2010, Teil 2, Kat. Nr. 54, 42, Taf. 64E.

⁷⁸⁰ RKM 2004, 217.

⁷⁸¹ GALLINA–SOMOGYI 2006, 23, VII. tábla 3. kép.

⁷⁸² Ezúton is köszönöm Gallina Zsolt és Somogyi Krisztina hozzájárulását a sír közléséhez. Köszönöm az ásatási

89. objektum (72. kép 1–2):

Nagy, szabálytalan tojásdad alaprajzú gödör, 330×244 cm. Fala: felül (20-25 cm) közel függőleges, majd erősen befelé ívelt. Összeszükülő alja enyhén Ny felé mélyült. Betöltése: barna, humuszos löszös, K-i részén sárgás, löszös kevert. A gödör Ny-i, középső részének kivételével keskeny padka található (25-50 cm); a gödör É-i részén már 1 m szélesen sekély (25-35 cm) egyenes, vízszintes aljú rész volt.

A gödör lemélyedő, középső részének É-i felében egy felnőtt ép, kb. Ny–K-i irányú váza feküdt fejjel Ny felé. A váz viszonylag jó megtartású, de hiányos. A koponya megsérült a bontás során. A gerincoszlop középső része elmozdult, 90°-kal fordulva É felé. A felső vége is kimozdult, ezért a koponya erősen hátrabicsaklott helyzetben volt a bal oldalán. A bal lapockát és a felkarsontot találták eredeti helyzetben. A másik karsont a lapocka és a koponya között látható. A halottat eredetileg hátára fektették; a lábak felhúzva és baloldalra döntve helyezkedtek el. 2-3 borda maradt csak. A jobb láb feljebb, erősen felhúzott állapotban, a bal combcsonton nyugodott. A lábszárcsontok végét és a lábfejsontokat a bontás során szedték ki, illetve vágták el.

A gödörből vékony falú bögre (73. kép 3), kancsó (74. kép 1, 3) és fazék (73. kép 4; 74. kép 2) töredékei, továbbá típusba nem sorolható kisebb töredékek (73. kép 2) és egy orsógomb maradványa (73. kép 1) került elő.

A sírban Köhler Kitti meghatározása szerint egy 25-35 éves nő(?) maradványai voltak.

Az NKFI K-128413 projekt keretében a 89. objektumba temetett halottból korhatározás készült (SUERC-93325).

2006-ban a lelőhelyen újabb ásatást végzett Gallina Zsolt, Molnár István és Somogyi Krisztina. 460 objektumot tárt fel különböző korszakokból, köztük egy újabb temetkezést.

A **314. sz. gödörben** egy koponyát találtak,⁷⁸³ amely a nagy méretű, nagyjából kerek gödör aljától 25-30 cm-re legalább két nagyobb edény összefüggő töredékei alatt (75. kép 1–3), de még az objektum alja fölött 10 cm-rel került elő (75. kép 4). Az edénytöredékeken kívül állatsontok és két megmunkált kő volt az objektumban.

FONYÓD-Vasúti-dűlő 2 – Mérnöki telep, 2. közműárok (M7 S-34. lh.)

sírok, 1 kettős sír, KRRM

(Koós István ásatása 2004)

A lelőhely mindössze néhány m-re volt a Fonyód-Vasúti-dűlő 2 – Mérnöki teleptől (Gallina Zs. ásatása). A közműárok ásásánál a kidobott földben emberi csontokat és egy bolygatott kettős sírt is találtak.⁷⁸⁴ A sír nagyon sekély volt, a vázak alig néhány cm-re feküdtek a humuszréteg alatt. A közműárok a sír láb felőli részét megsemmisítette. A sírba két személyt temettek, az egymás melletti pozíció azt sejteti, hogy egyidejűleg. Az egyik váz háton, a másik hason feküdt. A sír épen maradt részében semmilyen melléklet nem volt.⁷⁸⁵

Koós István leveléből (e-mail 2019. febr. 27.)⁷⁸⁶ az alábbi információkat kaptam a sírről: a csontokat először a közműárok területének feltárásakor, a kidobott földben figyelhette meg. A lelőhely egy hosszú, széles és mély víznyomócső árok volt. Feltételezése szerint a munkagödör falában kellett lennie a síroknak. Hosszas keresés után meg is találta a munkagödör falából kilógó combcsontot és rábonthatott a sírra, amely mindössze néhány centiméterrel a humusz alatt volt, így a felszíni réteget leszedő gép

dokumentáció vonatkozó részét és a fonyódi lelőhelyekről készült térképet is.

⁷⁸³ Az adatot, a gödör leírását és a fotókat Somogyi Krisztinának köszönöm.

⁷⁸⁴ Az ásató őskori sírként említi, a lelőhelyről írt ásatási összefoglaló szövegösszefüggéséből azonban egyértelműen badeni objektum.

⁷⁸⁵ Koós 2006, 39.

⁷⁸⁶ Ezúton is köszönöm Koós István kiegészítő információit és a sír feldolgozásához való hozzájárulását.

könnyen megrongálhatta. A rábontásban két összeroppant koponya volt. Az egyik halott hason feküdt. A csontok helyzete alapján a kettős sírt egyidejűleg eltemetett halottak temetkezésének tartja. A sír kibontható részében nem emlékszik mellékletre, a kidobott földben lehettek rézkori cserepek esetleg.

Az NKFI K-128413 projekt keretében Somogyi Krisztina segítségével kideríthettük, hogy a 15. objektum a szóban forgó sír. A kaposvári múzeum külső raktárában megtalált 15. objektum 1. váz csontjait és koponyáját mintavételre a Régészeti Intézetbe szállítottuk. Az előzetes ásatási jelentésben említett 2. vázat nem találtuk meg a raktárban.

Az antropológiai meghatározást Rác Piroskának köszönöm. Eszerint az 1. váz 30-40 éves férfi maradványa volt. Az Intézetbe szállított csontok között Rác Piroška további egyének (legalább három) csontjait tudta elkülöníteni. Antropológiai elemzésüket ld. külön tanulmányban, a kötetben. Az emberi csontok között talált állatcsontokat Gál Erika határozta meg. Egy szarvasmarha és egy sertés néhány csontját azonosította.⁷⁸⁷

KAPOSÚJLAK-Várdomb-dűlő (61-es elkerülő út 29. lh.)

telep, csontvázas temetkezések telep-gödörben, egy gödörben 8 halott, ember és állat gödörben, 14 objektumban szarvasmarha-temetkezés: ebből 1 gödörben kettő marhaváz, további 1 gödörben marhakoponya, KRRM (Gallina Zsolt–Somogy Krisztina ásatása 2002)

A 61-es út Kaposvárt elkerülő szakaszának 29. lelőhelye Kaposújlak határában található a falutól É-ra elterülő Várdomb-dűlőben, a Hetesi-árokknak nevezett vízfolyás Ny-i partján. 2002-ben a megelőző feltáráson 29 000 m²-en 1454 objektumot tártak fel, köztük a badeni kultúra települési objektumait, emberi és szarvasmarha-temetkezéseket is. A feltárt terület teljes hosszában megfigyelhető volt a badeni kultúra telepe, amely K-i irányban sűrűsödött. Gödrök, munkagödrök kemencével (egyiket vélhetően tetőtartó oszlopok vettek körül), szabadon álló kemencék (cserepréteggel) kerültek elő.⁷⁸⁸

A késő rézkori telepen előforduló jelenségek közül a biztos badenieket említjük: a 439. veremben két egyén és egy szarvasmarha volt eltemetve. A 815. gödörből egy ép emberi és két teljes állat, kutya lehetett) csontváz került napvilágra. A 401. objektumhoz két kemence (402., 415. obj.) tartozott, a 401. obj. sarkában emberi koponya került elő, amely a 405. számot kapta.

A 679. számú kemence belsejében a platni felett koponyatető darabját figyelték meg. Alsó állkapocs nélküli, kissé hiányos koponyát tártak fel a 292. gödörben, egy paticsos réteg alatt. A koponya száma 300. A 478. gödörből homlokcsont származik. Utóbbi két objektum csak badeni kerámiát tartalmazott. A település K-i szélén feltárt, 745. számú gödörben 8 halottat⁷⁸⁹ földeltek el. Föléjük nagy mennyiségű hombártöredéket és 167,5 kg paticsot halmoztak fel, köztük két darab díszített vakolattöredékek ismert és közölt.⁷⁹⁰ Az 1414. szabályos temetkezés mellékletekkel, köztük őrlőkővel.

Az embertani anyagot K. Zoffmann Zsuzsanna dolgozta fel 2003-ban a kaposvári múzeum fonyódi bázisán, eredményei közöletlenek. A 745. objektumban 1 férfi, 2 nő és 5-16 éves gyerekek maradványait határozta meg.⁷⁹¹

Az NKFI K-128413 program számára Somogyi Krisztina az alábbiakat választotta ki: 333., 340., 401–405., 439., 679., 745., 815., 1414. objektum. A 8 halottat tartalmazó gödör a 745. objektum.⁷⁹²

⁷⁸⁷ Ld. Rác Piroška és Gál Erika tanulmányait a jelen kötetben.

⁷⁸⁸ RKM 2002, 223; SOMOGYI 2002, 45. A lelőhelyet említi még: HORVÁTH 2004, 74; FÁBIÁN 2006a, 84; SACHSSE 2010, Teil 2, Kat. Nr. 82, 54.

⁷⁸⁹ Rác Piroška vizsgálata alapján. Ld. a jelen kötetben.

⁷⁹⁰ RKM 2002, 223; SOMOGYI 2004, 5–6. kép.

⁷⁹¹ SOMOGYI 2004, 166; FÁBIÁN 2006a, 84.

⁷⁹² Ezúton is köszönöm Somogyi Krisztinának a feldolgozás lehetőségét. Itt most csak a projekt szempontjából lényeges leírások, információk szerepelnek. A badeni lelőhely embermaradványos objektumainak teljes feldolgozását közösen tervezzük, későbbi időpontban. A 29. lelőhely badeni korú földmintáinak feldolgozása

Az antropológiai feldolgozást Rác Piroskának köszönöm.

A régészeti szempontból különleges objektumok leírását (401, 439, 679, 745) Somogyi Krisztina ásatási dokumentációjából vettük át.

401. objektum (405-tel jelölt részében koponya)

A lelőhely K-i végén, a patak felé tartó lejtő felső részén egy objektumcsoport volt, ebben volt a 401. objektum is, amely nagy méretű, Ny–K-i hossz tengelyű, téglalaphoz közelítő alaprajzú objektum, amelyhez ÉK-en (415.), K-en (402.), ÉÉNy-on (415.) egy-egy kemence csatlakozott. Fala szabálytalan, padkákkal, alja egyenetlen beásásokkal tagolt. Foltjában az É-on kapcsolódó 406. objektumtól nem vált el. A közelében lévő 403. cölöphely esetleg a komplexumhoz tartozott?

Betöltése: felső fele barnásszürke humuszos, agyagos, paticsal, törmelékkal kevert, alatta sárga löszös és barnásszürke agyagos, faszenes, enyhén égett törmelékes rétegek váltakoztak.

Átm.: 7×6,8 m, M.: 1–1,5 m.

Az objektum Ny-i, 405. koponya és 423. omladék előtti lemélyedő részében alig volt leletanyag, inkább a 402., 415. kemence felőli, illetve a K-i fele tartalmazott leletet, itt is főleg a középső kevert szürke hamus laza rétegben.

A több gödörből összeálló gödöregyüttesben összességében közepes mennyiségű állatcsont került elő, déli feléből nagy mennyiségű badeni kerámia: tárolóedények, fazekak darabjai, beszűrt pontdíszes töredékek, pont- és vonaldíszes (rácsmintás, háromszögbe rendezett vonalak) táltöredékek, kétfülű bögre töredékei. Főleg a 415. előtti részből 13 db kiegészíthető, sötétszürke fényezett merice, némelyiknek csak a füle hiányzik. Más részből kannelúras bögrétöredékek és további mericék darabjai, kétosztatú táltöredék. Néhány db vakolat és patics.

Az emberi koponya a 401. obj. DDNy-i sarkában, a nyesett felszíntől 25-30 cm-rel lejjebb helyezkedett el. Gyerekkoponya arccal a fal, D felé nézett. A gödörrész funkciója kérdéses, melléklet nem volt a koponya mellett.

Rác Piroska 3-4 éves gyerekként azonosította.

439. objektum:

Az objektum a lelőhely K-i részén a 441. objektumcsoporttól É-ra, a 438. gödörtől Ny-ra kb. 3 m-re helyezkedett el. Nagyobb, kerek alaprajzú gödör, átmérője: 2,4 m, mélysége: 1,7 m. Fala felső része befelé domború, majd kifelé öblösödő volt. Alja vízszintes. Betöltése sötétbarna humuszos agyagos paticsos és faszénzemcsékkel kevert (76. kép 1–4).

A gödör alsó harmadában, az aljától 60-70-cm-rel magasabban egy teljes marhacsontváz feküdt nyújtott helyzetben, jobb oldalán. Koponyája kissé É–D-i tájolású, a gödör aljától 85 cm-re volt (76. kép 5). A marha felhúzott első lábaitól Ny-ra, a lábak és a bordázat között másik állathoz tartozó csigolyasor és bordázat rész látszott. A gödör ÉNy-i oldalán egy hombárszerű edény nagy töredékei helyezkedtek el. Tovább bontva az objektumot, a gödör NyÉNy-i részén, a gödör alján a marha hátsó lábai alatt a hombár(?) további darabjai, alj- és oldaltöredékei feküdtek. A hombártöredékek felett egy emberi csontváz maradványai látszottak, amelynek feje arccal a gödör alja felé fordult. Csak a koponya volt meg, a nyakcsigolyák hiányoztak. A bal lapockája, bal behajlított könyökkel KDK felé fordult, karja, illetve lehajló kézfeje anatómiai rendben volt, az ujjak is behajlítva. Ehhez a vázhoz tartozhattak a még eredeti helyzetben, ill. anatómiai rendben lévő egyik lábának részei (alsó lábszáranak és combjának maradványa). A többi részeit sikeresen kiszedték a bontás során az alatta lévő hombárdarabokkal együtt („A” egyén, a gödör Ny-i feléből) (76. kép 3).

A bontás során további ember („B” egyén,⁷⁹³ a gödör K-i feléből) darabjai kerültek elő: 4 medencelapát, 2 keresztcsont, 2 jobb oldali kulcscsont, bordák, csigolyák, ujjpercek, felkarcsontok, további alsó álkapocs darabjai.

Az „A” egyén felett még látszott a marha gerincoszlop maradványa és össze-vissza bordák (továbbra is a marha hátsó lábai alatt). Kérdés, hogy ez az „A” egyén vagy a másik, „B” ember részei-e? Ez a rész már jól lett kibontva, a bontásból csak térdcsont, 1-2 csigolya és ujjperc származott. A marhaváz feje alatt a gödör alján újabb kézfejet lehetett látni. A marha felszedése után a gödör DNy-i felében az említett „A” vázról D-re tovább folytatódott a hombárdarabok (egy edény összetört, de összetartozó és egymás mellett lévő darabjairól van szó) kb. 1,0×0,8 m -es felületen kerültek elő.

A gödör K-i felében, Ny–K-i vonalban a gödör közepén, Ny-ról K felé haladva további emberi maradványok kerültek elő: levágott(?) kézfej és alsó kar egy része, két nagyobb hombártöredék, emberi koponya töredékes és hiányos része, emberi kézfej töredékes, edénytöredékek.

Az NKFI K-128413 projekt keretében az emberi maradványokból radiokarbon korhatározás készült: Poz-127078, Poz-127079.

Az antropológiai feldolgozást Rácz Piroskának köszönöm, ld. a kötetben.⁷⁹⁴

A szarvasmarha Csippán Péter meghatározása szerint juvenilis korú hím állat volt.⁷⁹⁵

A 439. gödör állatsontanyagával Gál Erika is foglalkozott korábbi OTKA pályázatában.⁷⁹⁶

Az NKFI K-128413 projekt keretében a gödörben talált szarvasmarhából is készült korhatározás: SUERC-98447.

A 439. gödör nagy mennyiségű kerámiaanyagából csak egy nagyon szűk válogatás fér bele a kötet tematikájába. A lelőhely feltárt gazdag leletanyag teljes feldolgozása egy későbbi projekt keretében történhet.

A 439. objektum kerámiaanyagának kiemelkedő darabja egy kebles edény maradványa. Szürke, helyenként sötétebb foltos kebles amfora töredéke. A kebleket jelző két kerek bütyköt bekarcolt vonal keretezi. A bütykök között rendszertelenül bekarcolt ívelt vonalakkal díszítették a felületet. A két bütyök tömör, az edény külső felületére applikálták és dolgozták el (azaz nem belülről kinyomott dudorok) A. sz. 98/129.439.4. (77. kép 1–2).

Más típusú amforákból származó töredékek A. sz. 98/129.439.31 (79. kép 1–2) is előkerültek a gödörből. Említésre méltó az edény hasán vízszintes sávokba rendezett, bekarcolt V-mintákkal díszített néhány amfora töredékei. A. sz. 98/129.439.4 és 9 (78. kép 6–7) A. sz. 98/129.439.78.81 (80. kép 4). Az ásatási leírásban említett hombárok közül keveset válogattunk be ebbe a kötetbe. A töredékek vastagfalú, kavicsos soványítású, kopott felületű edények darabjai A. sz. 98/129.439.16 (78. kép 8), A. sz. 98/129.439.90 és 63 (80. kép 1, 3), A. sz. 98/129.439.32, 82, 89 (81. kép 1–2, 5). A gödörben talált töredékek között vékony falú bögrék A. sz. 98/129.439.11, 13, 15, 12, 14 (78. kép 1–5), A. sz. 98/129.439.42 (79. kép 4), A. sz. 98/129.439.93 (81. kép 3), A. sz. 98/129.439.2, 5–6 (82. kép 1, 5–6), korsók A. sz. 98/129.439.7–8 (82. kép 2–4) és tálak A. sz. 98/129.439. 43.47.22 (79. kép 3), A. sz. 98/129.439.33 (80. kép 2), A. sz. 98/129.439.3 (82. kép 7) töredékei is nagy számban előfordultak.

679. objektum (kemence)

A szelvény K-i részében helyezkedett el a 680. objektumban, ezzel való viszonya kérdéses. Lehet, hogy összetartoztak, esetleg az előtérgödre volt a 680. obj. Ovális alaprajzú kemence egészben meglévő, kissé lapos kupolával, kb. 100 cm hosszú és 30 cm magas (83. kép 1). A kupola elbontása során állatsont-

⁷⁹³ A feltáráskor A és B megjelölésű vázat K-i és Ny-i halott néven csomagolták el.

⁷⁹⁴ Rácz Piroška tanulmányában a jelen kötetben.

⁷⁹⁵ CSIPPÁN 2012.

⁷⁹⁶ Összefoglalását ld. Gál Erika tanulmányában a jelen kötetben.

maradványokat találtunk a kemence hátsó részében ÉNy–DK-i irányban, a láb kissé ÉÉK felé volt. Sajnos nem tudtuk eredeti helyzetben megtartani.

A kemence platnija ép, jól átégett, ívelt, közepe felé lejtett. Metszete szerint 2-3 cm vastagon vörösre égett. Alatta sűrűn kirakott, összefüggő cserépréteg volt jórészt durvított felületű töredékekből, néhány pont- és vonaldíszes töredék is látszott (83. kép 2). A kemence szája KÉK felé nézett, errefelé kissé jobban felemelkedett, és kb. arasznyi sávban nem volt kirakva cseréppel. A platni átmérője: 1,4 m, mélysége: 34 cm.

Leletanyaga: a kemence belsejéből a platni felett: emberi (valószínűleg fiatal nő) koponyájának teteje, viszonylag sok állatsont, kevés patics (áglenyomatos is), kevés őskori, elég jellegtelen, durvított felületű oldaltöredékek és díszített badeni cserép. A 679. kemence a leletanyaga alapján is a 680. része, azzal egykorú péceli. A két objektum alatt húzódott a 683. lengyeli árok, melyet már részben kibontottak.

A koponyatemetkezés e különleges megnyilvánulását Somogyi Krisztinával közöltük.⁷⁹⁷

A 679. objektum leletanyaga restaurált és leltározott.⁷⁹⁸ Minimális mennyiség származik a platni feletti betöltésből, amelyekből kannelúras bögre- és tálperem az egyértelműen azonosítható edény.⁷⁹⁹ A kemence cseréprétegének leletanyagából egy szinte ép, nagy méretű, gömbös testű tál, ⁸⁰⁰ legalább 9 durvított felületű, különböző nagyságú fazék darabjait lehetett elkülöníteni, részben restaurálni. A nagyobb szájméretű edények hombárok is lehettek. Jellegzetes mindegyik típusnál a durvított külső felület és ujjal vagy eszközzel tagolt, perem alatt körbefutó bordadísz. Korhatározó edény volt két tál, amelyet benyomkodott pontsorok között mezőkbe tagolt vonalkötegekkel díszítettek. Egyik tál kétosztatú, csonkakúpos, ívelt testű, szimmetrikusan felhúzott peremmel (84. kép 1). A másik tál profilált vállú (84. kép 2).

Az emberi csontokat Rác Piroska vizsgálta, az állatsontokat Gál Erika nézte át.⁸⁰¹

A 679. objektumban egy 15 évnél idősebb, nőies jellegű koponya maradványa volt, radiokarbon mérése az NKFI K-128413 programban készült: SUERC-98449.

Gál Erika az állatsontokból két fiatal malacot, egy mezei nyúl orsócsontját és egy nagypatás állat medencecsontját határozta meg. Az 1. sz. malacból is készült korhatározás az említett projekt keretében: SUERC-98448.

745. objektum (tömegsír):

A szelvény K-i végében helyezkedett el. A 683. lengyeli árok D-i szélére ásták, az árok C–D tanúfalánál. Kerek, közepes méretű gödör. Fala kissé kifelé tartott, D-i részén ívelten, É-on kissé kifelé ívelten meredeken szűkült. Az alja kb. vízszintes. Átm.: 1,9×1,7 m, M.: 1 m.

Betöltése: kevert, kissé löszösebb barna agyag, sötétebb a 683. árokénál. A gödör alján igen nagy mennyiségű patics, omladék és kerámiatöredék volt (85. kép 1), közte embercsontok, ez kb. az alsó 30 cm-en található.

Somogyi K. helyszíni megfigyelése szerint a holttestekre nagy mennyiségű házomladékot, azaz fal-, vakolatdarabokat, paticsot szórtak, összesen 167,5 kg-ot mértek le. Ezek között két darab vakolatöredék kívül a tárolóedényekhez hasonlóan vastag vonalakkal díszített, belül áglenyomatos volt (85. kép 2–3).⁸⁰² A paticsok mellett igen nagy mennyiségben dobtak a holttestekre kerámiatöredékeket, különböző tárolóedények, hombárok darabjait (86. kép) (közel négy papírzsáknyi volt). Ezek a testek

⁷⁹⁷ BONDÁR–SOMOGYI 2021a; BONDÁR–SOMOGYI 2021b.

⁷⁹⁸ KRRM R.Ő.2023.8.1.1–32. A teljes leletanyagot későbbi publikációban tervezzük közölni. A rajzokat Ambrus Editnek köszönjük.

⁷⁹⁹ KRRM R.Ő.2023.8.1.25–26.

⁸⁰⁰ KRRM R.Ő.2023.8.1.1.

⁸⁰¹ Megfigyeléseiket, eredményeiket Rác Piroska és Gál Erika tanulmányaiban olvashatjuk a jelen kötetben.

⁸⁰² SOMOGYI 2004, 6. kép.

közé is kerültek, de a 6. számú váz alatt is voltak kerámiadarabok. Nem egyszerű szemérről lehetett szó, amivel feltöltötték, illetve betemették a gödröt.

Ez a „gödörfeltöltés,” betemetés is arra utal, hogy a halottakat egyszerre temethették el [Bondár M.].

A gödör tömegsírnak bizonyult, alján felnőttek és gyermekek csontvázai feküdtek, szorosan egymás mellett, illetve részben egymáson (87. kép 1–2). A gyerekcsontok a felnőttek csontvázán voltak. Egymásra dobálhatták a holttesteket a gödörbe. Az ásatók az előzetes jelentésben esetleges harci cselekményeket, járványt jelöltek meg az elhalálozás okaként.⁸⁰³

A csontvázak leírását Molnár István és Somogyi Krisztina készítette.

A 745. obj. a település K-i szélén helyezkedett el, a patak felőli oldalon. Ugyanezzel a jelenséggel találkozhatunk a település nyugatabbi részén, az 340. számú gödörtemetkezés felett szintén paticsdarabok és tárolóedény töredékek voltak csak kis mennyiségben.

Az NKFI K-128413 projekt keretében valamennyi halottból készült radiokarbon korhatározás.

A tömegsír halottai: (88–89. kép)⁸⁰⁴

1. Felnőtt csontváza kb. É–D-i tájolással a hasán feküdt kissé jobbra dőlve. A koponya hátra bukva, de csigolyái épek, tehát nem volt levágva a feje, bár nagyon természetellenesnek tűnt. A kezei nem voltak összekötve, a bal karja behajlított helyzetben, a kézfej a mellkas alatt. A jobb felkarja a hasa alatt, az alkarja a testtől Ny-ra húzódott, a gödör szélén. A lábak a bal oldalon felhúzott, illetve erősen visszahajtott helyzetűek, az alsó lábszárcsontok a combcsontok alatt voltak. A tájolása merőleges a másik 3 csontvázhhoz képest.

Radiokarbon adat a 745/1. sz. halottból: Poz-127080, Rácz Piroska meghatározása szerint 20-30 éves nő.

2. Kisebb gyermek csontváza kb. az 1. vázától K-re, a 3. gyerekvázától Ny-ra, a kettő között, hasonló tájolással feküdt kb. hason, kissé jobbra dőlve. A koponya É-on volt, arccal Ny felé. A karok helyzete kérdéses, a lábsontok is hiányosan voltak meg.

Radiokarbon adat 745/2. halottból: Poz-127081, 3-5 éves gyermek.

3. Nagyobb gyerek csontváza. A 2. gyerekvázától K-re hasonló tájolásban feküdt hason. É-on volt a koponyája, amely erősen töredezett, hiányos. A végtagok hiányosak, lehet, hogy a gödör bontásakor bolygatták meg.

Radiokarbon adat 745/3. halottból: Poz-127082, 9-14 éves gyermek.

4. Gyerekváz, kissé az 5. illetve 3. vázán feküdt hason. A koponya ÉK-en volt, kérdéses, hogy arccal milyen irányban. A jobb karja nyújtva, a bal kar kissé távolabb a testtől, lábai kissé elfordulva, nem voltak összekötve. A jobb láb kinyújtott, a bal 90°-ban felhúzott és behajlított helyzetű. Gerincoszlopa kissé ívelődött. DNy–ÉK-i tájolású.

Radiokarbon adat 745/4. halottból: Poz-127083, 3-7 éves gyermek.

5. Fiatal felnőtt csontváza, a 8., 2., 3., 4. vázak alatt volt. A 8. vázától kissé É-ra, a gödör közepén helyezkedett el kb. K–Ny-i tájolással (attól kb. ÉNy–DK-re tért el). A hasán, illetve bal oldalán feküdt (kb. szemben a 7. vázzal). A koponya K-en volt, arccal D felé. A felsőteste a hasára fordulva, a medence inkább balra fordulva. A kéztartása kérdéses. A lába kissé DNy-ra (jobbra) hajlott, kissé fel volt húzva. A csontok felszedése során látszott, hogy a két karja a test mellett könyökben behajlított és felhúzott helyzetű, a koponya irányába.

Radiokarbon adat 745/5. halottból: Poz-127084, 14-18 éves nő(?).

⁸⁰³ SOMOGYI 2004, 165–166, 5. kép.

⁸⁰⁴ A 3D rekonstrukciót Balla Krisztiánnak (Rippl-Rónai Múzeum) köszönöm.

6. Gyerekváz a 7., 8., 5. sírokon feküdt a gödör K-i oldalán. Ellentétesen tájolva az 1. vázzal. Kb. D–É-i tájolású, a koponya D-en volt, de nincs eredeti helyzetben, a hátsó részén feküdt, a 7. váz koponyája mellett. A gerincoszlop alapján a csontváz a bal oldalán helyezkedett el. A végtagok helyzete kérdéses, a lábak valószínűleg kb. ÉNy–DK-i irányban húzódhattak az 5. váz felett. A megmaradt vázcsontok nagy méretű tárolóedény töredékeken voltak. (Több más csont kikerült innen, lehet, hogy egy részük nem a 6. vázhoz tartozott.)

Radiokarbon adat 745/6. halottból: Poz-127085, 4-7 éves gyermek.

7. Felnőtt csontváz. Felsőteste kb. K–Ny-i irányú (kissé ÉNy–DK-re tért el). A koponya K-en volt és É felé, azaz jobb oldalra fordult. A jobb oldalán feküdt, egész közel a gödör D-i széléhez. Karjai behajlított helyzetűek, kézfejek az állhoz húzva, összekötözhatték a kezét. A lábak É felé kinyújtott helyzetben, a gödör Ny-i falához igazodva helyezkedtek el, a bal kissé felhúzott helyzetben a jobb lábön volt. A bokája is össze lehetett kötözve.

Radiokarbon adat 745/7. halottból: Poz-127126, 23-25 éves nő.

8. Felnőtt csontváz a 7. csontváz mellett, attól É-ra. Kb. párhuzamosan volt a felsőteste, de ellentétes irányban fektetve kb. Ny–K-i tájolással. Kissé a bal oldalán feküdt a hasán. A koponya Ny-on volt, arccal É felé. Tehát a két utóbbi csontváz nem egymásra, hanem egyirányba nézett. A karok a test mellett majdnem nyújtva voltak. A lábak nyújtva KÉK felé, az 5. vázon feküdtek, a gödör széléig értek, éppen elfértek benne. A két lábfej szorosan egymás mellett, esetleg össze lehetettek kötve.

Radiokarbon adat 745/8. halottból: Poz-127127, 49-55 éves nő.

A tömegsír leletanyaga leltározás alatt van.⁸⁰⁵ Őrlőkötöderek mellett számos tárolóedény, hombár és fazék eltérő nagyságú részei kerültek elő. Jellegzetesek az amfora típusú edények, amelyek közül egy nagy méretű, bemélyítéssel tagolt, alatta kettős bütyökdiszes vállú, foltosra égetett példányt, egy gömbölyű hasú, ujjbenyomott bütyökdiszes, viszonylag vékony falú, vörös színű edény a kiemelendő. A vállán mezőben keretezett, bekarcolt hálómintás töredék hombár része is lehetett. Számos durvított felületű, perem alatt tagolt bordadiszes, eltérő méretű fazék került elő a tömegsírból is. Néhány széles szájú, durvított felületű tál, valamint kannelúrával díszített korsó, bögre vagy tál benyomott pont- és bekarcolt vonaldísszel emelhető ki a leletanyagból.

A 745. objektumban Gál Erika szarvasmarha vázrészeit és egy fiatal sertés lapockacsontját azonosította, mindkettőn hőhatás nyoma volt megfigyelhető.

Rác Piroska és Gál Erika részletesebb feldolgozását önálló tanulmányukban olvashatjuk.⁸⁰⁶

A különleges tömegsír interdiszciplináris feldolgozása folyamatban van, az eredményeket külön tanulmányban, angol nyelven közöljük.

KAPOSVÁR-61-es elkerülő út 1. lelőhely (61/1. lh.)

telep, 1 zsugorított sír, KRRM

(Somogyi Krisztina ásatása 1999)

A Kaposvárt É felől elkerülő 61-es út nyomvonalán 1999-ben kezdődtek a megelőző feltárások. Az 1. sz. lelőhely Kaposvár és Toponár között, az Arany-pusztai terményszárítótól K-re kb. 500 m-re terül el, a Deseda-patak jobb partját övező mocsártól egészen a dombtetőig. 1999-ben Somogyi Krisztina megelőző feltárásán 14 770 m²-en 809 objektum került elő kilenc korszakból.

⁸⁰⁵ KRRM R.Ő.2023.8.2.1–10. További 60 edényegységet különített el Somogyi K. a leltározás számára, amelyek között egy-egy db-ot és nagyobb ragasztott részeket is képviselő edényegység van. A teljes leletanyagot későbbi publikációban tervezzük közölni. A rajzokat Ambrus Editnek köszönjük.

⁸⁰⁶ Ld. Rác Piroska és Gál Erika tanulmányait a jelen kötetben.

A késő rézkori badeni kultúrába kevés gödör tartozott, köztük egy edénymellékletes, gyöngyöket is tartalmazó zsugorított sír is napvilágot látott.⁸⁰⁷ Az említett temetkezés a 766. objektum, amelyet az NKFI K-128413. pályázathoz feldolgozásra megkaptam.⁸⁰⁸

Késő rézkori lehet a sír közelében lévő nagyobb gödör is, amelyhez cserepekkel kirakott aljú, összefüggően megmaradt sütőfelületű kemence tartozott.

Az ovális sírgödörben a halottat a bal oldalára fektetve, zsugorítva temették el. Lábánál egy ép füles csészét és edénytöredéket, mellkasa mellett, a lábánál és a sír betöltésében henger alakú gyöngyöket találtak.⁸⁰⁹ Elsődleges antropológiai adatait K. Zoffmann Zs. közölte. 23-27 éves gracilis termetű nő. Medence csontjain terhesség nyomait figyelte meg az antropológus.⁸¹⁰

766. objektum (sír)

Az objektum leírását Somogyi Krisztina dokumentációja alapján foglalhatom össze:

A feltárt felület Ny-i végében, a 765. és 769. objektumok között helyezkedett el a 766. objektumban feltárt zsugorított csontvázas temetkezés (90. kép 1–3). A gödör betöltése sárgásbarna, homokliszttel erősen kevert humusz. Átm.: 137 cm, M: 10–25 cm. A Ny-on összeszűkülő, enyhén ovális, teknős aljú gödörben DNy–ÉK-i irányú, bal oldalára, zsugorított váz feküdt Felsőteste a hasára fordult, ez alatt a karok behajlítva és felhúzva helyezkedtek el. Koponyáját a dózer sértette meg. A gerincoszlophoz képest tompaszögben fekvő combokra borult az edénymelléklet, amely darabokra tört. A jobb felkar és a bordák között két darab, a jobb oldali bordák között egy, valamint a két alsó lábszár között egy darab henger alakú gyöngy hevert, további kettő a betöltésből származik. A felszedés közben még egy ép füles bögre is előkerült, amely a sírt a késő rézkorra keltezi.

Mellékletei (a sírrajzon (90. kép 3) az 1-es szám a gyöngyök helyét, a 2-es az edénytöredékek helyét jelzi):

6 db hosszúkás, hengeres kagylógyöngy. A. sz.: 98/101/766.3–8. (91. kép 1).

Bögre. Hengeres nyakú, nyomott gömbtestű bögre a perem fülé emelkedő szalagfüllel. Szá.: 5,2 cm, Ma.: 8 cm. A. sz. 98/101.766.1. (91. kép 2).

Tálka. Vékony falú, finoman rücskös felületű, díszítetlen tálka és egy peremtöredék (restaurálásnál nem lett bedolgozva). Szá.: 15,5 cm, Ma.: 7,7 cm. A. sz. 98.101.766.10 és 766.2. (91. kép 3–4).

Fazék. Vékony falú, díszítetlen fazék, a pereme két helyen kissé felcsúcsosodik. Anyaga megegyezik a tálkáéval. Valószínűleg egyszerre készültek (sírkerámia) és együtt is égették ki a két edényt. Szá.: 13,8 cm, Ma.: 15,3 cm. A. sz.: 98.101.766.9. (91. kép 5).

Az emberi maradványból korhatározás készült: Poz-127076. Köhler Kitti vizsgálta újra a csontokat, a sírba egy 20-25 éves nőt temettek.

KAPOSVÁR-Kaposfüred-Hetes tábla

2 zsugorított csontvázas sír, KRRM

(Molnár István ásatása 2016)

A lelőhely a Kaposvárt Magyaregressel összekötő bekötőút két oldalán található, Ny-ról egy, a Varga-bonyi-árokba futó kis vízfolyás határolja. A 2016. évi próbafeltárás során 548 m² területen 42 jelenséget különítettek el. A feltárt objektumok legnagyobb része újkőkori és rézkori: a dunántúli vonaldíszes kerámia, a lengyeli és a boleráz–badeni kultúrák időszakába tartozó gödröket bontottak ki. Két késő

⁸⁰⁷ RKM 1999, 213.

⁸⁰⁸ Ezúton is szeretném megköszönni Somogyi Krisztina mindennemű segítségét és az általa ásott lelőhelyek (Kaposvár 61/1. és 61/29. lh.) itt szereplő objektumainak közlési jogát is.

⁸⁰⁹ SOMOGYI 2000, 245, 4. kép.

⁸¹⁰ ZOFFMANN 2011, 70–71.

réz kori, D–É-i tájolású, zsugorított temetkezés is előkerült. Az egyik elhunyt mellé három edényt temettek el, míg a másikban csak egy csigagyöngyöt találtak.⁸¹¹ Az alábbiakban a két sír (35. és 39 str. számú) leírása következik az ásatási dokumentáció alapján.⁸¹²

35. sír

Sekély mélysége miatt a szántás erősen rombolta. Mivel feltja nem különült el, megtalálásakor is sérült. A fagyott felső 10 cm-es talajréteg megnehezítette a bontást. Sírhosszúság 180 cm. Betöltése barna kevert löszös-agyagos.

Zsugorítva temethették el. D–É-i tájolású. A koponya D-en volt. A lábát és medencéjét kiszedtük a megtalálásakor. A kar és a felsőtest maradványai maradtak meg *in situ*. A jobb oldalára fektették. A karjait felhúzták, az áll alatt összetették. Az oldalfektetésből félig hátára kerülhetett. A karok, lábak felhúzva, de nem teljesen egymás mellett feküdtek.

Mellé edényeket tettek, amelyek a testtől közvetlenül Ny-ra helyezkedtek el (92. kép).

Mellékletek:

1. Edény a koponyától balra (Ny-ra és DNy-ra). Széttörött edény szalagfüles. Típusa nem volt megállapítható. (10. csomagolási számú edény).

2. Edény a bal könyöknél. Kerek tál (11. csomagolási számú edény).

3. Edény. Kannelúras díszű kancsó a bal felkarnál (12. csomagolási számú edény).

Az 1. edény töredékei között egy db állatcsont volt (13.), ami lehetett ételmelléklet maradványa.

Rác Piroska meghatározása szerint felnőtt nő feküdt a sírban.

39. sír

A 39. str. számú D–É-i tájolású gyermeksír. A sír feltja nem különült el a 28. számú lengyeli gödör betöltésén. A bal oldalán zsugorított testből csak az ép koponya és a kissé felhúzott láb csontjainak térd felőli fele maradt *in situ*. Az arc Ny felé nézett. A szántás és a fagyos leletkörülmények miatt is sérült. A nyakánál egy átfűrt csiga volt, ami a melléklete is lehetett, a nyakában hordhatta. Az ásató szerint lehetséges, hogy a félig feltöltött gödörbe temették a halottat. Mivel a 35. str. számú, badeni sírral megegyezik tájolása, azzal lehet egykorú inkább, és nem lengyeli korú.

A feldolgozás során – nem egyértelmű keltezése miatt – ezt a sírt nem vettük figyelembe erről a lelőhelyről. Rác Piroska meghatározása szerint 5-7 éves gyerek sírja volt.

LULLA-Jabapuszta, Jóreménység Tsz

gödörben szétszórt emberi csontok, szarvasmarha és más állatok anatómiai rendben történt elföldelése, egy gödörben négy hiányos csontváz bedobva, KRRM (Sipos Carmen ásatása 2011)

A Balatonendréd–Lulla között épülő összekötő úthoz kapcsolódóan megelőző feltárásokra került sor. 2011-ben a 4. sz. lelőhelyen (Jabapuszta, Jóreménység Tsz) késő rézkori és kora bronzkori település maradványait tárta fel a Sipos Carmen vezette csapat.⁸¹³

A Jaba-pataktól Ny-ra lévő domb – a Jaba-hát – K-i oldalán lévő lelőhelyen jelentős szintkülönbségek voltak, K-re a patak felé erősen lejtett a terület. A terület D-i részét egy 85 m hosszú, 9,5 m szélességben benyúló objektumkomplexum foglalta el, amely több objektumot metszett, illetve amelybe rézkori és bronzkori objektumokat ástak be. Ezen kívül további kisebb-nagyobb gödör és hat kemence maradványa

⁸¹¹ MOLNÁR 2016, 209.

⁸¹² KRRM Régészeti Adattári szám: 9430. A lelőhely feldolgozási jogát és a sírok ásatási adatait Molnár Istvánnak köszönjük. A leletanyag összegyűjtésében és szállításában Somogyi Krisztina és Cserép Tamás vett részt.

⁸¹³ RKM 2011, 102–103, 192. lh; Sipos 2013, 120–121.

is előkerült a terület más részein a késő rézkorból. A lelőhelyen „állattemetkezéseket” is találtak.⁸¹⁴ Négy szarvasmarhát különböző gödrökben anatómiai rendben földeltek el, kettő mellett edénymelléklet is volt.⁸¹⁵ Egy mély gödörben fiatal szarvas,⁸¹⁶ egy másik gödörben vadmalac és vadmacska teteme hevert. Utóbbi gödörből (157. str.) emberi láb maradványai is előkerültek. Egy másik gödör (117. str.) alján anatómiai rendben találtak emberi lábsontokat, a combcsontok az ásatás során mozdultak ki. A váz többi részét a korábbi út kialakításakor semmisíthették meg.⁸¹⁷

A hiányos csontvázak mellett előkerült még egy csoportos temetkezés is: két felnőtt, és két kisgyermek (ebből az egyik csecsemő, illetve magzat) csontváza (124. str.). Ezek azonban nem szabályos temetkezésként, hanem csak a gödörbe, rendezetlenül egymásra dobált holttestekként értelmezhetőek.⁸¹⁸ Az egyik felnőtt kezei szorosan egymás mellett voltak – talán összekötözhatték őket. A vázak szintjén és alattuk égett réteg volt megfigyelhető a gödörben.⁸¹⁹

A többkorszakos lelőhelyen előkerült emberi maradványokat és elföldelt állatokat nem vettük be az NKFI programba.

MERNYE-Lótilos 1. lh.

telep, árokban két zsugorított, melléklet nélküli temetkezés és összefüggő vázrészec (min. 6 egyéntől), 1 edényben eltemetett gyerekkoponya, 1 urnasír?, 1-1 telepődörben teljes, illetve fél szarvasmarhatetem, tűzhelyes és kemencés munkagödörben emberi koponyatöredékek, telepobjektumok emberi vázrészeckekkel, KRRM (Gulyás Gyöngyi–Gallina Zsolt ásatása 2017, Somogyi Krisztina ásatása 2018)

A lelőhely (KÖH 72187) Mernyeszentmiklóstól D-re található, az Orci-patak árteréből Ny-ra emelkedő vonulaton. A 67. számú főút építése a K-i lejtőt érintette. A megkutatott terület 11 126 m² volt. 2017-ben 374 stratigráfiai egységet (277 objektum) bontottak ki, amelyek nagy része a badeni kultúrához tartozott.⁸²⁰

A területen a középső neolitikumban (vonaldíszes kerámia kultúrája), a római és az Árpád-korban is jelentős telepet hoztak létre. A kora és késő bronzkori megtelepedést csak néhány gödör bizonyítja.

A rézkori objektumok között meghatározó szereppel bírtak az árok. Az egyik széles árok (83. obj./95. str.) alja felett 20-30 cm-re, mintegy 3 m hosszú felületen legalább 6 egyénhez tartozó vázrészec kerültek elő. Ezek közül két esetben beszélhetünk temetkezésről (134. str.: 7-10 éves gyermek, 135. str.: felnőtt egyén), a többinél csak összefüggő vázrészec voltak megfigyelhetőek. Az ásatási leírás szerint a 141. str.: max. 1 éves gyermek, 393. str.: fiatal felnőtt, 394. str.: felnőtt, akit esetleg eredetileg jobb oldalra zsugorítva helyeztek el, de tetemének egyes részeit megbolygatták. A temetkezések jobb és bal oldalon fekvő, zsugorított, melléklet nélküli sírok voltak.

⁸¹⁴ Somogyi Krisztina itt is hangsúlyozni szeretné, hogy az ásató, Sipos Carmen által is leírt módon, a gödörbe általában behajították az állattetemeket, tehát nem szabályos áldozati temetkezésről van szó, ezért csak idézőjelben írja az „állattemetkezést”. Nem ért egyet azzal, hogy az állatok nem szabályosan, tudatosan voltak elhelyezve. Kaposújlakon vélhetőleg kitekert nyakkal, de mindig ugyanúgy, a testre ráhajtott nyakkal feküdt az oldalán az állat. Különösen nem mondhatjuk, hogy az állatot bedobták, ha edényeket is tudatosan tettek mellé, pl. Kaposújlakon a nagy kebles edényt. Ha nem is minden állattemetkezés, egyedi esetek biztosan voltak, ezért ezeket az eseteket külön-külön kell vizsgálni, eldönteni, melyik volt állatáldozat és melyik szimpla elföldelés valamilyen okból.

⁸¹⁵ SIPOS 2013, VIII. t. 2, 6.

⁸¹⁶ SIPOS 2013, VIII. t. 1.

⁸¹⁷ SIPOS 2013, VIII. t. 3.

⁸¹⁸ SIPOS 2013, VIII. t. 4.

⁸¹⁹ SIPOS 2013, 121. A lelőhely adatainak felhasználását Molnár Istvánnak köszönjük. A jelentést az ásatási dokumentáció (KRRM Rég. Adattári szám: 2979.) alapján Somogyi K. egészítette ki.

⁸²⁰ A lelőhely leírását Somogyi Krisztina foglalta össze.

A publikált ásatási jelentés szerint három, a szubhumuszba ásott urna is napvilágra került, melyek közül kettő (143. és 144. str.) egymás mellett helyezkedett el. A 117. obj./144. str. edénynek csak az alja maradt meg emberi maradványok nélkül. (Ezért urna volta bizonytalan.) A harmadik edény azoktól D-re, kb. 150 m-re helyezkedett el. A cilindrikus nyakú, vállrészében erősen kiöblösödő testű edények közül az egyikben egy gyermek koponyája feküdt, állkapocs nélkül (116. obj./143. str.).⁸²¹ Néhány rézkori gödörben (108. obj./130. str.) és árkokban (166/207, 89/79) emberi vázmaradványokat – koponyatöredék, kar-, lábszárcsont töredék – is találtak.⁸²²

Két gödörben volt szarvasmarha váz, amelyek közül az egyik az emberi maradványokat rejtő árok végén, azoktól 6-7 m-re feküdt. Az egyik gödörben teljes (81. obj./94. str.), a másikban fél marhaváz (157. obj./195. str.) volt. Mindkét esetben behajtogatták a sekély, kis méretű gödörbe az állatokat. Az emberi és állattemetkezések, áldozatok megszokottak a badeni telepeken, helyenként nagy számban fordulnak elő. Hasonlók ismertek többek között Gyöngyösről, Balatonöszödről és Kaposújkláról is.

Az egyik széles árokban (169. obj./215. str.) emberi lábat utánzó, bekarcolt vonallal díszített agyagtárgy is volt. E tárgy lehetséges rituális szerepében, szimbolikusan, talán összefüggésben lehet a településen található számos emberi vázrésszel. A terület D-i részén feltárt, 13,5 m hosszú és 7-8 m széles nagy méretű gödör (108/130) K-i és É-i oldalát cölöpsorok kísérték. A gödör alján két tűzhely nyomát és egy boltozatos kemencét tártak fel, továbbá a kemence előtt állatsontokból és edénytöredékekből álló réteget figyeltek meg. E gödör Ny-i részében egy emberi koponya, pontosabban koponyatöredékek voltak a dokumentáció szerint.

A településobjektumok zöme különféle méretű gödör volt. Ezekből változó mennyiségű leletanyag került felszínre. Jellemző, hogy a rézkori gödrökben főként szarvasmarhához és kiskérődzőhöz tartozó vázrészek fordultak elő. A kerámia anyag 70%-át vastagabb falú házi kerámia alkotta, melyek külső oldalán bekarcolt háló-, ferde vonalminta vagy plasztikus díszítés van. A vékonyabb falú töredékek sokszor felfényezett felületűek, külső oldalukon jellegzetes badeni beszúrkált díszítéssel. Az edénytípusok között fazekak, tárolóedények, csöbrök, kissé ívelt aljú, tömzsi testű mericék, nyomott gömbös testű bögrék, kiskorsók, kétéosztatú tálak, díszfazekak és (gyakran) behúzott peremű tálak szerepeltek. Az egyik gödörből egy majdnem ép talpas kehely származik. A használati eszközök közül őrlő- és csiszolókövek, nyéllyukas és nyéllyuk nélküli kőbaltatöredékek, továbbá állatsontokból készített árak, lyukasztók említhetők meg. Érdekes, hogy orsókarika vagy orsógomb nem került elő.

A 2018-ban folytatott megelőző feltáráson három telepobjektum került felszínre, emberi vagy állati vázak, vázrészek nélkül.⁸²³

A többkorszakos lelőhelyen előkerült emberi maradványokat és elföldelt állatokat nem vettük be az NKFI programba.

TIKOS-Homokgödrök (M7 S-44. lh.)

telepgödörben többes temetkezés, KRRM

(Serlegi Gábor ásatása 2003–2004)

A lelőhely Tikos településtől Ny-ra, a falu határától több mint 100 m-re kezdődő dombon van. A teljesen feltárt felület több mint 46 000 m² volt az autópálya nyomvonalában. 2004-ben a lelőhely Ny-i részén késő rézkori telepgödrök is előkerültek, köztük két áldozati gödör is, az egyikben (B-1476 obj.) 1 felnőtt

⁸²¹ GULYÁS–GALLINA–SOMOGYI 2020, IX. t. 8.

⁸²² A 143. str. valójában nem hamvasztásos rítusú. A dokumentáció említi, hogy földmintát vettek az objektumból. Nem tudjuk, a földminta tartalmaz-e apró csontokat, hogy a jelenséget pithostemetkezésnek lehessen esetleg nevezni. Somogyi Krisztina szerint a középső neolitikus telep miatt felmerül, hogy a badeni gödrökben szórványosan talált, kisebb emberi csontrészek nem feltétlenül késő rézkoriak, lehetnek korábbiak is.

⁸²³ GULYÁS–GALLINA–SOMOGYI 2020, 211. A leközölt ásatási jelentést az éves dokumentáció nyomán (KRRM Rég. Adattári szám 9733) Somogyi Krisztina egészítette ki.

és 3 újszülött csontvázával.⁸²⁴ A szabályos kerek, enyhén hasasodó gödörbe egy felnőttet és négy⁸²⁵ kisgyereket, illetve újszülöttet hantoltak el. A felnőtt holttestét enyhén zsugorítva, középen helyezték a gödörbe, míg a gyerekeket a felnőtt köré a gödör oldalfalába ásták be. A halottak mellé két kis edénykét is tettek.

Az objektum leírása

Az 1476. objektum (B-1476)⁸²⁶ a 93/485. szelvényben található kerek, méhkas alakú, egyenes aljú gödör. A gödör szájátmérője megközelítőleg 1,60 m, míg mélysége a nyesett felszíntől számítva 90-92 cm volt. A metszetre bontása során kb. 55 cm mélységben (a nyesett felszín szintjétől) bukkantak egy emberi koponyára (S-1). A gödröt tovább bontva egy felnőtt zsugorított csontváza és négy újszülött maradványai kerültek elő. A gödröt egységesen vöröses-barna, humuszos, erdei talaj töltötte ki.

A felnőtt holttestét enyhén zsugorított helyzetben, középen helyezték el, míg a gyermekeket a felnőtt körül, egyet a lábánál és a többi a gödör oldalfalába ásták bele. A gödör D-i oldalában, az S-3 gyermekcsontváz mellett, mellékletként két kis edényt helyeztek a sírba. A sírgödör földjéből kova pattinték, állatsont darabkák és néhány apró, jellegtelen kerámiatöredék került elő.

A temetkezések leírását és a két kis edény fotóját Fábíán Szilviától kaptam meg.⁸²⁷

Az antropológiai meghatározásokat Köhler Kittinek köszönöm. Az ásatási leírásban szereplő csecsemők mindegyike újszülött volt.

S-1: felnőtt nő, 23-x éves

A bal oldalára fektetett, Ny–K-i tájolású zsugorított emberi váz. A koponya sajnos töredékes volt, a gödör metszetre bontása során megsérült. A felsőtest félig hanyatt, félig bal oldalán feküdt, a medence szintén bal oldalára fordultan helyezkedett el. A gerinccsigolyák és a bordák csak részben maradtak meg, a vörös erdei talaj egy részüket megsemmisítette. A bal kar is töredékes volt, feltehetően kinyújtva a test mellett pihent. A jobb felkar hiányzott. Az alkarból arra lehet következtetni, hogy a jobb kar a test mellett, a kicsavarodott felsőtest miatt szinte a hát mögött volt kinyújtott helyzetben. A combok a felsőtesttel kb. 60°-os szöveget zártak be. Jobb comb a bal felett keresztben, de a jobb lábszár a bal lábszár és térd alatt helyezkedett el. A lábtő és ujjcsontok megmaradtak. A csontok igen rossz állapotban maradtak fenn.

S-2: újszülött

Az S-1 felnőtt lábainak végénél, a gödör K-i oldalához közel egy újszülött csontvázat tárták fel. Az É–D-i tájolású újszülöttet kicsivel az S-1 emberi váz lábai fölé temették el, de a kettőt vékony földréteg választotta el egymástól. Az újszülött csontjaiból csak a koponya, talán a bordák, kar-láb apró, vékony, morzsalékos csontjai maradtak meg.

S-3: újszülött

Az S-1 és S-2 csontvázak felszedése és a gödör oldalának további bontása során a gödör D-i oldalfalához „simulva” egy újabb kisbaba csontváza került elő. Az újszülött csontocskáinak csak egy része maradt meg, és a koponya is összenyomódott. Feltehetően, mivel a megmaradt csontokból nehezen kivehető, zsugorított testhelyzetben, Ny–K-i tájolóással temették el. Feje Ny-i irányban helyezkedik el, de a test inkább a gödör oldalát követi. Talán bal oldalán fektetett. A fejénél közvetlenül egy, két függesztő füllel ellátott kis csupor és a fejtől kb. 10 cm-re nyugatabbra egy szalagfüles kis bögre helyezkedett el mellékletként. A bögre füle letört és a perem sérült. A csontok igen rossz állapotban maradtak fenn.

⁸²⁴ SERLEGI 2006, 16.

⁸²⁵ FÁBIÁN 2006a, 83–84. Fábíán Szilvia négy újszülöttet említ itt.

⁸²⁶ Az M7 ásatásokon a B beásást, az S sírt, temetkezést jelöl.

⁸²⁷ Ezúton is köszönöm Fábíán Szilviának a sírok leírását és a fotókat.

Mellékletei:

1. számú melléklet (93. kép 2): Két függesztő füllel ellátott, cilindrikus testű kis csupor. Szürkés-barna, homokos-apró kavicsos soványítású, kívül besimított, belül durván hagyott felületű, nem túl jól égetett edényke. Pereme kihúzott, néhol bevagdalsok nyomai láthatók rajta. A test hengeresnek mondható, középvonalában enyhe kiöblösődéssel. Feneke egyenesre vágott és utólagosan átfűrt. A két függesztő fül valójában a peremből háromszög alakúra kicsípített kis nyelvből kialakított, amelyet függőlegesen átfűrtak. A csupor még égetés előtt vagy közben deformálódhatott, mert a szája erőteljesen aszimmetrikus. Az edény falon belül feltehetően étel- vagy italmaradványok láthatók.

Szá.: 6–7,2 cm, Ma.: 6,2 cm, Fá.: 5 cm, V.: 0,3 cm.

2. számú melléklet (93. kép 1): Kis szalagfüles bögre. Szürkés-barna színű, homokos-apró kavicsos soványítású, kívül besimított, belül durván hagyott felületű, nem túl jól égetett bögre. A bögre szája enyhén kihúzott, a test alapvetően cilindrikus, de az edény középvonalában enyhe kiöblösödés figyelhető meg. A feneke egyenesre vágott. A szalagfül hiányzott, de egyértelmű, hogy a peremből indult és a kiöblösödő hasra támaszkodott. Az edényke belső falán itt is megkövesedett étel- vagy italmaradványok láthatók.

Szá.: 6,2 cm, Ma.: 7,9 cm, Fá.: 6 cm, V.: 0,2–0,3 cm.

S-4: újszülött

A 1476. méhkas alakú gödör oldalának bontása során találták meg az újszülött csontvázát a gödör K–ÉK-i oldalához „simulva”. Az újszülött a bal oldalán feküdt, zsugorított testhelyzetben. Tájolását a gödör oldala határozza meg (kb. É–D-i irányú), csakúgy, mint S-3 csontvázét. Mellékletet nem találtak az S-4 csontváz mellett. A koponya itt is összeroppant és sérült. Az újszülött csontjai igen törékenyek voltak, és a porózusabb csontok nem maradtak meg.

S-5: újszülött

B-1476. gödör Ny-i és ÉNy-i oldalának bontása során további emberi csontokra bukkantak. A néhány hosszúcsont maradványon kívül más nem került elő. A gödör oldalához simulhatott ez a „váz” is. Nem egyértelmű, hogy egy vagy esetleg több embertől származó csontocskák-e. Az S-5 egyén Rácz Piroska meghatározása szerint a néhány csont alapján újszülött vagy érett magzat maradványa.

Az NKFI K-128413 projekt keretében Somogyi Krisztina helyszíni segítségével a raktárból előkeresték az S-1–S-4 temetkezések csontanyagát. Az embertani anyagot a Régészeti Intézetbe szállítottuk, meghatározásukat Köhler Kittinek, a mintavételt Mende Balázsnak köszönöm.

Az S-5 temetkezés néhány megmaradt csontját Rácz Piroska határozta meg.

Radiokarbon korhatározás készült: S-1 (Poz-127128), S-3 (Poz-127129) és S-4 (Poz-127130) halottakból.

VÖRS-majorsági épületek

2 csontvázás sír, KBM

(Pekáry Tamás leletmentése 1952)

1952-ben a falu ÉK-i szélén, az ún. majorsági épületektől mintegy 100 m-re ÉK-re silógödört ástak. A gödrökből 3 csontvázás sír került elő. A három sírből kettő a badeni kultúra temetkezése, a harmadik kelta sír volt. A gyors leletbejelentésnek köszönhetően a 2. számú sírt szakszerűen bonthatta ki Pekáry Tamás, a keszthelyi múzeum fiatal régésze.

A sírban egy zsugorított csontváz feküdt bal oldalára fektetve, a feje D–DNy-nak fordítva. Fején fém diadém volt: egy keskeny pánt dudoros díszítéssel. A csontváz nyakánál 13 átfűrt kagylógyöngyből készített nyaklánc, lábánál két badeni edény volt. Az egyik korábban megtalált sírban is egy edény

volt a melléklet.⁸²⁸ A lemezből készített diadém hossza 67 cm, szélessége 16–18 mm között változó, körbefutó, bepontosztott díszítéssel, az egyik elkeskenyedő oldalon két lyukkal. A hegyesre kalapált végeket a készítő összepödrölte és egymásba akasztotta, így alakult ki az állatszárva emlékeztető, főnöki korona. A leleteket Banner János közölte (94. kép).⁸²⁹

A diadém a badeni kultúra mindmáig egyedülálló lelete, sokáig minden rézkorral vagy fémművességgel foglalkozó publikációban ez volt az emblematikus lelet. A fejdísz viselőjét férfinek tartotta a kutatók többsége, de más vélemények szerint (Bóna István, Horváth Tünde) nő viselte a diadémot. A fejdísz anyaga és készítési technikája is csak „tapasztalati úton” volt meghatározva, említették rézként, vörösrézként és bronzként is. Öntött vagy kalapált tárgynak tartották. Lelőhelyét nem kérdőjelezték meg, csak akkor kezdett problémává válni, amikor modern módszerekkel térképre próbáltam tetetni.

Az elmúlt évtizedekben az emblematikus leletet elfelejtették a kutatók, a fémművesség megélt kutatása ellenére alig említik a tárgyat. Ezt látva igyekeztem a kutatás mai állapotának megfelelően visszahozni a kutatási palettára a vörösi diadémot. A fejdísz újraközlésekor (95. kép 2) részletesen foglalkoztam kutatástörténetével és feltételezett funkciójával a középső rézkortól a bronzkorig.⁸³⁰

A lelőhely valódi helyének lokalizálása kisebb nyomozás után sikerült (95. kép 1).⁸³¹

A diadém új, roncsolásmentes fémvizsgálatát 2014-ben Gresits Iván végezte energia-diszperzív röntgen-fluoreszcenciás (ED-XRF) módszerrel a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Vegyész-mérnöki és Biomérnöki Karának Kémiai és Környezeti Folyamatmérnöki Tanszékének Nukleáris Spektroszkópiai Laboratóriumában. Ennek eredménye: a relikvia csaknem szintiszta vörösréz.⁸³²

A készítési technika megismeréséhez neutronradiográfia (NR) és prompt-gamma aktivációs analízis (PGAA), valamint repülési idő (time of flight) és neutron diffrakció (TOF-ND) elemzések készültek a Budapesti Kutatóreaktornál a Budapesti Neutron Centrum (BNC) archeometriai kutatásokban résztvevő partnerintézményekkel (MTA Energiatudományi Kutatóközpont Nukleáris Analitikai és Radiográfiai Laboratórium, MTA Wigner Fizikai Kutatóközpont SzFI Neutronspektroszkópiai Osztály) létrejött együttműködés keretében.⁸³³

A sztereomikroszkópos felvételek elemzése, ezek a vizsgálatok és kísérleti régészeti modellezés is megerősítette, hogy a diadém nyersanyaga a két intézményben végzett új vizsgálatok szerint nagytisztaságú réz, az ékszer feltehetőleg ún. másodlagos rézérc felhasználásával készült, a tárgyat rézlemezről formálták meg kalapálással.⁸³⁴

A fizikai antropológiai vizsgálat nem tudta egyértelműen eldönteni a halott nemét, mert a 2. sírból csak a koponya van meg, a hosszú csontokat sehol nem találták, annak ellenére, hogy Nemeskéri János szerint az MNM Embertani Tárába került.⁸³⁵ Mende Balázs Gusztáv a koponyát nőies vonásokat mutató emberhez kötötte. Szécsényi-Nagy Anna archeogenetikai (MTA BTK Régészeti Intézete) DNA

⁸²⁸ RADNÓTI 1954, 72.

⁸²⁹ BANNER 1956, 324. lh, 111, Taf. LXXXVII. 4–8; színesben: BONDÁR 1989, Taf. 4; BONDÁR 1996a, 15. A lelőhelyt említi még: NEVIZÁNSKY 1985, 268; M. VIRÁG 1987, 9. kép; HORVÁTH 2006, 92; HORVÁTH 2008, 162; SACHSSE 2010, Teil 2, Kat. Nr. 189, 112–113, Taf. 170.

⁸³⁰ BONDÁR 2015a; BONDÁR 2015b; BONDÁR 2016; BONDÁR 2019.

⁸³¹ BONDÁR 2015b, 1. kép; BONDÁR 2016, 1. kép.

⁸³² GRESITS 2015.

⁸³³ A vizsgálatokra az EU FP7-es NMI3 projekt keretén belül került sor, a *Studies on local metal production of the Carpathian Basin from the late Copper Age until the Middle Bronze Age (3500–1500 BC)* c. pályázat segítségével. Az együttműködést ezúton is köszönöm Kiss Viktóriának, valamint a vizsgálatokat végző Kasztovszky Zsoltinak, Kiss Zoltánnak, Maróti Boglárkának, Káli Györgynek és Mitcsenkov-Horváth Eszternek.

⁸³⁴ BONDÁR 2019; BONDÁR 2019a, 83–85.

⁸³⁵ NEMESKÉRI 1956.

vizsgálata szerint nő volt a 2. sír halottja.⁸³⁶ A koponyából vett mintából korhatározás is készült: DeA-14662, Vors1 minta.⁸³⁷

BIZONYTALAN VAGY NEM BADENI KORÚ TEMETKEZÉSEK

Balatonlelle-(Boglárlelle)-Lellekúti-dűlő

Balatonlellén 1934-ben a Lellekúti-dűlőben a badeni kultúra leletei és emberi csontok kerültek elő útfeltöltéskor. Talán csontvázas sírok edénymellékleteinek töredékei voltak. A leletek sajnos elvesztek, csak rajzuk található meg a szakleltárkönyvben.⁸³⁸ Az edénytöredékeket Korbovits Dezső mérnök ajándékozta a múzeumnak.⁸³⁹ Az összesen 6 töredékből három bronzkori, három a badeni kultúra lelete.

Balatonszárszó-Tejüzem, „Aszó” (Földvár és Szárszó között)

A Balatonszárszó és Földvár közötti emelkedő domb jobb oldalán gyűjtött cserepeket Ősz József helyi gyűjtő. A leletekhez írott feljegyzésén említi, hogy a tárgyakat egy csontváz környékén a dombtetőn találta. Bővebb információ nincs a lelőhelyről. Az edénytöredékek között alagútfüles, pontsordízes talak, kannelúrás bögrék darabjai a korjelző cserepek.

Fonyód-Garay földje

Szőlő aláforgatáskor 8 szétdőlt házat és egy tűzhelyet találtak. Bacsák György feljegyzései szerint valószínűleg egy sír is előkerült az egyik kunyhó környékén bolygatott állapotban, 30 cm mélyen, három edénnyel.⁸⁴⁰

Ordacsehi-Bugaszeg (M7 S-29. lelőhely)

Az M7 autópálya tervezett csomópontján levő lelőhelyen, több mint 70 000 m² feltárása során előkerült 2000 objektum több korszak településmaradványa. 2000–2003 között Gallina Zsolt, Honti Szilvia, Kiss Viktória, Nagy Ágnes, Németh Péter Gergely, Sebők Katalin, Somogyi Krisztina, Polgár Péter és P. Szeőke Judit végezte a feltárásokat. A nagy lelőhelyen megtalálható a bolerázi és badeni időszak telepe is.⁸⁴¹

A késő rézkorból egy magányos, jobb oldalán zsugorított helyzetben eltemetett csontvázat tártak fel, egy kis fazék volt a melléklet. Egy másik gödör alján egy csoportban emberi koponya, kerámiatöredékek és marhalábszárcsontok voltak.⁸⁴²

Az NKFI K-128413 projekt keretében Somogyi Krisztina segítségével kideríthettük, hogy a 8. felület, 1512. str. 2254. objektum lehet a szóban forgó sír. Antropológiai feldolgozását K. Zoffmann Zsuzsanna publikálta.⁸⁴³ A 1512/2254. azonosító számmal jelölt maturus korú nő hiányos fogazattal és a csontokon is jelentkező ízületi elváltozásokkal élt. A sírban talált kis fazék azonban a lengyeli kultúra

⁸³⁶ LIPSON *et al.* 2017, Extended Data Table 1.

⁸³⁷ LIPSON *et al.* 2017, Extended Data Table 1.

⁸³⁸ KRRM Főleltári sz.: 8932–8937. Ezúton is köszönöm Honti Szilviának, hogy a szakleltárkönyvi rajzok digitális változatát és kiegészítő információkat küldött a lelőhelyről.

⁸³⁹ HONTI–KÖLTŐ–NÉMETH 1988, 15.

⁸⁴⁰ BANNER 1956, 38. lh, 32–33, Taf. X. 2, 4–5. A lelőhelyet említi: SACHSSE 2010, Teil 2, 41, Kat. Nr. 52, Taf. 64D; MNM 17/1938.4.

⁸⁴¹ HONTI *et al.* 2002, 15.

⁸⁴² POLGÁR–P. SZEŐKE 2004, 41. A lelőhelyet említi még SACHSSE 2010, Teil 2, Kat. Nr. 122, 82.

⁸⁴³ ZOFFMANN 2011, 69.

edénye. Így ezt a sírt töröltük a késő rézkori adatbázisból. K. Zoffmann Zs. 1518/2263. azonosítóval boileráziként közöl egy másik sírt is, amelyben egy 2-3 éves gyermek koponya töredékei voltak.⁸⁴⁴ A sírról több információnk nincs.

Segesd-Bogátpuszta⁸⁴⁵

Berzy Péter mérnök, alsóbogátpusztai lakos ajándékként került 1963-ban a kaposvári múzeumba két edény, amelyek silógödör ásásakor kerültek elő. A múzeumba került leletek: bőrtömlőre hasonlító, bekarcolt vonalakkal díszített függeszthető edény és egy merice.⁸⁴⁶ A leletek összetartozása hitelesnek látszott Draveczy Balázs szerint, leletmentést a korábban létesült gazdasági épületek miatt azonban nem végezhetett a területen.⁸⁴⁷ A lelet egyetlen párhuzamát Köveskálról említi a szerző, a rövid cikkben csak utal e különleges forma fontosságára.⁸⁴⁸ A leletegyüttest Bondár Mária a köveskáli lelőhely alapján sírleletnek tartotta.⁸⁴⁹ Legutóbb Horváth Tünde több közleményben is foglalkozott a függeszthető edények tipológiájával és kronológiájával.⁸⁵⁰

Vörs-Belterület

Banner János monográfiájában 42. számmal közölt lelőhelyről egy nagyobb méretű korsó és két, díszített, áttört talpú serleg töredéke szerepel a kaposvári múzeum gyűjteményéből.⁸⁵¹ A leletek előkerülési körülményeiről Banner J. semmit nem tudott. A talpas serlegek alapján – amelyek döntően sírokból kerülnek elő – kérdőjeles sírként szerepeltettem a lelőhelyet a kis-balatoni katalógusban.⁸⁵² A vörsi diadémel foglalkozva találtam rá a Somogy Megyei Múzeum centenáriumaára készült kötet egyik fotóján a 42. lelőhely anyagának adatlapjára (93. kép 3).⁸⁵³ A leletek Vörs határában, a Homokos gödörben kerültek elő, két mészbetétes edénnyel együtt, 1930-ban vásárolták meg őket 8 pengőért Visinszki János földművestől. A múzeumi leltárkönyv szerint a tárgyak adatait Gönczi Ferenc vette fel és rajzolta le (96. kép).⁸⁵⁴ A talpas serleg töredékeit és a korsót Banner J. közölte a Dunántúli Szemlében.⁸⁵⁵

Somogy vármegyében került elő a legtöbb temetkezés az országban a késő rézkorból (1. térkép). Döntő többségük a Balaton-közeli területekről ismert.

A temetkezések a badeni kultúra teljes időszakát felölelik, és sokszínű temetkezésekről, különböző rítusokról tanúskodnak. A badeni kultúra rendkívül sokrétű szakrális életének, halál kultuszának csaknem minden ismert megnyilvánulását megtaláljuk Somogyországban. Az egy halottat tartalmazó önálló sír, a kettős és többes temetkezések, a tömegsírok, a települések használaton kívüli gödreibe, kutakba dobált

⁸⁴⁴ ZOFFMANN 2011, 69.

⁸⁴⁵ A lelőhely Bogátpusztaként szerepel az első közlésben (DRAVECZKY 1964). Később Segesd-Alsóbogátpuszta (DRAVECZKY 1970, 6), majd Segesd-Felsőbogátpuszta (DRAVECZKY 1971, 5).

⁸⁴⁶ DRAVECZKY 1964, 1–3. kép fotón; DRAVECZKY 1970, XIV. t. 138 és DRAVECZKY 1971, 5. oldalon a tárgy rajza. Ltsz.:KRRM 64.92.1, 64.93.1.

⁸⁴⁷ DRAVECZKY 1964, 141.

⁸⁴⁸ DRAVECZKY 1964, 142.

⁸⁴⁹ BONDÁR 1987, 48. A lelőhelyet említi még SACHSSE 2010, Teil 2, Kat. Nr. A9, 120.

⁸⁵⁰ HORVÁTH 2006, 103, 11. kép; HORVÁTH 2008, Abb. 9; HORVÁTH 2010, 66.

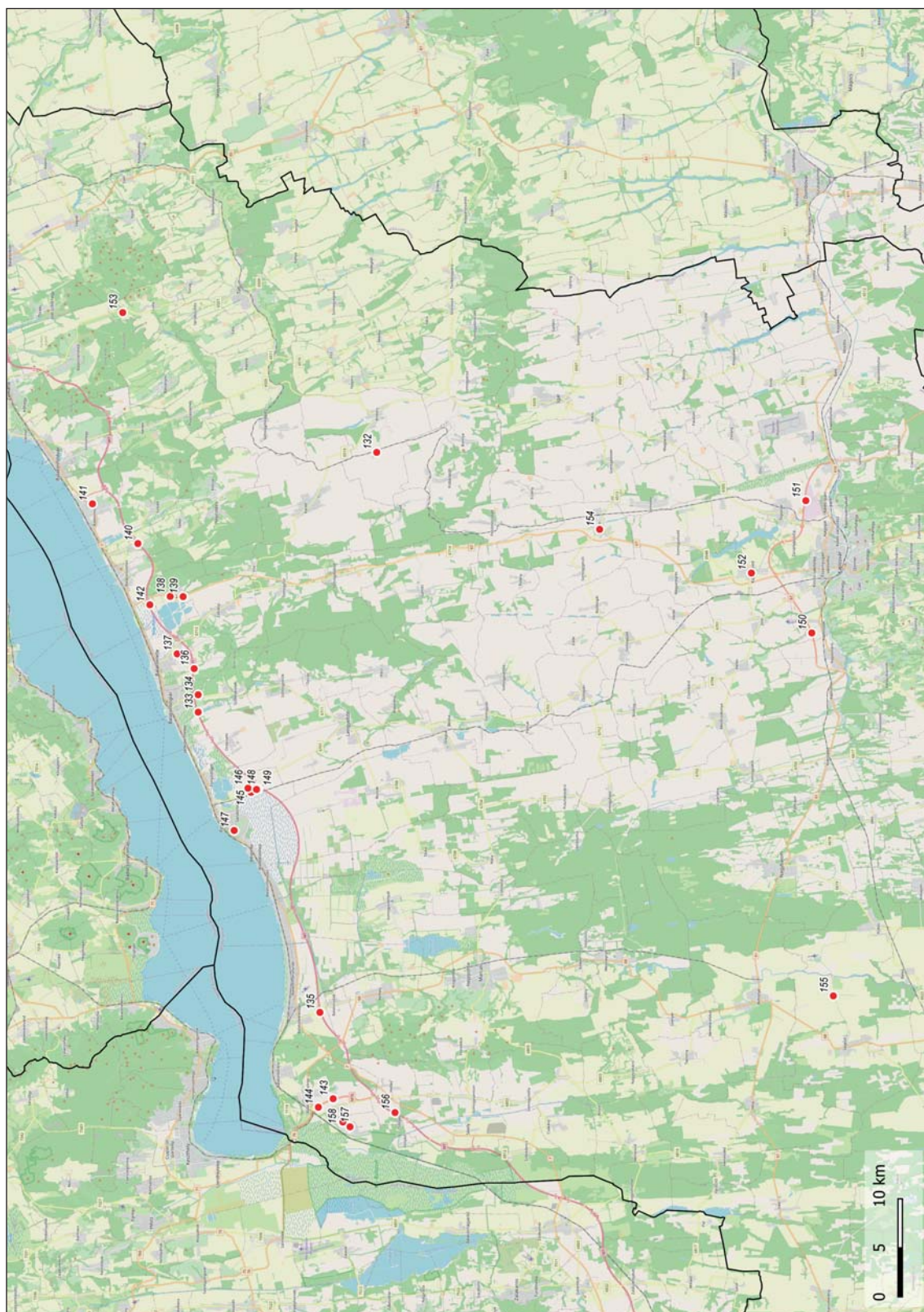
⁸⁵¹ BANNER 1956, 42. lh, Taf. 9. 4, Abb. 7.

⁸⁵² BONDÁR 1996a, 151. lh.

⁸⁵³ BONDÁR 2019a, Fig. 8.

⁸⁵⁴ NÉMETH *et al.* 2010, 15, számozatlan kép. Ezúton köszönöm Honti Szilviának, hogy elküldte a múzeum leltárkönyvéből származó eredeti adatfelvételek olvasható változatát, amely a kötetben csak alig látszik.

⁸⁵⁵ BANNER 1941a, 346–347, I. tábla 1–3.

6. térkép: A badeni kultúra temetői és sírjai Somogy vármegyében (Térkép: Jakucs János)

tetek vagy emberi testrészek, az áldozati gödrökben rétegzett temetkezések, a koponyatemetkezések különböző variációi, a szórthamvas vagy urnás temetkezések, a szimbolikus sírok és önálló temetők szerepelnek a hitvilághoz tartozó széles palettán, és több különleges lelet is előkerült a temetkezésekből.

Különösen hangsúlyos a vármegyében a szarvasmarhák elföldelése különböző települési gödrökben.

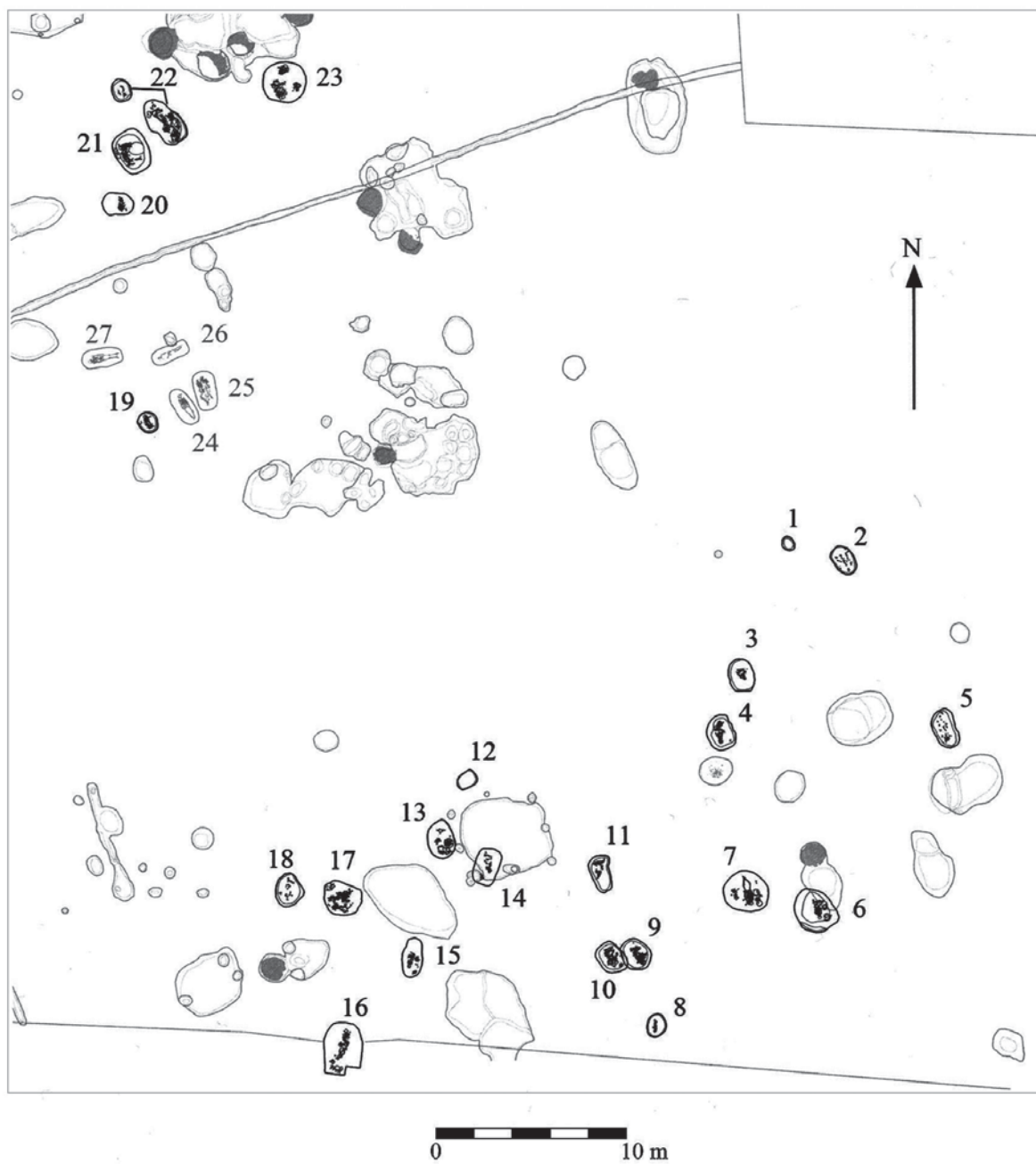
A különböző építkezések (döntően autópályaszakaszok és városokat elkerülő utak) nyomvonalának szélessége nem azonos, így a feltárható terület is eltérő nagyságú, ez a feltárásokon előkerült objektumok számát is meghatározó tényező lehet.

53. kép: Balatonboglár. **1:** Balatonboglár-Zrinyi u. A feltárt tömegsír rajza (HONTI 1981, 2. kép);
2: Balatonboglár-Berekre-dűlő. A lelőhely helyszínvázlata (BONDÁR 1996, 1. kép)

54. kép: Balatonlelle-Felső-Gamász. A 467. sírba temetett, szülés közben meghalt nő a magzat csontjaival (ZOFFMANN 2011, 1. tábla)

55. kép: Balatonlelle-Felső-Gamász. A feltárt temető térképe (NAGY 2010, Plan 2)

56. kép: Balatonlelle-Rádpusztá. A 67/2–5. lelőhelyek (Térkép: Pajer Tímea)

1

2

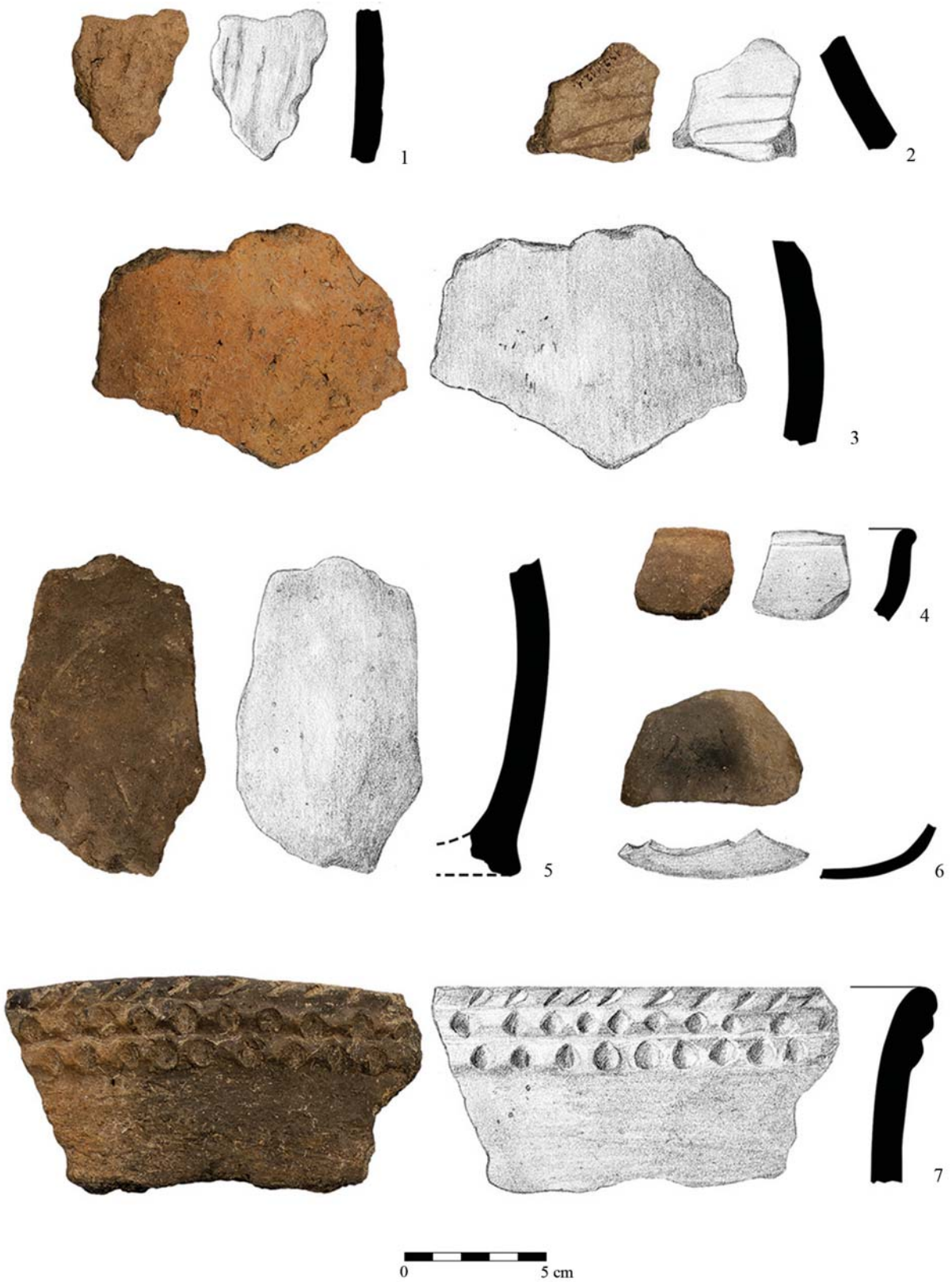

3

4

57. kép: Balatonlelle-Rádpusztá, 67/4. lh. 1–4: A 112. objektum feltárás közben (HONTI–NÉMETH 2006, XVI. t. 5)

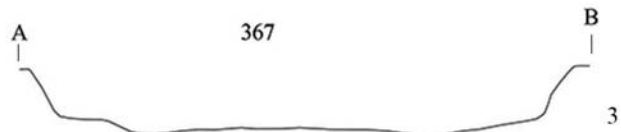
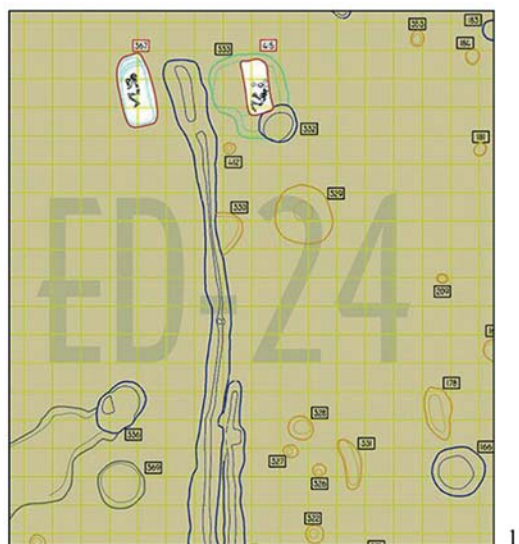
58. kép: Balatonlelle-Rádpusztza, 67/4. lh. 1–7: Válogatás a 112. objektum leleteiből
(Fotó: Hámori Péter; rajz: Éber Magda)

59. kép: Balatonlelle-Rádpusztá, 67/4. lh. 1–5: Válogatás a 112. objektum leleteiből
(Fotó: Hámosi Péter, rajz: Éber Magda)

60. kép: Balatonlelle-Rádpusztza, 67/4. lh. **1:** Réz lemezgyöngy a 112. objektumból (Fotó: Hámori Péter);
2–3: Mikroszkópos felvételek a gyöngyről (Horváth Eszter)

4

5

61. kép: Balatonlelle-Rádpusztá, 67/5. lh. 1: A lelőhelyen feltárt 367. és 415. sír a feltárási térképen; 2–5: a 367. sír feltárás közben és a sírgödör metszete (BONDÁR 2020, 3. kép 2–4)

1a

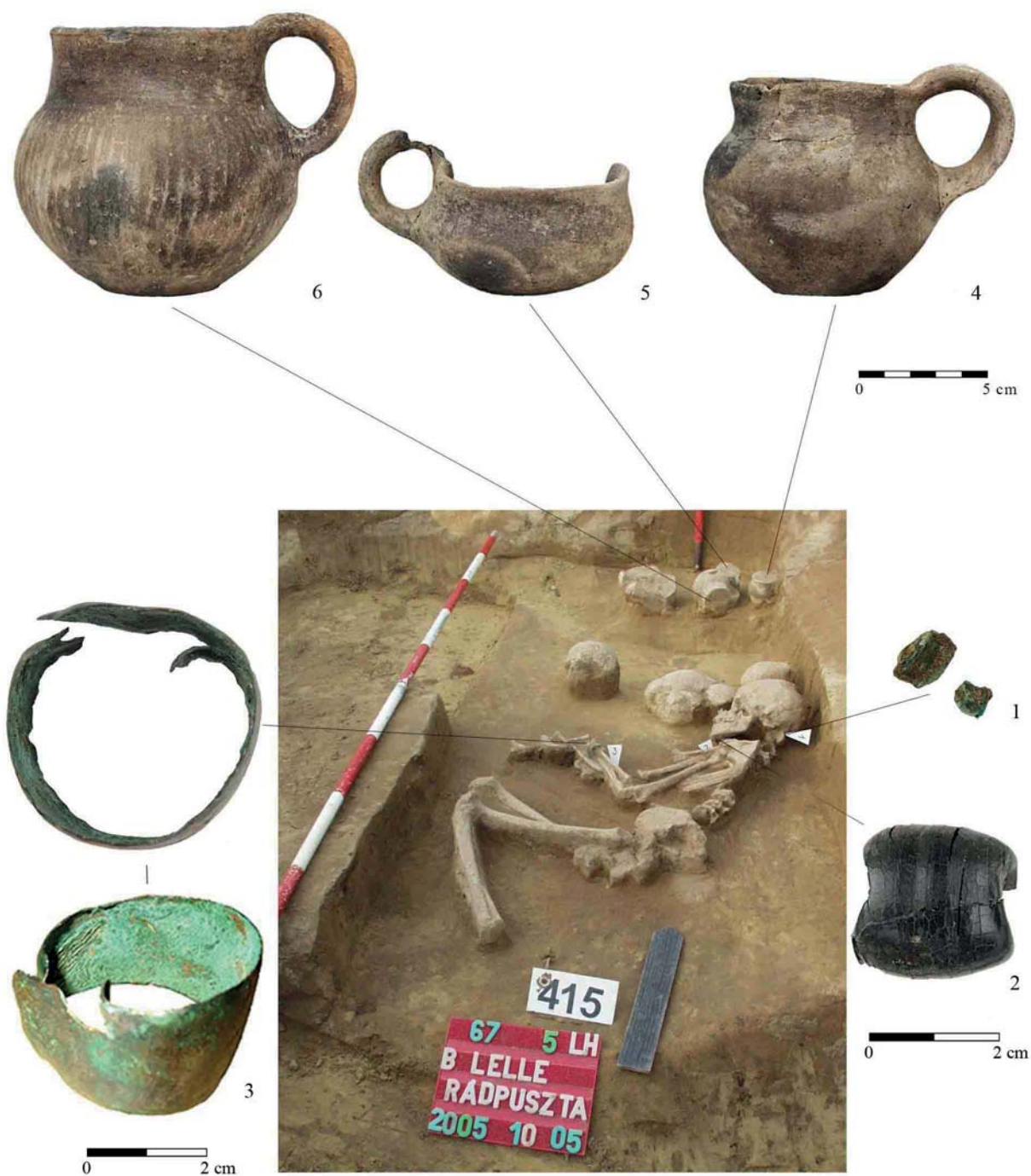

1b

1c

62. kép: Balatonlelle-Rádpusztá, 67/5. lh. 1: A 415. sír feltárás közben, részletfotókkal (BONDÁR 2020, 5. kép)

63. kép: Balatonlelle-Rádpusztá, 67/5. lh. 1–6: A 415. sír mellékletei (BONDÁR 2020, 6. kép)

1

2

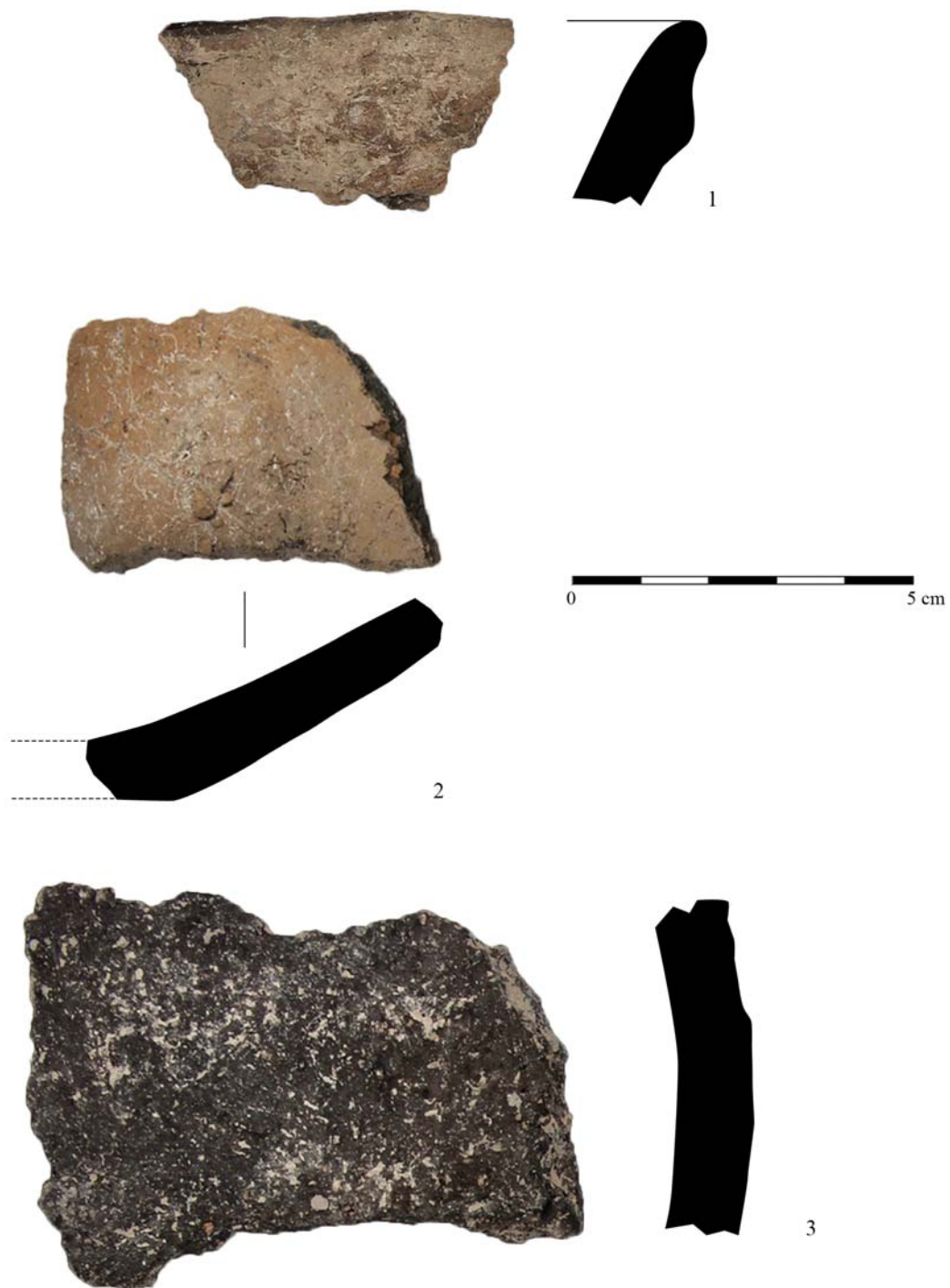

3

64. kép: Balatonlelle-Rádpusztá, 67/5. lh. **1–2:** A 870. STR számú objektum feltárása;
3: a gödörben talált koponya (Molnár István ásatási felvételei)

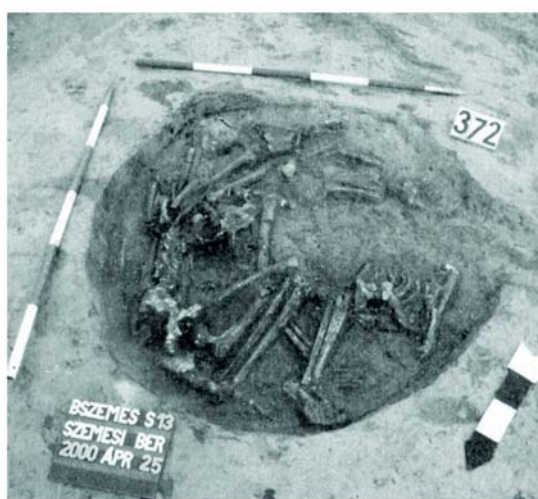
65. kép: Balatonlelle-Rádpusztá, 67/5. lh. 1–3: Edénytöredékek a 870. objektumból
(Fotó: Hátori Péter, rajz: Éber Magda)

66. kép: Balatonlelle-Rádpusztza, 67/5. lh. 1–3: Edénytöredékek a 870. objektumból
(Fotó: Hámori Péter, rajz: Éber Magda)

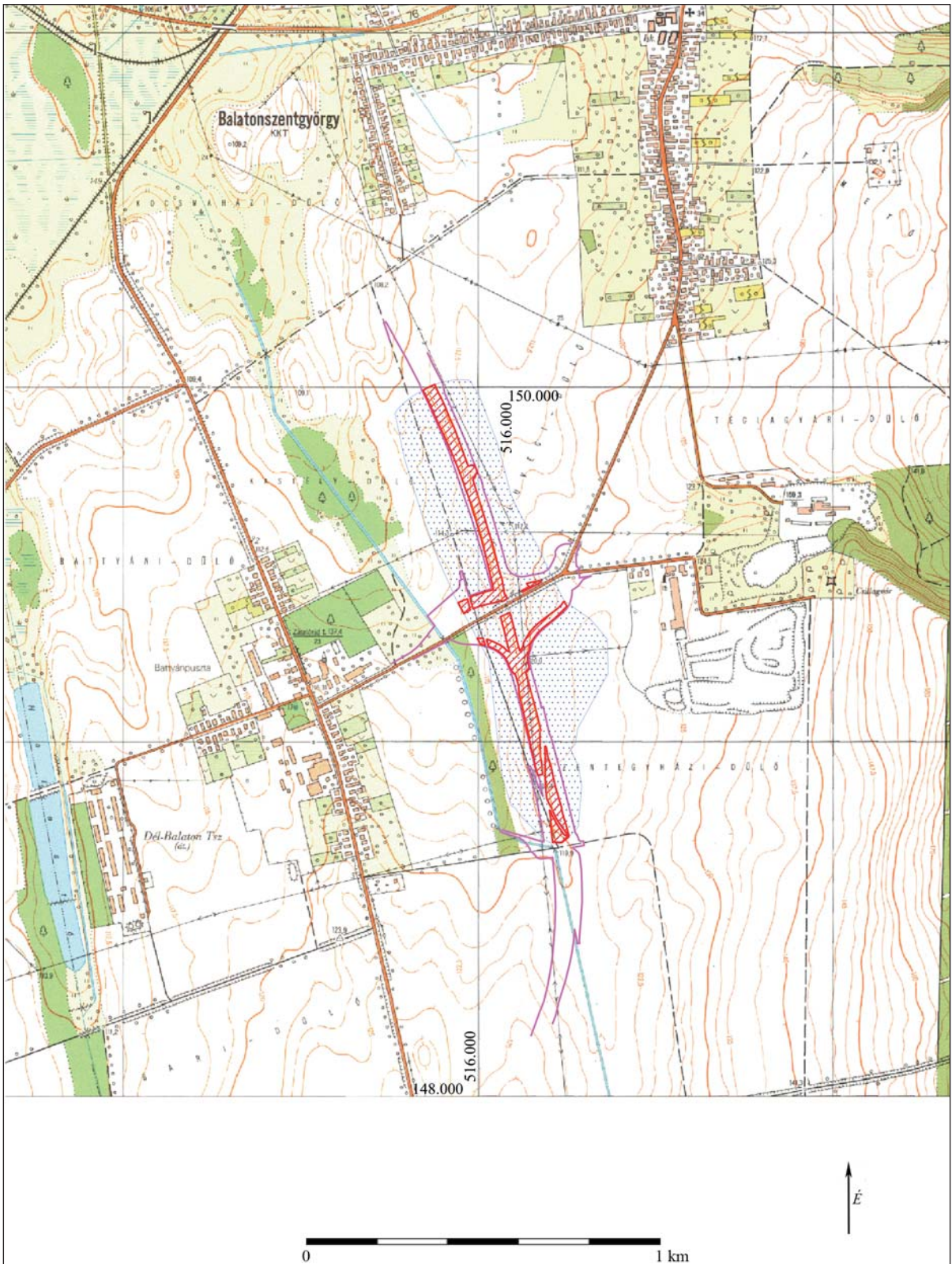

5

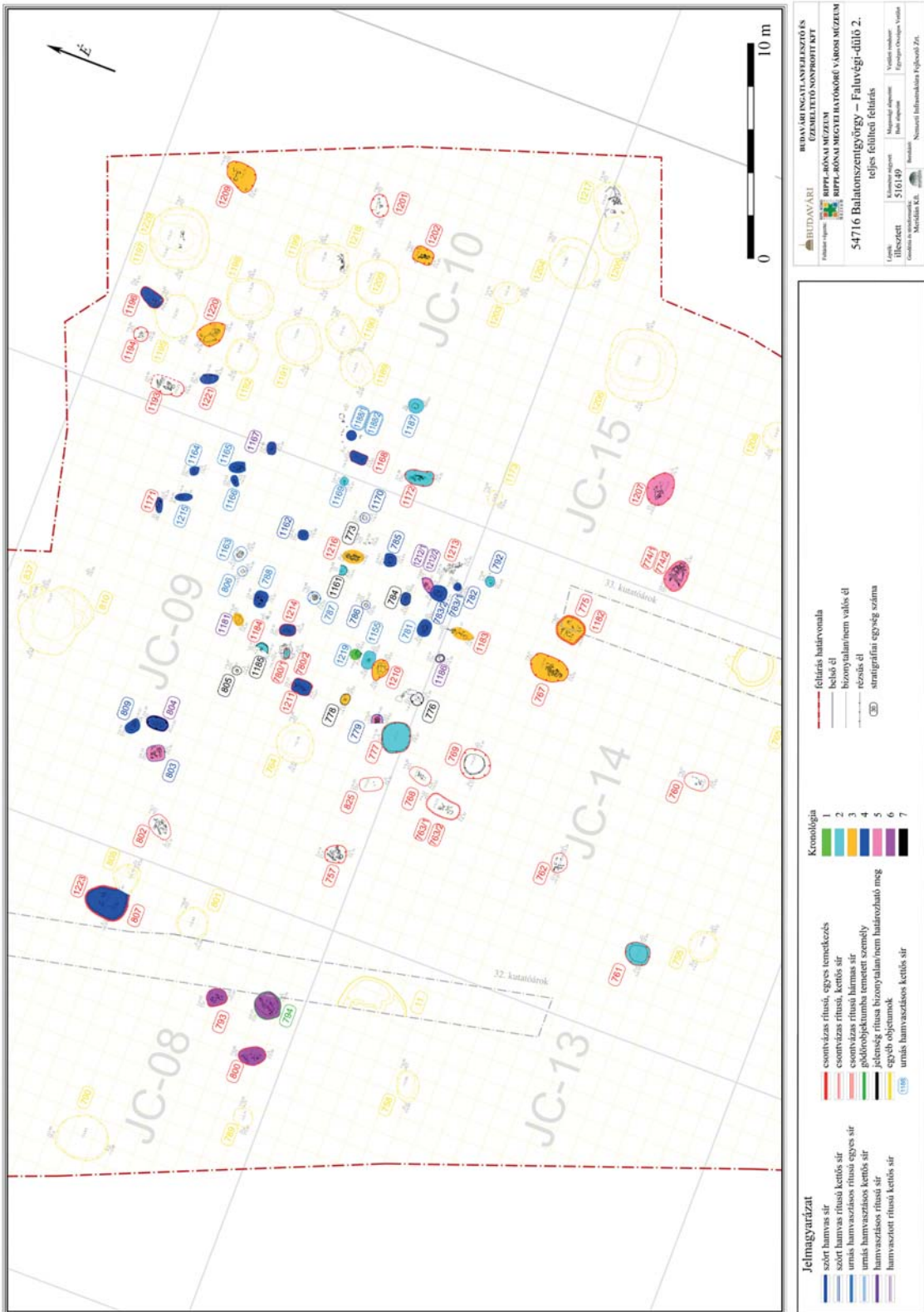

6

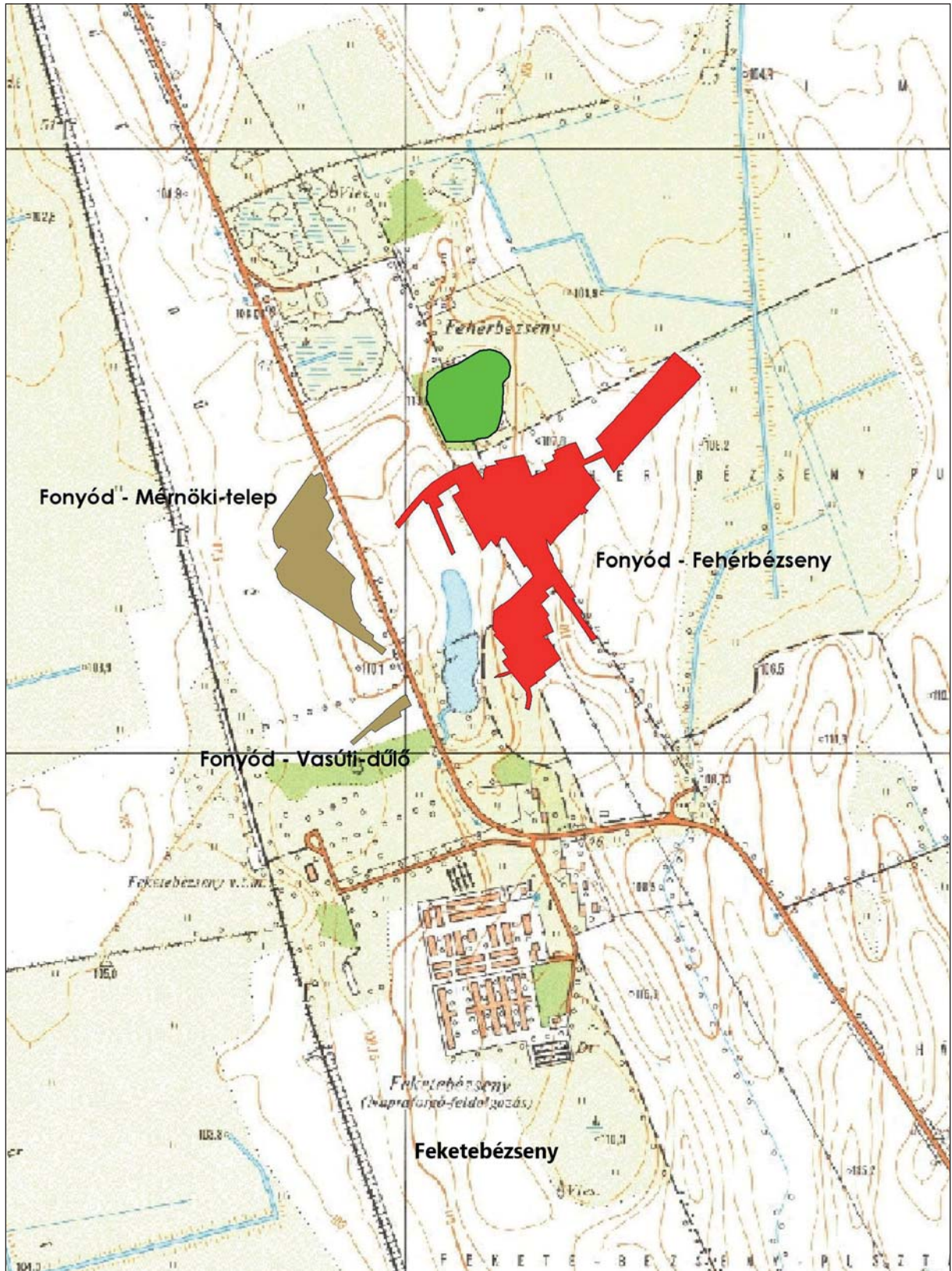
67. kép: Balatonszemes-Szemesi-berek. 1: A 704. objektum feltárva; 2–4: leletek a 704. objektumból; 5: a 434. objektum feltárás közben; 6: a 372. objektum feltárás közben (HONTI et al. 2002, I. tábla 4, 3)

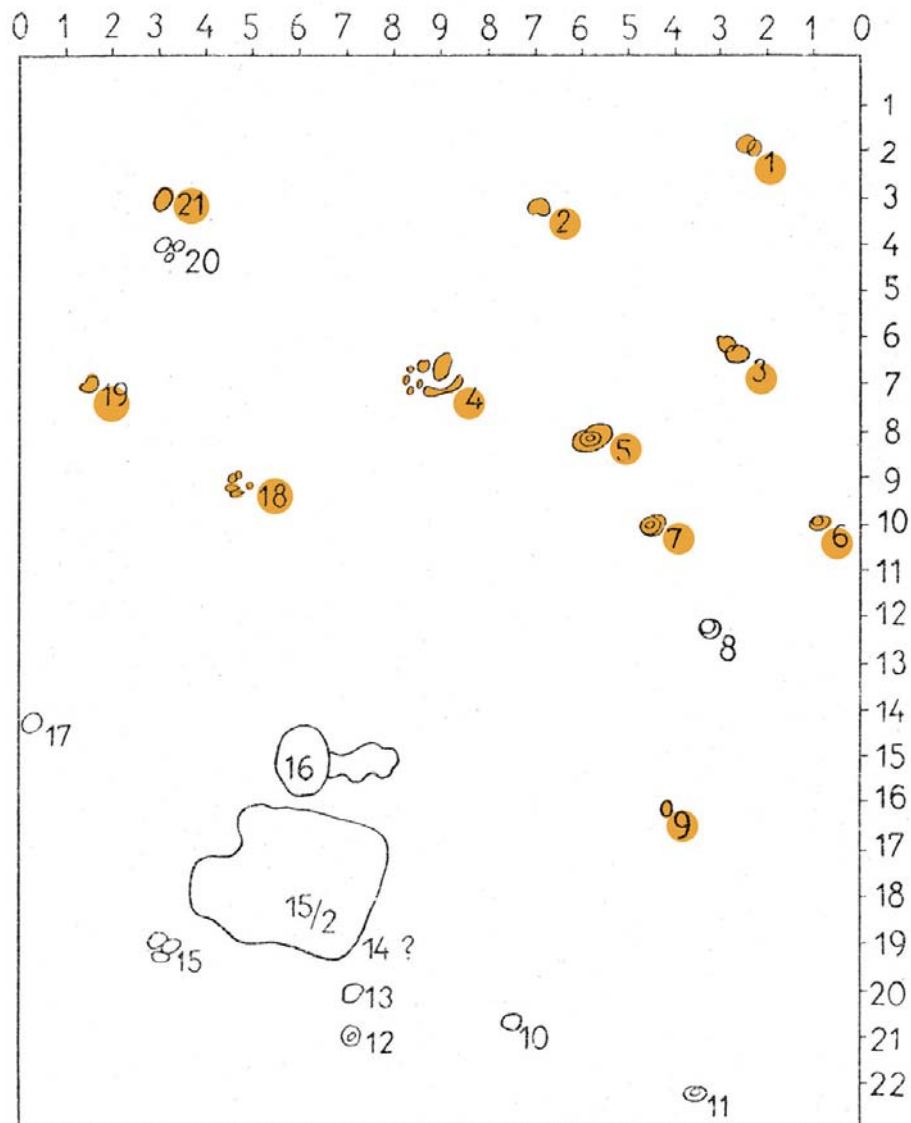
68. kép: Balatonszentgyörgy-Faluvégi-dűlő 2. lh. Az ásatás helyszíne (SOMOGYI 2022, 2. kép)

69. kép: Balatonszentgyörgy-Falinvégi-dűlő 2. lh. A késő rézkori temető térképe (BONDÁR 2022b, 35. kép)

70. kép: Fonyód. Összesítő térkép a fonyódi lelőhelyekről (Készítette: Márkus Gábor)

71. kép: Fonyód-Bézsénypuszta. A sírok helyének vázlatrajza Bacsák György jelentése nyomán (BANNER 1956, Abb. 6)

1

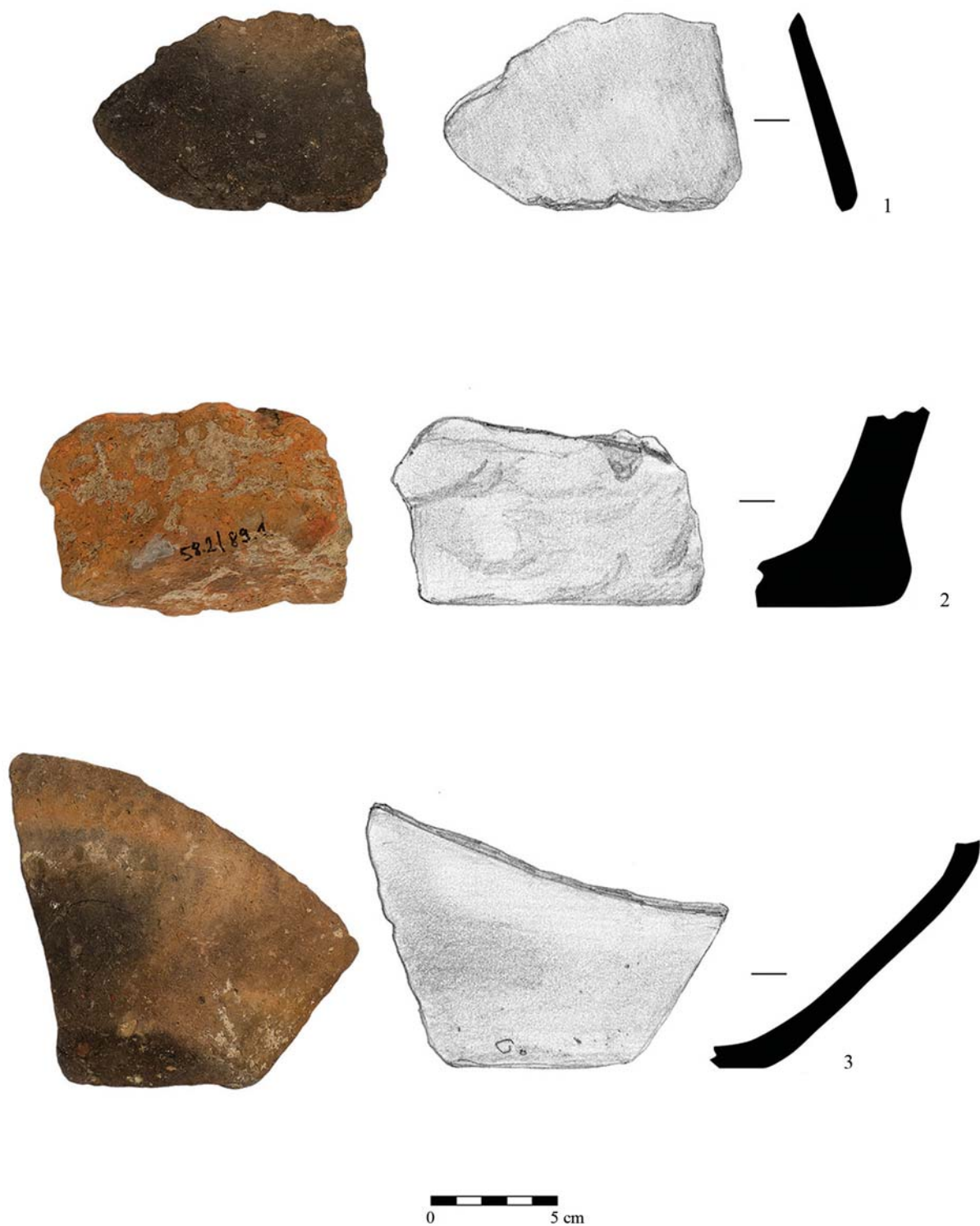

2

72. kép: Fonyód-Mérnöki telep. 1–2: A 89. objektum feltárás közben (Gallina Zsolt felvétele)

73. kép: Fonyód-Mérenői telep. 1–4: Leletek a 89. objektumból (Fotó: Hámori Péter, rajz: Éber Magda)

74. kép: Fonyód-Mérenői telep. 1–3: Leletek a 89. objektumból (Fotó: Hámori Péter, rajz: Éber Magda)

1

2

3

4

75. kép: Fonyód-Mérnöki telep. 1–4: A 314. objektum feltárás közben (Gallina Zsolt felvétele)

1

2

3

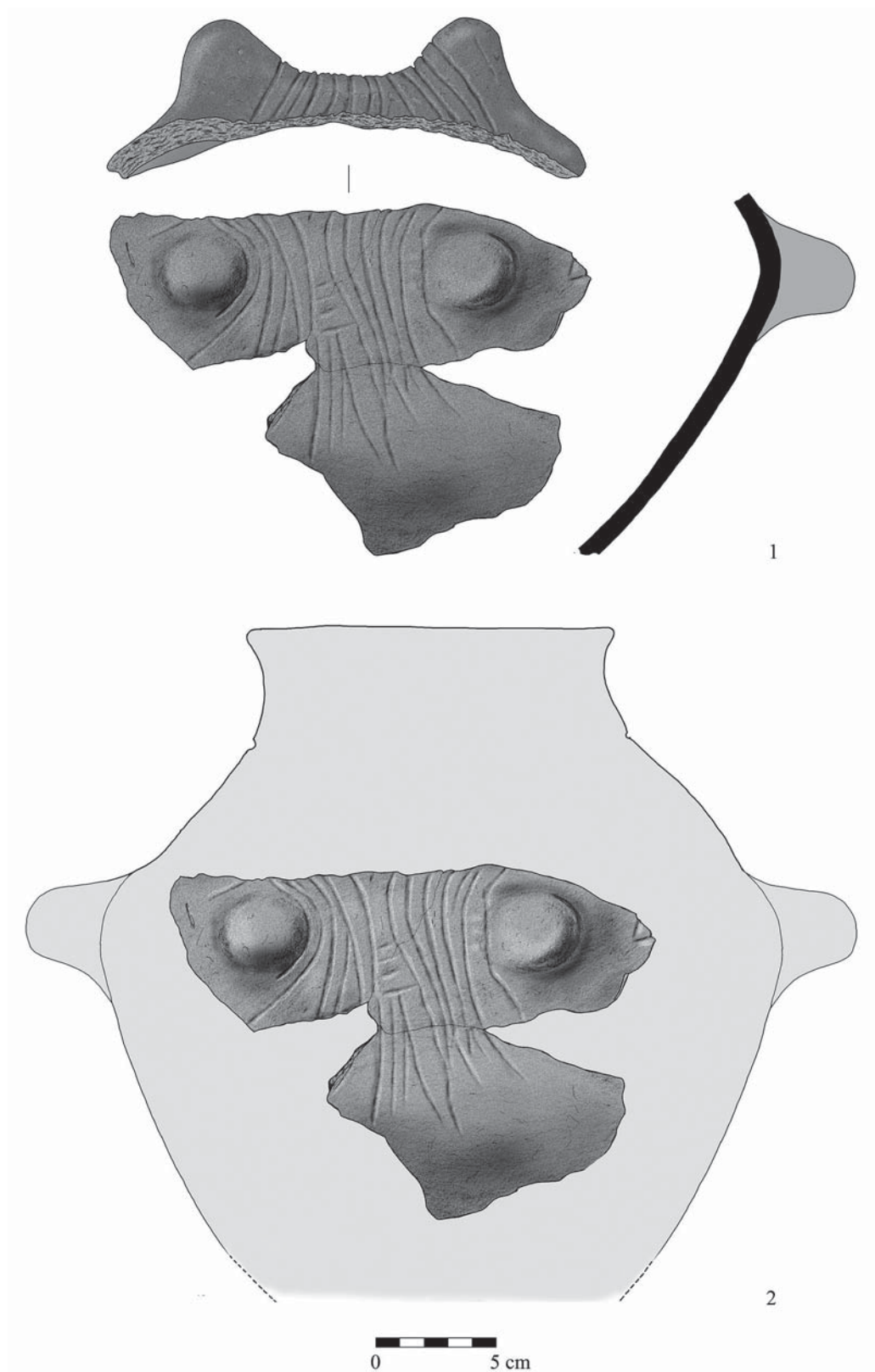

4

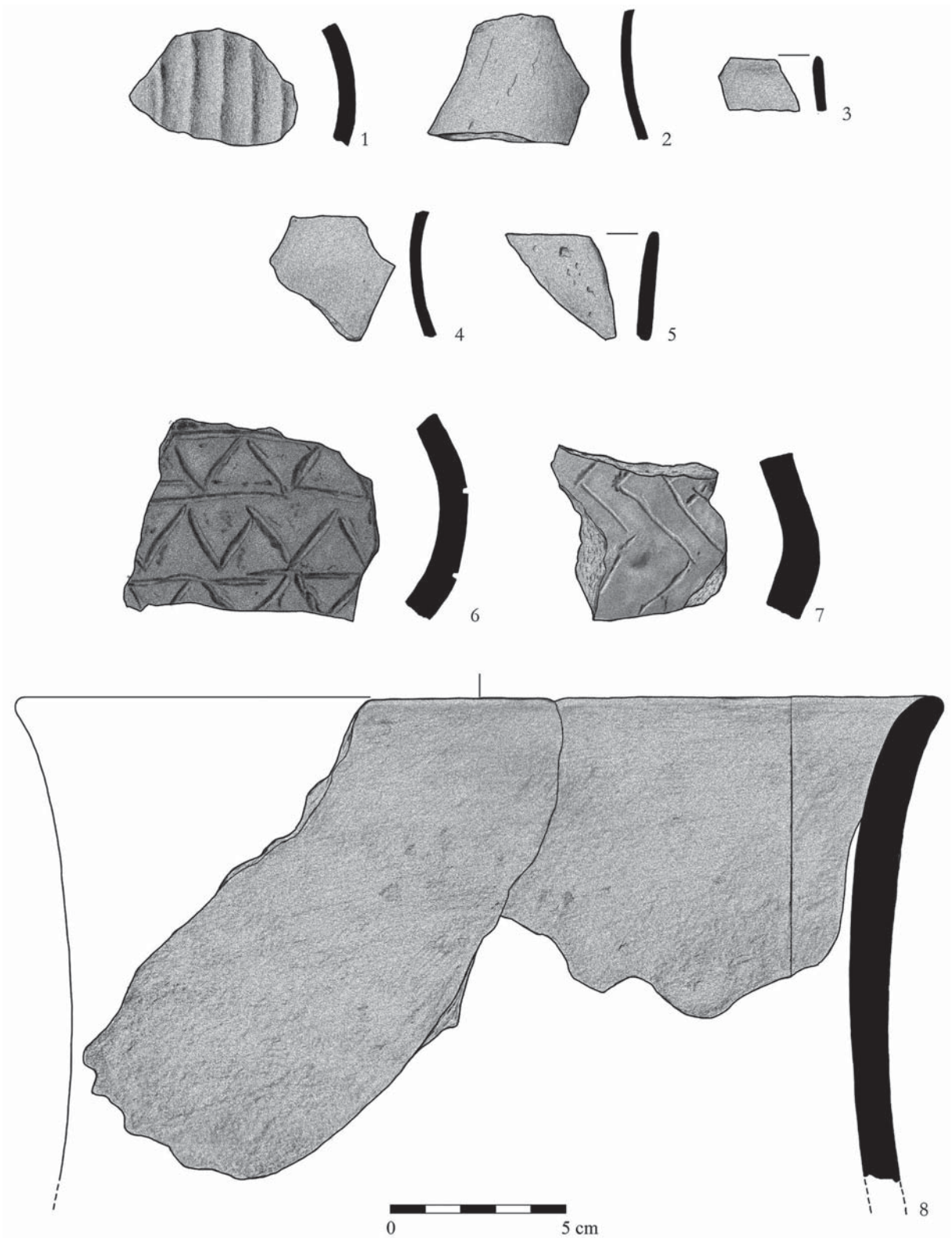

5

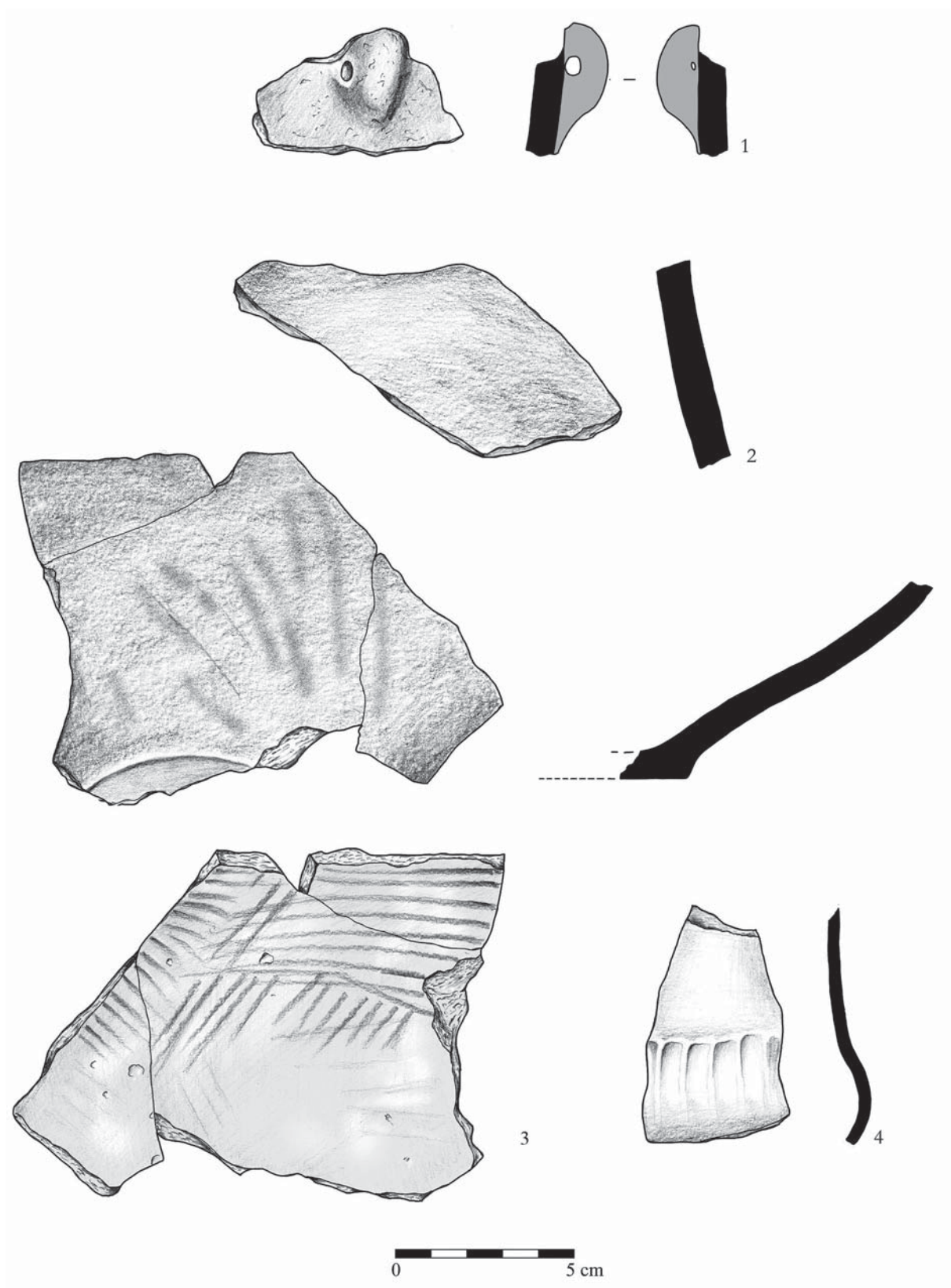
76. kép: Kaposújlak-Várdomb-dűlő, 61-es elkerülő út 29. lelőhely. 1–5: A 439. objektum feltárás közben (Somogyi Krisztina felvételei)

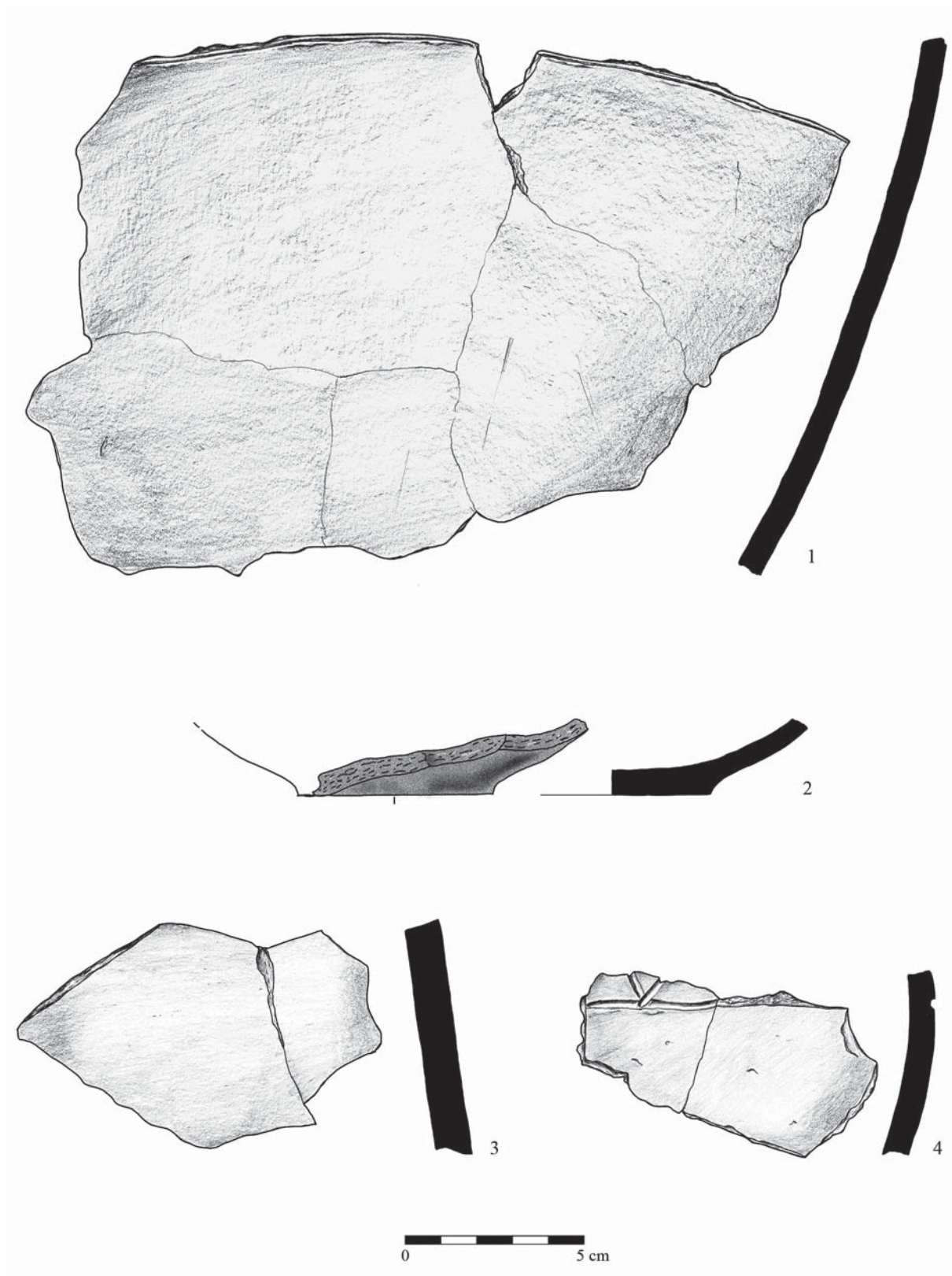
77. kép: Kaposújlak-Várdomb-dűlő, 61-es elkerülő út 29. lelőhely. 1–2: Kebles edény a 439. objektumból
(Rajz: Ambrus Edit)

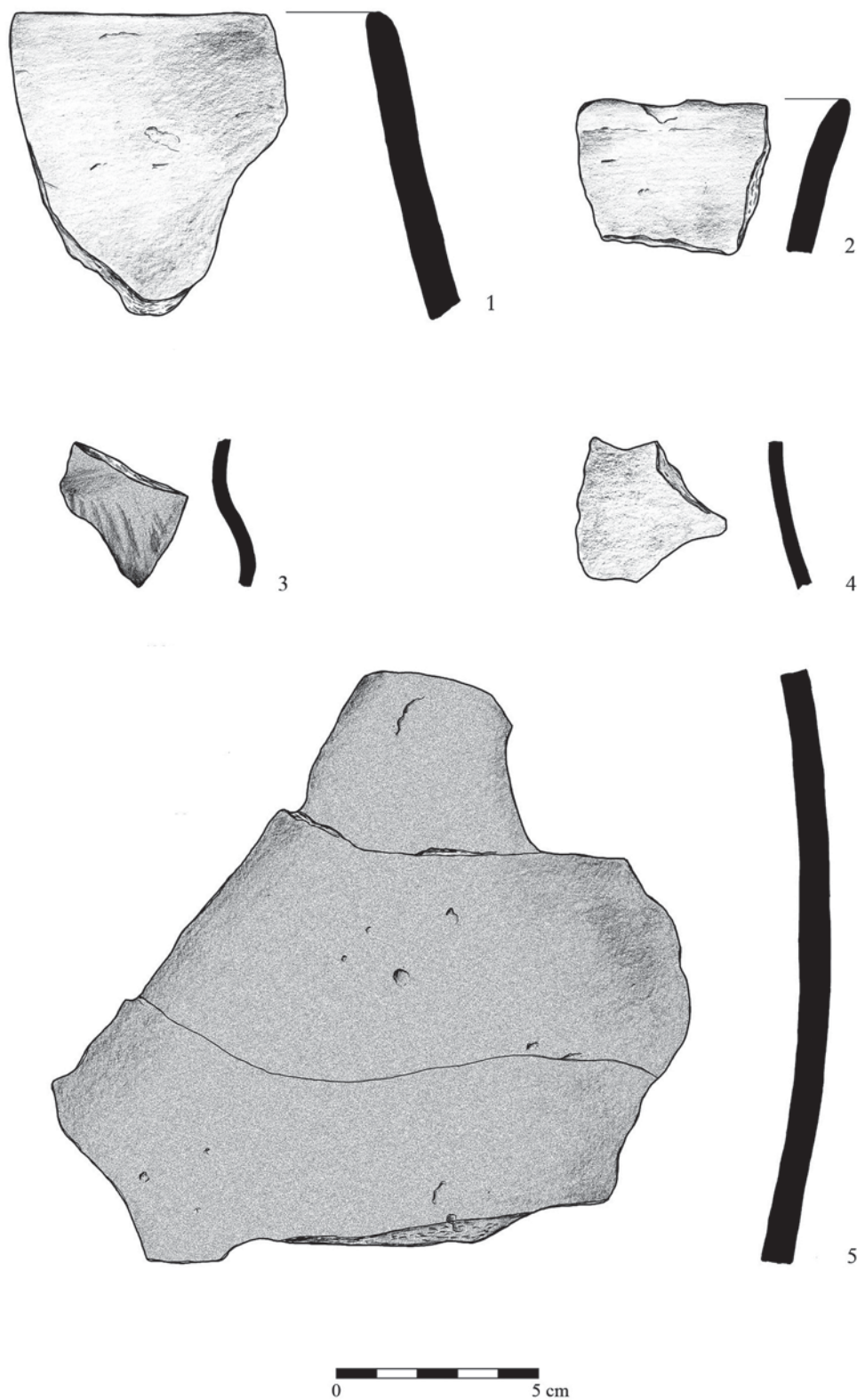
78. kép: Kaposújlak-Várdomb-dűlő, 61-es elkerülő út 29. lelőhely. 1–8: A 439. objektum leleteiből
(Rajz: Ambrus Edit)

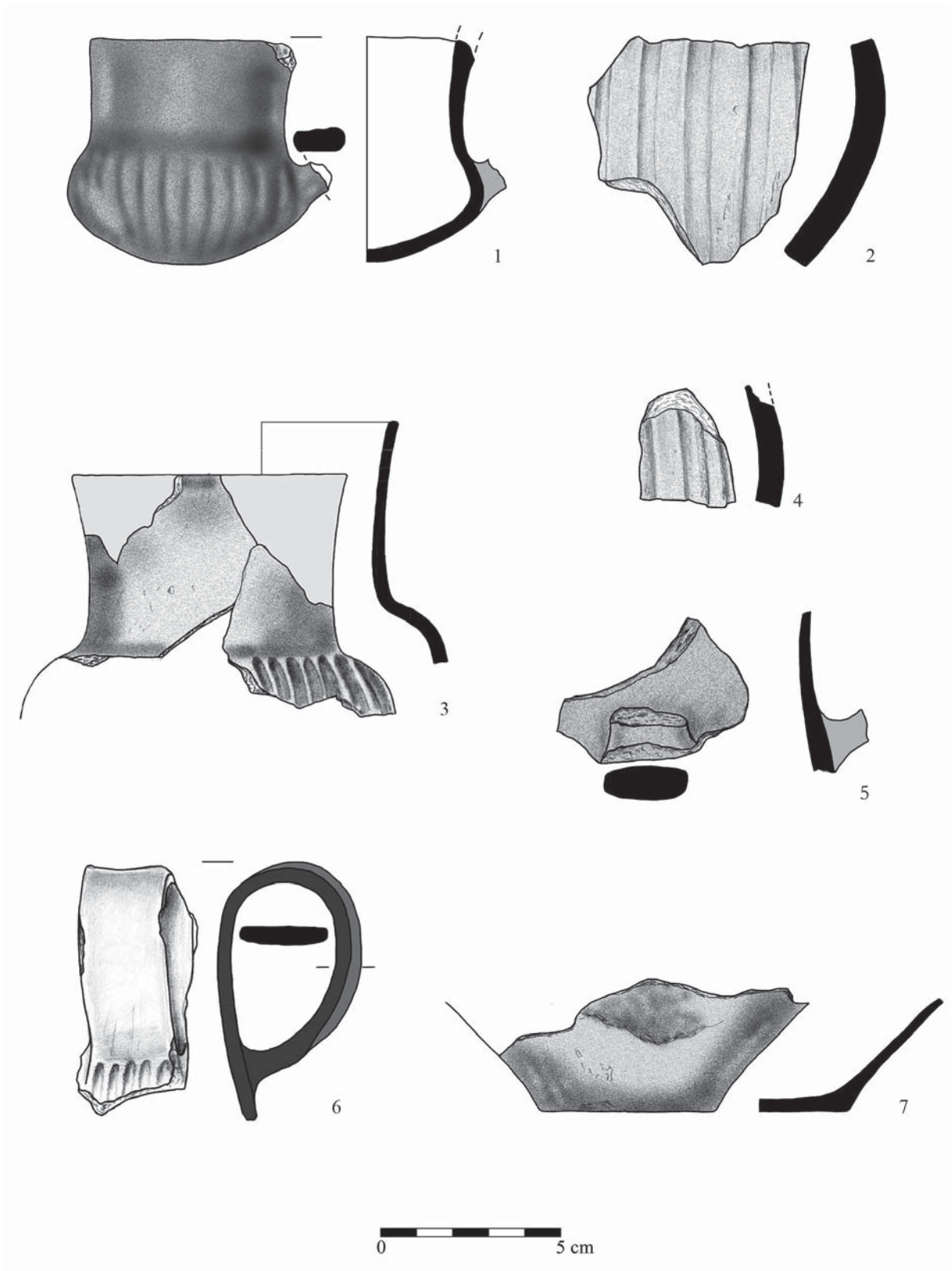
79. kép: Kaposújlak-Várdomb-dűlő, 61-es elkerülő út 29. lelőhely. 1–4: A 439. objektum leleteiből
(Rajz: Ambrus Edit)

80. kép: Kaposújlak-Várdomb-dűlő, 61-es elkerülő út 29. lelőhely. 1–4: A 439. objektum leleteiből
(Rajz: Ambrus Edit)

81. kép: Kaposújlak-Várdomb-dűlő, 61-es elkerülő út 29. lelőhely. 1–5: A 439. objektum leleteiből
(Rajz: Ambrus Edit)

82. kép: Kaposújlak-Várdomb-dűlő, 61-es elkerülő út 29. lelőhely. 1–7: A 439. objektum leleteiből
(Rajz: Ambrus Edit)

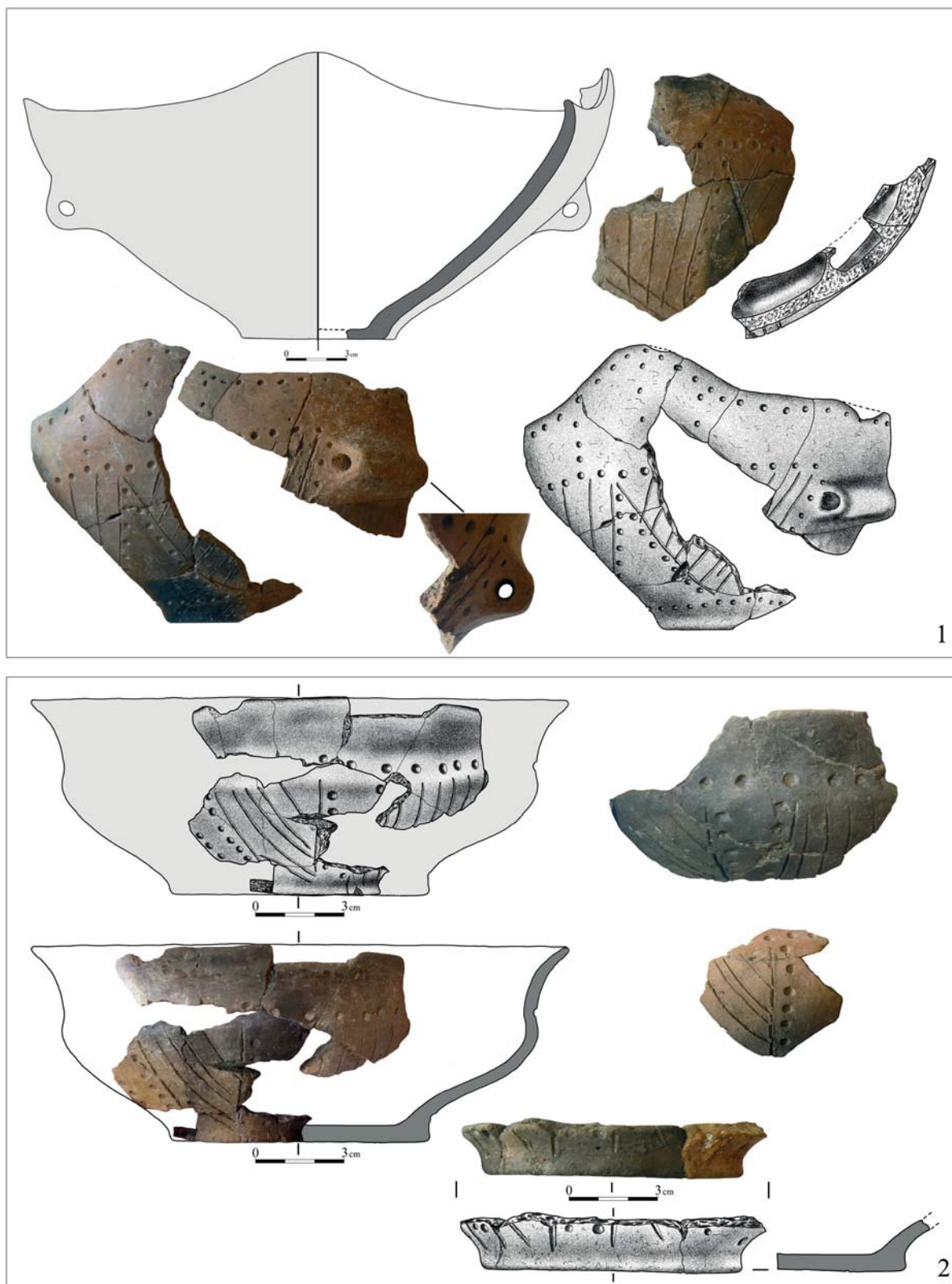
1

2

83. kép: Kaposújlak-Várdomb-dűlő, 61-es elkerülő út 29. lelőhely. 1–2: 679. objektum.
A kemence feltárás közben (BONDÁR–SOMOGYI 2021a, 1–2. kép)

84. kép: Kaposújlak-Várdomb-dűlő, 61-es elkerülő út 29. lelőhely. 1–2: A 679. objektum jellegzetes leletei (Fotó és rajz: Ambrus Edit)

1

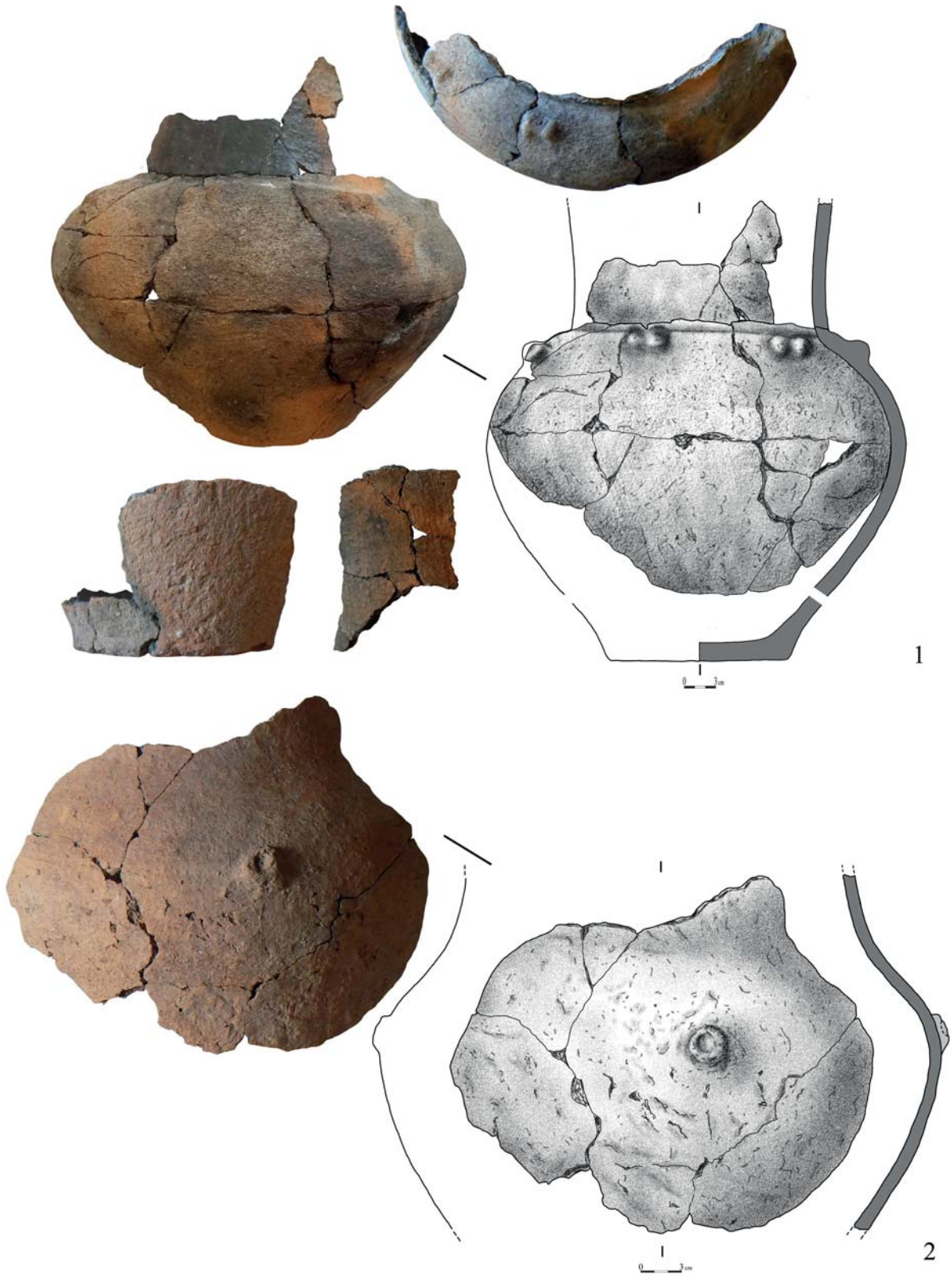
2

3

85. kép: Kaposújlak-Várdomb-dűlő, 61-es elkerülő út 29. lelőhely. **1:** A 745. objektumban feltárt edénytöredékek; **2–3:** vakolatdarabok (SOMOGYI 2000, 5. kép)

86. kép: Kaposújlak-Várdomb-dűlő, 61-es elkerülő út 29. lelőhely.
 1–2: A 745. objektumban talált töredékes hombárok (Fotó és rajz: Ambrus Edit)

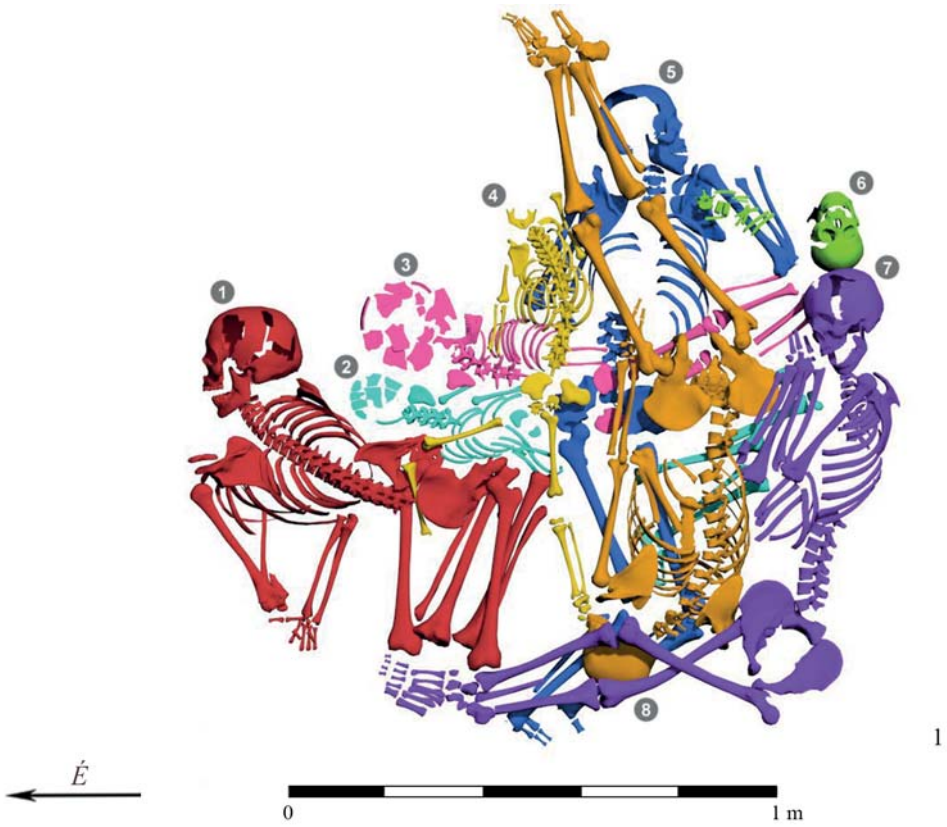

1

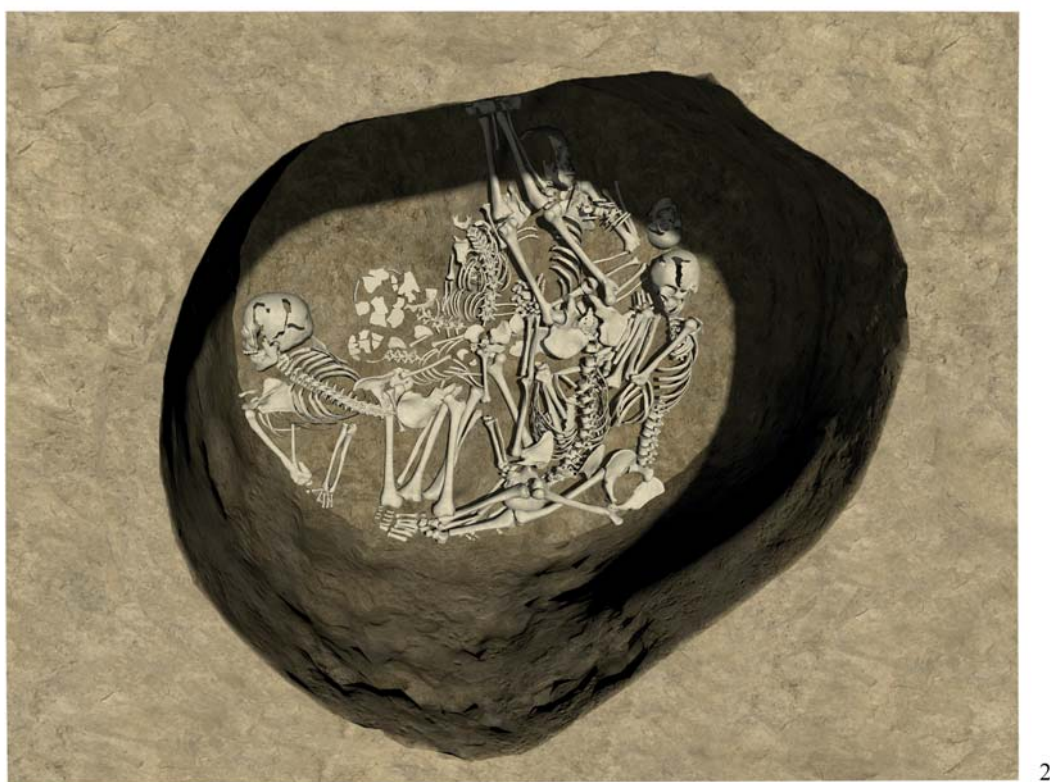
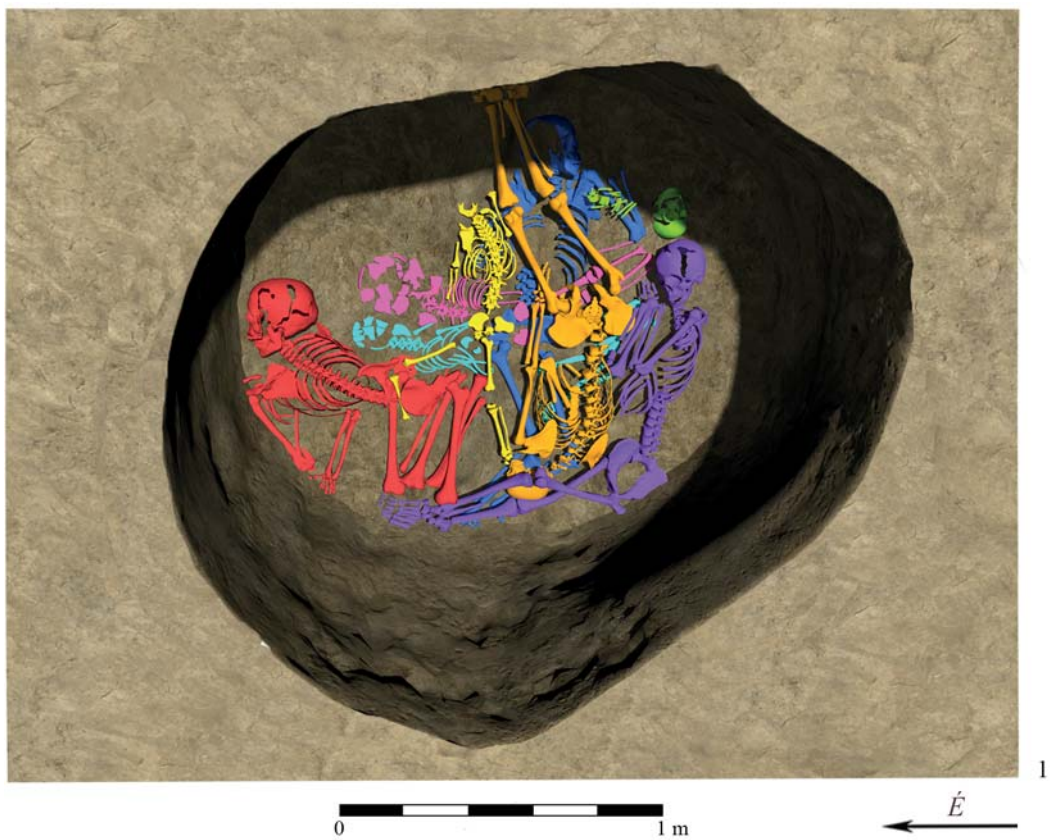

2

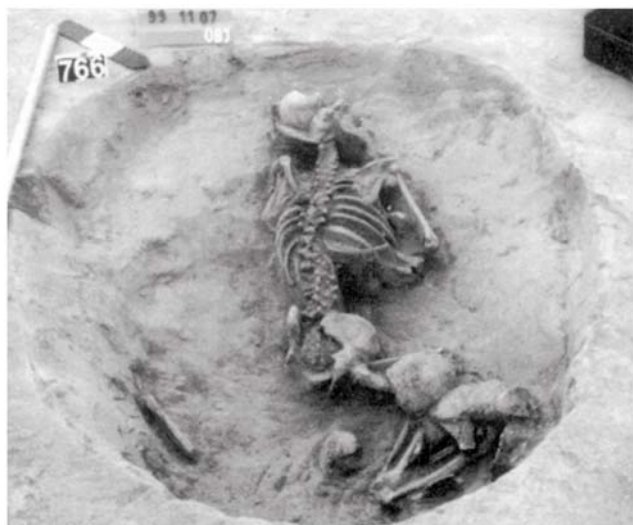
87. kép: Kaposújlak-Várdomb-dűlő, 61-es elkerülő út 29. lelőhely.
1–2: A 745. tömegsír fotói az ásatási dokumentációból (Fotó: Somogyi Krisztina)

88. kép: Kaposújlak-Várdomb-dűlő, 61-es elkerülő út 29. lelőhely. 1–2: A 745. tömegsír 3D-s rajza (Balla Krisztián)

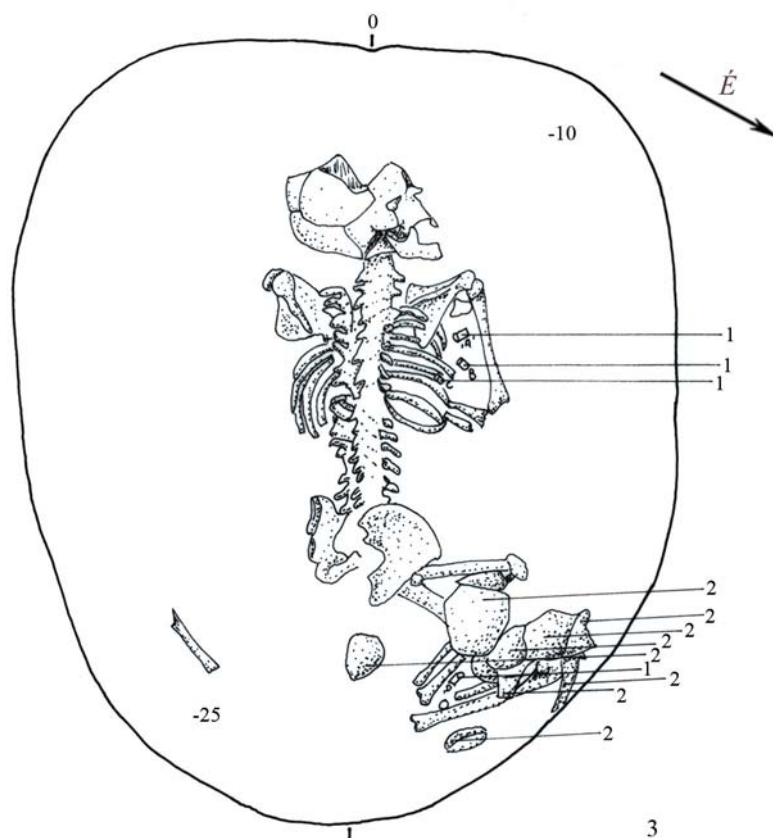
89. kép: Kaposújlak-Várdomb-dűlő, 61-es elkerülő út 29. lelőhely. 1–2: A 745. tömegsír 3D-s rekonstrukciója (Balla Krisztián)

1

2

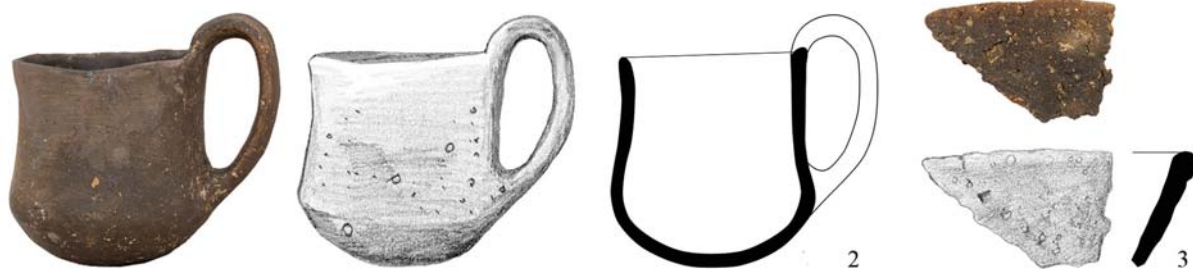

3

90. kép: Kaposvár, 61-es elkerülő út 1. lelőhely. 1: A 766. objektum (SOMOGYI 2000, 4. kép nyomán); 2–3: az ásatási dokumentációból fotó és rajz a sírról (Fotó: Somogyi Krisztina, rajz: Balla Krisztián)

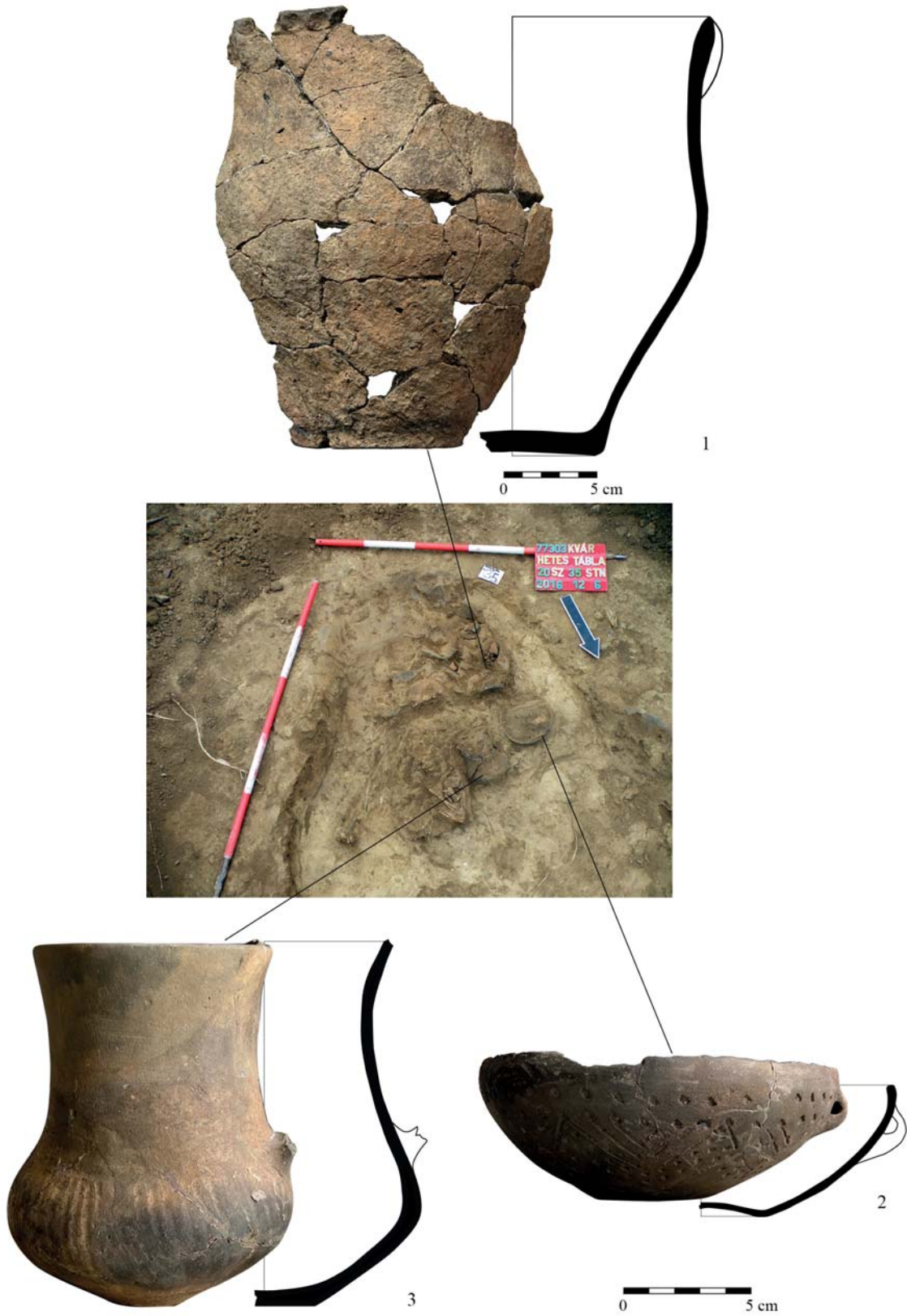

0 3 cm

0 5 cm

91. kép: Kaposvár, 61-es elkerülő út 1. lelőhely. 1–5: A 766. objektum leletei
(Fotó: Hámori Péter, rajz: Éber Magda)

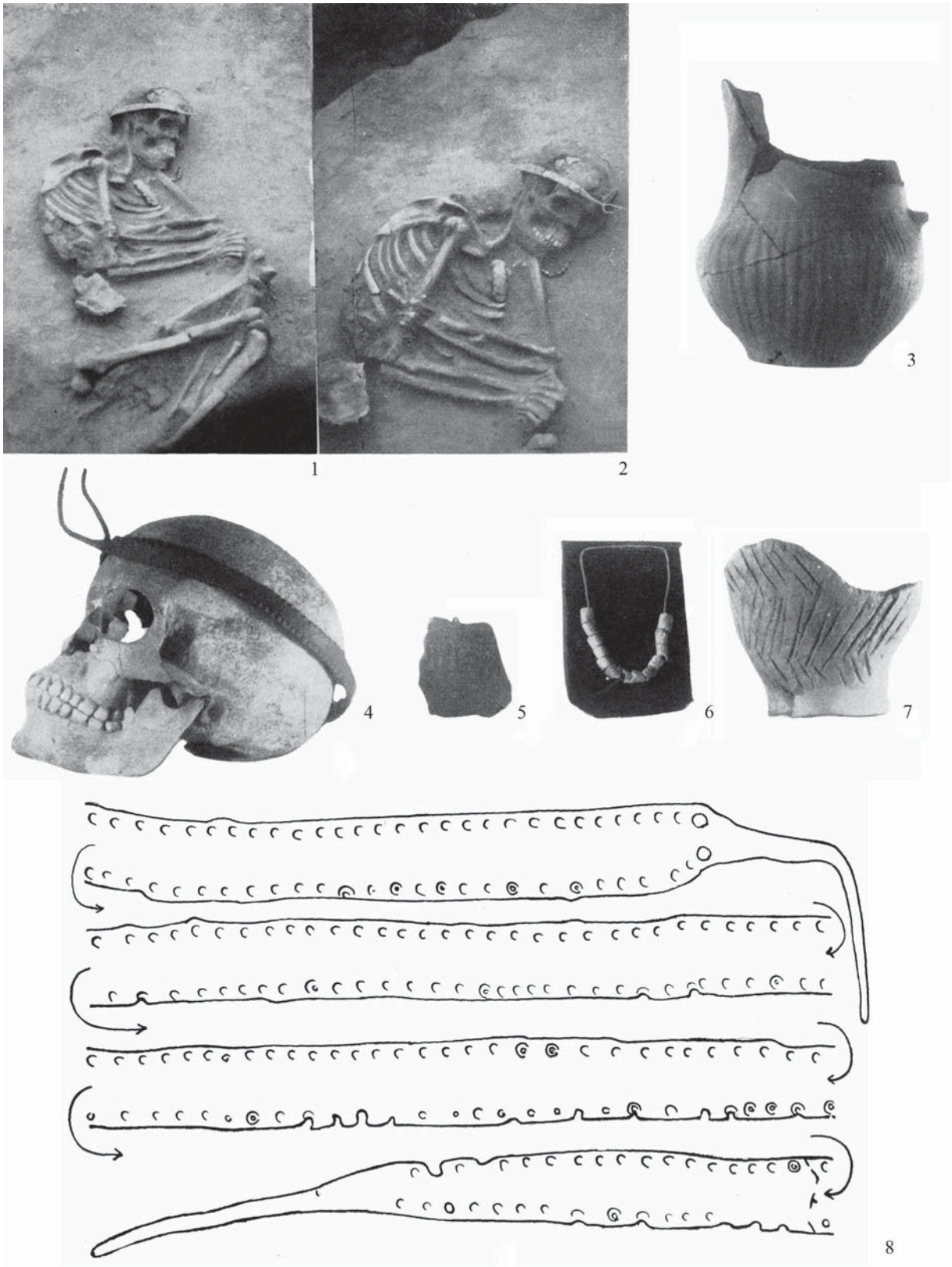

92. kép: Kaposvár-Kaposfüred-Hetes tábla. A sír és a benne talált edények
(Somogyi Krisztina ásatási felvétele, tárgyfotók, rajz: Éber Magda)

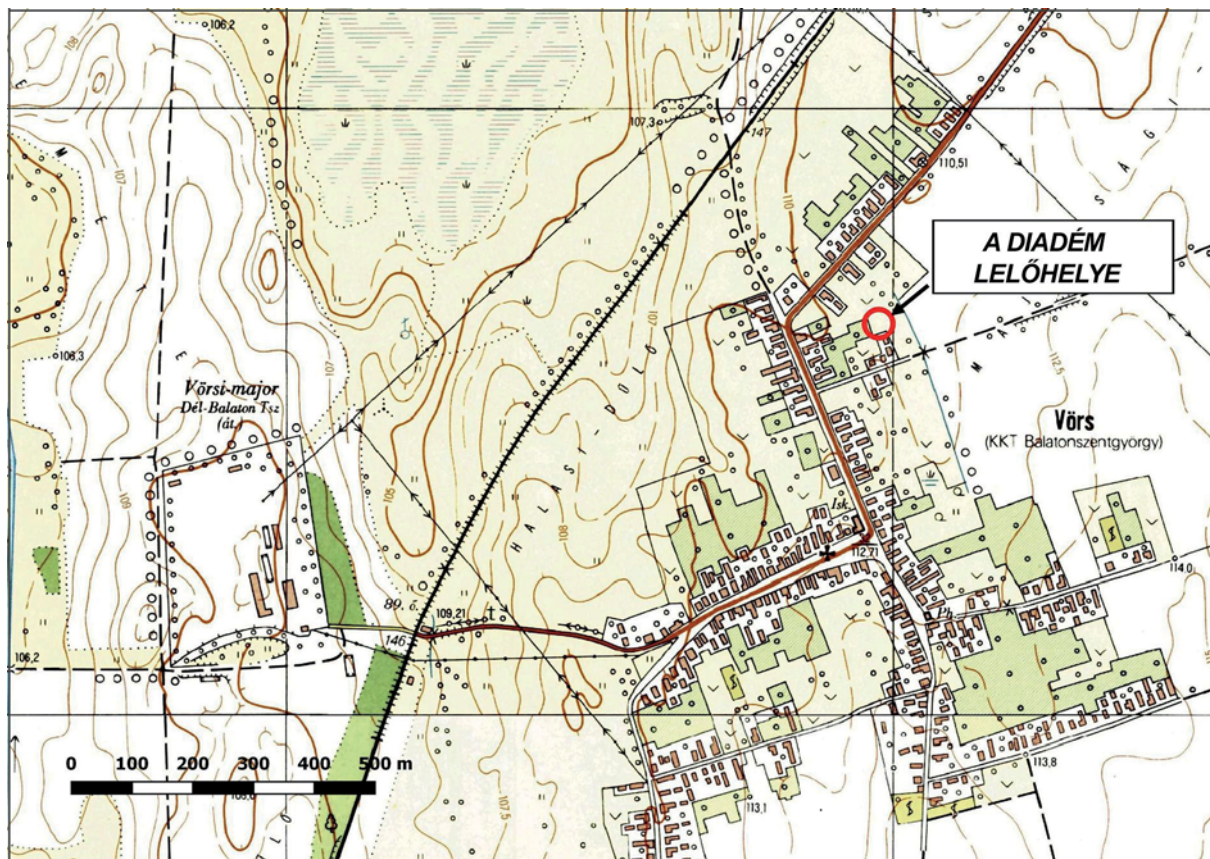

Leltári szám	A tárgy neve	Származási vagy beszerzési helye	A beszerzés vagy beérkezés ideje
5234. 1. 2. 3. 4. 5. Sz. 92	<i>Cserépedényec</i>	<i>Vörs, Somogy m.</i>	<i>1930</i>
A beszerzés módja	Ásatás. Hol s mikor?	Vétel. Kitől?	Ajándék. Kitől?
		<i>Vásárosi fános földműveletől</i>	Ásatta, gyűjtötte: <i>Gyömrői Ferenc</i>
Értéke: _____ P	Ára: <i>nyolcforint</i>	Értéke: _____ P	
A tárgy leírása:		A tárgy rajza vagy fényképe:	
<p><i>Vörs határában, u. n. Hornokos gödörben haláltálcák mindanny. nyit</i></p> <p>1. 2. 3. 4.</p> <p><i>magass: 15-15 cm " : 9. szája: 7,5 cm " : 5,5 " 4 cm húrnál: 8,5 m. földművelet. szája: 3,5 cm " : 5. felhő: 5,5 cm</i></p>			
Irodalom:	Jegyzet:	Elhelyezés:	

93. kép: Tikos-Homokgödörök. 1–2: A 3. sz. halott melletti edények (Fotó: Fábrián Szilvia); 3: Vörs-Belterület. A Rippl-Rónai Múzeum kartonján rögzített leletek (NÉMETH et al. 2010, 15)

94. kép: Vörs-Majorsági épületek. A diademos sír és leletei a Banner-monográfiából (BONDÁR 2015b, 3. kép)

1

2

95. kép: Vörösmajorsági épületek. 1: A diadémossal azonosított lelőhelye (BONDÁR 2015b, 4. kép);
2: a koponya a diadémmal (BONDÁR 1996a, 15; BONDÁR 2015b, 1. kép) (Fotó: Kádas Tibor)

Catalogue of burial sites

MÁRIA BONDÁR

The sites in the Catalogue are listed from west to east according to counties, Hungary's current regional administrative units (*Fig. 1*). This was in part motivated by the data collection itself and in part by the consideration that this system of surveying the sites would perhaps reveal possible patterns in the distribution and nature of the sites.

The name of the site and of the county is followed by the name of the site's excavator or the source of information on the site and a brief description of the site and its burial(s).

I have been gathering data on the Late Copper Age sites of Hungary since my university years and therefore had a fairly large database from which to select the sites yielding human burials or human remains. Compared to the overall number of roughly 2000 sites, the number of burial sites is minimal: archaeological evidence for one or more burials or cemeteries has been reported from about 120–150 sites.

Systematic data collection based on excavation reports appearing in the archaeological literature could be conducted until 2010, when the last printed volume of the *Régészeti Kutatások Magyarországon / Archaeological Investigations in Hungary* series was published. Subsequently, information on new burials and burial grounds could only be acquired from museum yearbooks, references scattered in various archaeological publications and personal conversations and discussions with colleagues.

The low number of burial sites compared to settlement remains and their differential distribution across the modern regional administrative units is not necessarily a reflection of gaps in research activities or of uneven archaeological coverage. In the wake of the large-scale motorway and other infrastructural constructions as well as private investments throughout Hungary during the past two decades, countless salvage excavations were conducted, making the country's overall archaeological coverage very good. Another reason must be sought for the low number or downright lack of burials in some regions.

Archaeodemographic studies have proposed various formulas based on statistical methods for calculating the population number of a particular region or period and these formulas generally consider the number of known burials. These are still fairly coincidental data series and offer no explanation for the lack of burials in a particular region during one or another period. The reason must therefore be sought elsewhere, perhaps in the social organisation, the settlement patterns, the population number or mobile lifeways.

Looking at the number of sites according to modern counties, their highly differential distribution is immediately apparent, despite the fact that since the 1990s, intense archaeological research involving large-scale salvage excavations has been conducted throughout Hungary in the wake of motorway constructions, industrial and other giga-investments, and agricultural work.

It is striking that the highest number of burials came to light in County Somogy, where virtually all the currently known burial modes are attested. We therefore chose County Somogy as our case study region in 2019, the project's second year. The excellent work relations and personal friendships forged during various collaborative projects over the past decades between the archaeologists and specialists of the Institute of Archaeology and the Rippl-Rónai Museum of Kaposvár ensured the smooth flow of research work.

When selecting the case study region, we had no way of knowing that we had made an excellent choice both professionally and in terms of logistics since from March 2019 until as late as 2021, we worked from home owing to the pandemic, and then for a few months in 2022, too (although in the

latter case because of the high energy prices). The laboratories we had commissioned for analysing the bioarchaeological and other samples went into lockdown both in Hungary and abroad (Glasgow and Poznań, where we sent samples for radiocarbon dating), and we received the results much later than we had originally planned.

During this period, we worked on the archaeological and osteoarchaeological assessment of the 73 burials of the most recently investigated large Baden cemetery, whose monograph was published in 2022. The human remains could be sampled in early 2021; we received the results from the radiocarbon and DNA samples in late 2021 and early 2022.

The current study predominantly focuses on normative burials, i.e. the interments with clearly observable traces of funerary activities, of some sort of funerary rites performed by the still living. After completing the data collection on the different burial types, I compiled a table in which I assigned each site to one of the five main categories: formal separate cemeteries, cemetery sections (not fully excavated), solitary burial(s), burials of uncertain rite and human remains found on settlements, some of which represent normative burials, although their overwhelming majority can be regarded as non-normative. The sites with burials that do not actually date to the Baden culture, although initially described as such, or were not burial sites, although first identified as such, are listed separately at the end of each county.

The burial sites surveyed in the Catalogue do illuminate certain regional traits as preserved in the current archaeological record. These outline certain very faint patterns for which we cannot yet offer an interpretation. We have no ready answer as to why some regions are characterised by a high number of burials representing the most diverse types, while other have yielded no more than a handful or none at all.

List of illustrations

- Fig. 1. The sequence of the counties in the volume (Map: János Jakucs)
- Fig. 2. Győr-Ritter-féle földek. The excavated burial and its two vessels (after MITHAY 1968, Figs 1–3)
- Fig. 3. Petőháza. **1–6:** Finds of the Baden culture (1–2: photos from the Archives of the Institute of Archaeology; 3–6: after BELLA 1892, 346)
- Fig. 4. Jánosháza-Fürdődomb. **1:** Plan of the excavation (after KÁROLYI 1971, field documentation); **2:** the breast pot from the site (after KÁROLYI 2004, Fig. 79)
- Fig. 5. Tihany-Újlak. Béla Dornay's plan of the site (KBM Archives, no. 57.1193.1)
- Fig. 6. Veszprém-Jutasi út. **1:** Feature 469; **2–3:** the two child burials marked as Features 471 and 470 found in Feature 469; **4:** plan of the double child burial (Judit Regenye's field documentation)
- Fig. 7. Veszprém-Jutasi út. Selection of the Late Copper Age finds from Feature 469 (Photo: Mária Bondár, drawing: Magda Éber)
- Fig. 8. Veszprém-Jutasi út. Selection of the Late Copper Age finds from Feature 469 (Photo: Mária Bondár, drawing: Magda Éber)
- Fig. 9. Balatonkenese-Akarattyá I. Alagút (VBM Archives, glass negative)
- Fig. 10. Balatonmagyaród-Hidvégpusztá. The excavated burials (after BONDÁR 1987, Figs 1–2, 7–9)
- Fig. 11. Balatonmagyaród-Hidvégpusztá. **1:** The double burial (after BONDÁR 2019, Fig. 2); **2:** the jug deposited beside the male burial; **3:** the mug from Grave 5 (after BONDÁR 1987, Fig. 5. 1–2)
- Fig. 12. Balatonmagyaród-Hidvégpusztá. The necklace of the woman in the double burial (after BONDÁR 1987, Fig. 6)
- Fig. 13. Keszthely-Római út 25. The finds collected at the site (after BONDÁR 2019, Fig. 3)

- Fig. 14. Keszthely-Szent Miklós temető. The finds taken to the museum (after BONDÁR 2019, Fig. 5)
- Fig. 15. Sármellék-Égenföld. Multiple burials deposited in a pit (after BÁNFFY–BONDÁR–M. VIRÁG 2003, Fig. 29)
- Fig. 16. Sármellék-Száraz eleje. Plan of the site (István Eke's field documentation)
- Fig. 17. Sármellék-Száraz eleje. **1:** Grave STR 8 with five burials; **2:** Grave STR 81 with two burials (István Eke's field documentation)
- Fig. 18. Pilismarót-Basaharc. **1a:** The site's environment on the 1:10,000 scale map sheet (No. 75-134). Map of the Pilis Mountains for Hikers No. 2. Hungarian Royal Institute of Cartography, 1928; **1b:** the site and the excavated area (map digitisation: Katalin Tolnai); **1c:** view of the site (Mária Bondár's photo, June 4, 2014)
- Fig. 19. Pilismarót-Basaharc. **1a:** The excavations of the site. 1: Nándor Fettich's trenches; 2: location of the Celtic and Avar cemeteries; 3: the trenches opened in the Copper Age cemetery (after BONDÁR 2015, Fig. 4); **1b:** the features excavated by Nándor Fettich: Areas 1 and 2; the Copper Age graves uncovered by István Torma: Area 3 (after BONDÁR 2015, Fig. 2) (Map digitisation: Katalin Tolnai)
- Fig. 20. Pilismarót-Basaharc. The graves of the Late Copper Age cemetery (after BONDÁR 2015, Fig. 7) (Map digitisation: Katalin Tolnai)
- Fig. 21. Pilismarót-Szobi rév. **1–2:** Plan of the site (after KEMENCZEI–STANCIK 1979, Fig. 1, and KEMENCZEI–STANCIK 1980, Fig. 1)
- Fig. 22. Pilismarót-Szobi rév. The trenches of the excavation, Areas A–F (after KEMENCZEI–STANCIK 1980, Figs 2–3, transcribed and enlarged)
- Fig. 23. Neszmély-Tekerespatak. **1–3:** Intact vessels found on the site
- Fig. 24. Sárísáp-Vízmű. Vessels from the site (after MRT 5, Pl. 6. 12–13, and the photos in the Archives of the Institute of Archaeology, Research Centre for the Humanities)
- Fig. 25. Úny. **1–5:** Intact vessels found on the site (after BONDÁR 2015, Fig. 2, and the negatives in the Archives of the Institute of Archaeology, Research Centre for the Humanities)
- Fig. 26. Úny. **1–6:** Intact vessels found on the site (after BONDÁR 2015, Fig. 3, and the negatives in the Archives of the Institute of Archaeology, Research Centre for the Humanities)
- Fig. 27. Tolna-Mözs. **1–2:** Grave 328 and its grave good; **3:** Grave 472
- Fig. 28. Palotabozsok-Hirschberg. Plan of the site with drawings of Graves 1 and 3 (after TÖRÖK 1956, Abb. 33, 39–40)
- Fig. 29. Palotabozsok-Szarvas-hegy. Excavation photo of Feature 5 (after LIGNER 2009, 51, unnumbered colour photo)
- Fig. 30. Pécs-Vasas. Plan of the excavation (after FÜLEP 1958, 104, Abb. 1)
- Fig. 31. Abony-Turjányos-dűlő. Sacrificial pits (after FÁBIÁN–MARTON–SERLEGI 2008, Fig. 6)
- Fig. 32. Alsónémedi-Kenderföldek. Plan of the Late Copper Age cemetery (after KOREK 1951, Pl. VIII)
- Fig. 33. Budakalász-Luppa-csárda. Plan of the Late Copper Age cemetery (Digitisation: Sándor Ősi)
- Fig. 34. Dunakeszi-Alagi major. The burial in Feature 193 (Photos and drawing from the field documentation, the number 194 on the photo is erroneous)
- Fig. 35. Ecsér, Site 2. The human remains uncovered in Pits 20 and 26 (after RÁCZ 2006a, colour photo)

- Fig. 36. Szigetszentmárton-Dózsa Gy. u. 13. **1–2:** Grave 3 with the wagon model by the deceased's shoulder (Tibor Kemenczei's field documentation, HNM Archives, no. XVIII. 174/1972); **3:** the wagon model (after KALICZ–RACZKY 2002, Fig. 27)
- Fig. 37. Ráckeve. The anthropomorphic vessel (Black-and-white photos: Archives of the Institute of Archaeology, Research Centre for the Humanities; colour photo: made in 2011, Wikipedia page of the Berlin Museum: https://de.wikipedia.org/wiki/Datei:Museum_f%C3%BCr_Vor-und_Fr%C3%BChgeschichte_Berlin_034.jpg#file, last accessed August 22, 2023)
- Fig. 38. Budapest III. Békásmegyér, archaeological sites along the Danube (after ENDRÓDI 2002, Fig. 1. III)
- Fig. 39. Budapest III. Káposztásmegyér-Farkaserdő. The stone stele, *in situ* (after ENDRÓDI 1995, Fig. 8 and ENDRÓDI 2004, Fig. 57) and one of the graves (after ENDRÓDI 2004, Fig. 55)
- Fig. 40. Budapest XVII. Rákoscaba-Kereszt-dűlő. **1:** Sites BP 08 and BP 07; **2:** plan of the excavation; **3:** Feature 2; **4:** Feature 6; **5:** Feature 10 (after KOROM–REMÉNYI–TÓTH 2005, Figs 1–5)
- Fig. 41. Hódmezővásárhely-Bodzáspart. Plans of the excavation (after BANNER 1956, Abb. 10–13, and SACHSSE 2010, Teil 2, Taf. 79)
- Fig. 42. Vámosgyörk. Plan of the excavation conducted in the three areas of the site (after FARKAS 2001, Fig. 2)
- Fig. 43. Vámosgyörk. The three excavated trenches and the burials in Features 36 and 77 (after FARKAS 2001, Figs 3 and 13)
- Fig. 44. Center-Kőfej alja. The graves transcribed onto the plan of the cemetery (after KALICZ 1963, Abb. 1–5)
- Fig. 45. Center-Kőfej alja. Urns modelled in the shape of the human body. **1:** Photos in the Archives of the Institute of Archaeology, Research Centre for the Humanities; **2:** colour photo (after KALICZ–RACZKY 2002, Fig. 28)
- Fig. 46. Mezőcsát-Hörcsögös. Cemetery 1 and the mound (after KALICZ 1999, Fig. 2)
- Fig. 47. Mezőcsát-Hörcsögös. The burials under the kurgan (after KALICZ 1989, Abb. 6) and the drawings of the burials published later (KALICZ 1999, Figs 2, 9–10)
- Fig. 48. Mezőcsát-Hörcsögös. **1:** The mound; **2–3:** the stone stele under the mound (after KALICZ 1999, Fig. 4)
- Fig. 49. Mezőcsát-Hörcsögös. **1:** The stele (after KALICZ 1999, Fig. 5); **2:** the stone stele exhibited in the building of the Institute of Archaeology, Hungarian Academy of Sciences in the Castle District (photo in the Archives of the Institute of Archaeology, Research Centre for the Humanities)
- Fig. 50. Szentsimon. **1–3:** Fragmented anthropomorphic urns found on the site (after KOÓS 1994, Abb. 2)
- Fig. 51. Kántorjánosi-Homoki-dűlő. Drawing of Well 1 and the human remains found in it (after GYÖRGY 2013a, Pl. 35. 1)
- Fig. 52. Tiszavasvári-Gyepáros-halom. **1–3:** Finds from the Baden burials under the kurgan (photo in the Archives of the Institute of Archaeology, Research Centre for the Humanities); **4:** the Baden burials under the kurgan, marked with red (after KALICZ 1989, Abb. 5)
- Fig. 53. Balatonboglár. **1:** Balatonboglár-Zrínyi u. Drawing of the mass grave (after HONTI 1981, Fig. 2); **2:** Balatonboglár-Berekre dűlő. Plan of the site (after BONDÁR 1996, Fig. 1)

- Fig. 54. Balatonlelle-Felső-Gamász. Grave 467, burial of a woman who died in childbirth, with the bones of the infant (ZOFFMANN 2011, Pl. 1)
- Fig. 55. Balatonlelle-Felső-Gamász. Plan of the cemetery (after NAGY 2010, Plan 2)
- Fig. 56. Balatonlelle-Rádpusztza, Sites 67/2–5 (Map: Tímea Pajer)
- Fig. 57. Balatonlelle-Rádpusztza, Site 67/4. **1–4:** Excavation of Feature 112 (after HONTI–NÉMETH 2006, Pl. XVI. 5)
- Fig. 58. Balatonlelle-Rádpusztza, Site 67/4. **1–7:** Selection of the finds from Feature 112 (Photo: Péter Hámori, drawing: Magda Éber)
- Fig. 59. Balatonlelle-Rádpusztza, Site 67/4. **1–5:** Selection of the finds from Feature 112 (Photo: Péter Hámori, drawing: Magda Éber)
- Fig. 60. Balatonlelle-Rádpusztza, Site 67/4. **1:** Bead of sheet copper from Feature 112 (Photo: Péter Hámori); **2–3:** microscope photo of the bead (Eszter Horváth)
- Fig. 61. Balatonlelle-Rádpusztza, Site 67/5. **1:** Graves 367 and 415 on the plan of the excavation; **2–5:** excavation of Grave 367 and the section of the grave pit (after BONDÁR 2020, Fig. 3. 2–4)
- Fig. 62. Balatonlelle-Rádpusztza, Site 67/5. **1:** Excavation of Grave 415, detail photos (after BONDÁR 2020, Fig. 5)
- Fig. 63. Balatonlelle-Rádpusztza, Site 67/5. **1–6:** Grave goods of Grave 415 (after BONDÁR 2020, Fig 6)
- Fig. 64. Balatonlelle-Rádpusztza, Site 67/5. **1–2:** Excavation of Feature 870; **3:** the skull found in the pit (István Molnár's excavation photo)
- Fig. 65. Balatonlelle-Rádpusztza, Site 67/5. **1–3:** Vessel fragments from Feature 870 (Photo: Péter Hámori, drawing: Magda Éber)
- Fig. 66. Balatonlelle-Rádpusztza, Site 67/5. **1–3:** Vessel fragments from Feature 870 (Photo: Péter Hámori, drawing: Magda Éber)
- Fig. 67. Balatonszemes-Szemesi-berek. **1:** Feature 704; **2–4:** finds from Feature 704; **5:** excavation of Feature 434; **6:** excavation of Feature 372 (after HONTI *et al.* 2002, Pl. I. 4, 3)
- Fig. 68. Balatonszentgyörgy-Faluvégi-dűlő, Site 2. Location of the site and the excavation (after SOMOGYI 2022, Fig. 2)
- Fig. 69. Balatonszentgyörgy-Faluvégi-dűlő, Site 2. Plan of the Late Copper Age cemetery (after BONDÁR 2022b, Fig. 35)
- Fig. 70. Fonyód. Map showing the sites at Fonyód (Map: Gábor Márkus)
- Fig. 71. Fonyód-Bézsénypusztza. Plan of the excavated graves based on György Bacsák's report (after BANNER 1956, Abb. 6)
- Fig. 72. Fonyód-Mérenői telep. **1–2:** Excavation of Feature 89 (Zsolt Gallina's photo)
- Fig. 73. Fonyód-Mérenői telep. **1–4:** Finds from Feature 89 (Photo: Péter Hámori, drawing: Magda Éber)
- Fig. 74. Fonyód-Mérenői telep. **1–3:** Finds from Feature 89 (Photo: Péter Hámori, drawing: Magda Éber)
- Fig. 75. Fonyód-Mérenői telep. **1–4:** Excavation of Feature 314 (Zsolt Gallina's photo)
- Fig. 76. Kaposújlak, Bypass Road 61, Site 29. **1–5:** Excavation of Feature 439 (Krisztina Somogyi's photos)
- Fig. 77. Kaposújlak, Bypass Road 61, Site 29. **1–2:** Breast pot from Feature 439 (Drawing: Edit Ambrus)

- Fig. 78. Kaposújlak, Bypass Road 61, Site 29. **1–8**: Finds from Feature 439 (Drawing: Edit Ambrus)
- Fig. 79. Kaposújlak, Bypass Road 61, Site 29. **1–4**: Finds from Feature 439 (Drawing: Edit Ambrus)
- Fig. 80. Kaposújlak, Bypass Road 61, Site 29. **1–4**: Finds from Feature 439 (Drawing: Edit Ambrus)
- Fig. 81. Kaposújlak, Bypass Road 61, Site 29. **1–5**: Finds from Feature 439 (Drawing: Edit Ambrus)
- Fig. 82. Kaposújlak, Bypass Road 61, Site 29. **1–7**: Finds from Feature 439 (Drawing: Edit Ambrus)
- Fig. 83. Kaposújlak, Bypass Road 61, Site 29. **1–2**: Feature 679. Excavation of the oven (after BONDÁR–SOMOGYI 2021a, Figs 1–2)
- Fig. 84. Kaposújlak, Bypass Road 61, Site 29. **1–2**: Finds from Feature 679 (Photo and drawing: Edit Ambrus)
- Fig. 85. Kaposújlak, Bypass Road 61, Site 29. **1**: Vessel fragments from Feature 745; **2–3**: plaster fragments (after SOMOGYI 2000, Fig. 5)
- Fig. 86. Kaposújlak, Bypass Road 61, Site 29. **1–2**: Fragmentary storage jars from Feature 745 (Photo and drawing: Edit Ambrus)
- Fig. 87. Kaposújlak, Bypass Road 61, Site 29. **1–2**: Excavation photos of Grave 745, a mass grave (Photo: Somogyi Krisztina)
- Fig. 88. Kaposújlak, Bypass Road 61, Site 29. **1–2**: 3D drawing of Grave 745, a mass grave (Krisztián Balla)
- Fig. 89. Kaposújlak, Bypass Road 61, Site 29. **1–2**: 3D reconstruction of Grave 745, a mass grave (Krisztián Balla)
- Fig. 90. Kaposvár, Bypass Road 61, Site 1. **1**: Feature 766 (after SOMOGYI 2000, Fig. 4); **2–3**: photo and drawing of the burials from the field documentation (Photo: Krisztina Somogyi, drawing: Krisztián Balla)
- Fig. 91. Kaposvár, Bypass Road 61, Site 1. **1–5**: Finds from Feature 766 (Photo: Péter Hámori, drawing: Magda Éber)
- Fig. 92. Kaposvár-Kaposfüred-Hetes tábla. The burial and its vessels (Krisztina Somogyi's excavation photos, vessel photos and drawing: Magda Éber)
- Fig. 93. Tikos-Homokgödrök. **1–2**: The vessels found beside Burial 3 (Photo: Fábíán Szilvia), **3**: Vörs-Belterület. The finds recorded on the inventory card of the Rippl-Rónai Museum (after NÉMETH *et al.* 2010, 15)
- Fig. 94. Vörs-Majorsági épületek. The burial with the diadem and its finds, as published in Banner's monograph (after BONDÁR 2015b, Fig. 3)
- Fig. 95. Vörs-Majorsági épületek. **1**: The findspot of the burial with the diadem (after BONDÁR 2015b, Fig. 4), **2**: the skull with the diadem (after BONDÁR 1996a, 15; BONDÁR 2015b, Fig. 1) (Photo: Tibor Kádas)

A kötet szerzői / List of Contributors

BONDÁR Mária

HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Régészeti Intézet
HUN-REN Institute of Archaeology, Research Centre for the Humanities
1097 Budapest, Tóth Kálmán utca 4.
bondar.maria@abtk.hu

DEMÉNY Attila

HUN-REN Csillagászati és Földtudományi Kutatóközpont, Földtani és Geokémiai Intézet
HUN-REN Institute for Geological and Geochemical Research,
Research Centre for Astronomy and Earth Sciences
1112 Budapest, Budaörsi út 45.
attila.demeny@csfk.hu

FARKAS Csaba

HUN-REN Csillagászati és Földtudományi Kutatóközpont, Földtani és Geokémiai Intézet
HUN-REN Institute for Geological and Geochemical Research,
Research Centre for Astronomy and Earth Sciences
1112 Budapest, Budaörsi út 45.
farkas.csaba@csfk.org

GÁL Erika

HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Régészeti Intézet
HUN-REN Institute of Archaeology, Research Centre for the Humanities
1097 Budapest, Tóth Kálmán utca 4.
gal.erika@abtk.hu

GERBER Dániel

HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Archeogenomikai Intézet
HUN-REN Institute of Archaeogenomics, Research Centre for the Humanities
1097 Budapest, Tóth Kálmán utca 4.
gerber.daniel@abtk.hu

GUGORA Ariana

HUN-REN Csillagászati és Földtudományi Kutatóközpont, Földtani és Geokémiai Intézet
HUN-REN Institute for Geological and Geochemical Research,
Research Centre for Astronomy and Earth Sciences
1112 Budapest, Budaörsi út 45.
ariana.gugora@csfk.org

HEGYI István

HUN-REN Csillagászati és Földtudományi Kutatóközpont, Földtani és Geokémiai Intézet
HUN-REN Institute for Geological and Geochemical Research,
Research Centre for Astronomy and Earth Sciences
1112 Budapest, Budaörsi út 45.
hegyi.istvan@csfk.org

HORVÁTH Anikó

HUN-REN Izotópklimatológiai Laboratórium (IKER), Atommagkutató Intézet
HUN-REN Isotope Climatology and Environmental Research Centre, Institute for Nuclear Research
4026 Debrecen, Bem tér 18/C.
horvatha@atomki.hu

JAKUCS János

HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Régészeti Intézet
HUN-REN Institute of Archaeology, Research Centre for the Humanities
1097 Budapest, Tóth Kálmán utca 4.
jakucs.janos@abtk.hu

KÖHLER Kitti

Magyar Természettudományi Múzeum, Embertani Tár
Department of Anthropology, Hungarian Natural History Museum
1083 Budapest, Ludovika tér 2–6.
kohler.kitti@hnmus.hu

MARTON Tibor

HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Régészeti Intézet
HUN-REN Institute of Archaeology, Research Centre for the Humanities
1097 Budapest, Tóth Kálmán utca 4.
marton.tibor@abtk.hu

OROSS Krisztián

HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Régészeti Intézet
HUN-REN Institute of Archaeology, Research Centre for the Humanities
1097 Budapest, Tóth Kálmán utca 4.
ross.krisztian@abtk.hu

PALCSU László

HUN-REN Izotópklimatológiai Laboratórium (IKER), Atommagkutató Intézet
HUN-REN Isotope Climatology and Environmental Research Centre, Institute for Nuclear Research
4026 Debrecen, Bem tér 18/C.
palcsu.laszlo@atomki.hu

RÁCZ Piroska

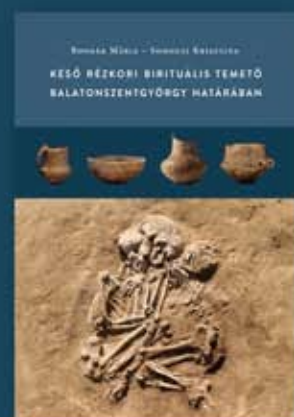
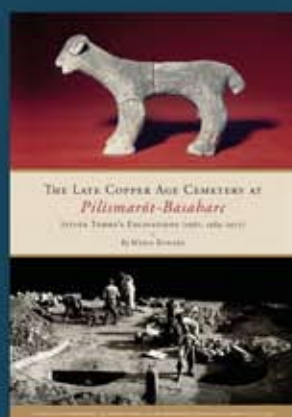
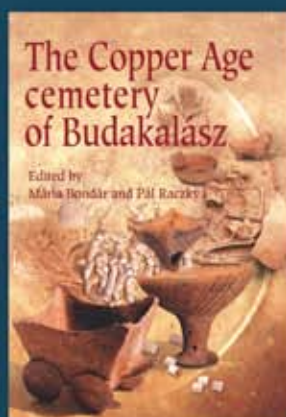
HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Régészeti Intézet
HUN-REN Institute of Archaeology, Research Centre for the Humanities
1097 Budapest, Tóth Kálmán utca 4.
racz.piroska@abtk.hu

SOMOGYI Krisztina

Rippl-Rónai Vármegyei Hatókörű Városi Múzeum
Rippl-Rónai Museum
7400 Kaposvár, Fő u. 101.
lasinja.somogyi@gmail.com

SOMOGYVÁRI-LAJTÁR Enikő

HUN-REN Csillagászati és Földtudományi Kutatóközpont, Földtani és Geokémiai Intézet
HUN-REN Institute for Geological and Geochemical Research,
Research Centre for Astronomy and Earth Sciences
1112 Budapest, Budaörsi út 45.
lajtar.eniko@csfk.org

A Kr. e. 4. évezred temetkezéseinek sokrétű halottkultusza különböző hagyományok, eltérő gyökerű és fejlettségű közösségek széleskörű kapcsolatainak lenyomatát őrzi. Az önálló nagy temetők közlése után a szerzők azt vizsgálták, mit tudhatunk meg a korszak többi temetkezéséről régészeti, antropológiai, archeozoológiai elemzések látható adatain kívül a csontokból vizsgálható láthatatlan információ forrásból, a bioarcheológia különböző módszereinek segítségével. A nagy mintaszámú radiokarbon kormeghatározás, valamint az archeogenetikai és izotóp-geokémiai elemzések rávilágítanak a késő rézkori emberek egészségi állapotára, fertőzéseire, táplálkozására és kisgyermekkoruk helyszínére is. A látható és láthatatlan információk együtt jóval gazdagabb képet adnak az egyéni sorsokról és a kisebb közösségek mindennapjairól.

The burials of the fourth millennium BC attest to a rich diversity of elaborate mortuary practices, the imprints of a colourful world of beliefs and of communities with differing traditions and ancestries.

Following up previous work on the period's large cemeteries, this volume explores the period's other burials, looking at both the visible elements of the archaeological record that can be examined using traditional archaeological, osteoarchaeological and zooarchaeological methods, and the invisible information that can be extracted from skeletal remains using the different analytical techniques of bioarchaeology. The large series of radiocarbon dates allow for a more precise dating of the burials, while the archaeogenetic and stable isotope analyses shed light on the health, the diet and the ancestry of Late Copper Age communities. Taken together, the visible and invisible information provide a more detailed picture of individual biographies and the daily lives of smaller communities.

HUN-REN
Magyar Tudományos Akadémia

AZ NKFI ALAPJÓL
MEGVALÓSULÓ
PROGRAM

